Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

1996
1997
1998
1999
2000

шифр
84
Ձ-75

[1900]

2003

839

pg. ms 20

ԲՕԼԻՍ

Այս [illegible] ես [illegible] եմ [illegible]
[illegible] [illegible]։ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]։ [illegible] Գ. [illegible]

1895 դեկ. 16

[illegible]. Գր. [illegible]

84 Ալեքսանդր Տիւմա

634

Ա․ ՏԻՒՄԱ

—

Պարո՛ն, կ՚սիրեմ զքեզ, կ՚զարմանամ վրադ, վասն զի բնութեան զօրութիւններէն մին ես ։

Նամակ Միշլէի առ Տիւմայ.

10093-57 Բ

Ա

Գրական աշխարհի մէջ հազուագիւտ է հեղինակ մ՚որ այնքան անըմբռնելի նկարագիր մ՚ունենայ որքան ունեցաւ վիպական դպրոցի առաջին դրօշակիրը ։ Ա․ Տիւմա՝ որ Մօնթէ-Քրիսթօյ և Ամօչէի թարգմանութիւններով արդէն ազգայնոց ծանօթ է, Բրօթէի առասպելը կ՚իրացնէ, իր քմաց համեմատ կ՚փոխուի յարաժամ ու իր մէն մի գործին մէջ ընթերցողի աչքին նոր նոր հանդամանքներով և յատկութիւններով կ՚փայլի ։ Իր [illegible]ային բնութիւնը զինքը մէկ հօրիզոնէ միւսը կ՚տանի անդուլ, կարգ ըստ կարգէ իբր թատերգակ, բանահիւս, կատակերգու, պատմագիր, գիտուն և մասնաւորապէս բարոյագէտ կ՚ներկայանայ ու իր աննման տաղանդի շնորհիւ ամէն գրոհներէ յաղթական ելնելով ափ ՚ի բերան կ՚թողու նոյն իսկ իր թշնամիները ։

Ընթերցողը, զինքը [illegible]նրէ–Քրէօրսի մէջ՝ Օրֆիլայի նման քի-միաբան, Մորգ Կանանցի մէջ Վօպանի չափ ուսումնագէտ, Անտո-նէօի մէջ Պէնվէնութօի պէս արհեստագէտ ու Անժըէի մէջ Քա-պարիսի նման բնագէտ կ'գտնէ ու զան շատ պատմագիրէ վե[ր] կ'համարի անոր պատմական վէպերը կարդալու ատեն։ Աստ[որ] վրայ աւելցուր յստակ ու սահուն ոճ մը, որ շատերը Վօլթէ-րի ոճին հետ բաղդատելու կ'ելնեն, և ահա Ա. Տիւմաի ճշգրի[տ] գաղափարը կ'ունենաս։

Բ

Ա. Տիւմա ծնաւ 1802 Յուլիսի 29ին 'ի Վիլլէր–Քօթըրէ, հայրն էր Աղէքսանդր Տէվի, որ Մեծն Նափոլէօնի ատեն բա-ւական նշանաւոր եղած է Ալպեան, Եգիպտական ու Իտալեան բանակներու մէջ իբր զօրապետ ծառայելով։

Մեր հուչակաւոր վիպասանը չորս տարեկան էր երբ իր հայրը կորսնցնելով՝ որբ մնաց շատ պզտի ժառանգութիւնով մ'որ հա-ղիւ իր ու մօրը առօրեայ ծախսը կ'բաւէր։ Իր միակ դասատուն եղաւ Վիլլէր–Քօթըրէի երէցը, որ իրեն քիչ մը յունարէն, սակաւ ինչ լատիներէն և քանի մ'ոտանաւորներ սորվեցուց զորս Օրացիոսներէ կ'քաղէր։ Բայց մաթեմաթիքական գիտութիւնները անկարելի եղաւ իր գլուխը մտցընել ուր կ'երևի թէ այն ատե-նէն երևակայութիւնը սկսեր էր գործել։

Քսան տարեկան հասակին մէջ, բայց 'ի աղէկ ձի հեծնալէ ու [illegible]գութիւն ընելէ ուրիշ բան չէր գիտեր երբ մայրը զինքը Փարիզ որ[illegible] ձեռքը յիսուն ֆրանք տալով իբրև ճամբու ծախք։ Հոն իր հօրը բարեկամներէ Ժէնէրալ Ֆօյը տեսաւ որ զինքը իր մասին կարողութեանցը վրայ հարցափորձելէ ետքը՝ տեսնելով որ գեղագրութենէ ուրիշ բան մը չունէր, Օրլէանի դուքսին քով դրաւ իբրև պարզ օրինակող (copiste) 1200 ֆրանք տա-րեկան թոշակով։

Տարի մ'այս համեստ պաշտօնին զբաղելէ ետքը՝ իր կրթութիւնը ուզեց լմնցնել ու բնագիտութեան և քիմիաբանութեան դասեր առաւ նորատի բժիշկէ մը ։ Գիշերներու մեծ մասը աշխատութեամբ և երևելի մատենագիրներու գործերը կարդալով կ'անցնէր։

Այս միջոցին անկլիացի դերասաններ ներկայացում տալու համար Բարիզ եկան ու Շէյքսփիրի Համլէթը խաղացին ։

« Երևակայէ կոյր մը, կ'ըսէ տեղ մը Տիւմա, որ աչքերը
« բացուած ատեն՝ յանկարծ մէջէն չանցած աշխարհ մը կ'գըտ-
« նէ․ երևակայէ Ադամի արթննալը իր ստեղծումէ ետքը . . . ։
« Ո՛հ, փնտռածս աս էր . . . շնորհակալ եմ, ո՛վ Շէյքսփիր » ։

Համլէթի ներկայացումը, Տիւմայի թատերգական հանճարը վառող կայծը եղաւ ուրեմն և անոր վրայ գրեց, Ստօքօլմ ու Ֆօնթէնպլօ և Հէնրի Գ․ որ 1829 Փետրուարի 11ին ներկայացուեցաւ առաջին անգամ 'ի Թէաթրը-Ֆրանսէ ։

Գ․

Իր յատուկ արժէքէ զատ՝ Հէնրի Գ․ի փառքն ան եղաւ որ թատրոնի մէջ նոր ձև մը խօթեց ։ Հէրնանի ու Մարիօն տը Լօրմ՝ թէև մի և նոյն ատեն գրուած են, բայց անորմէ ետքը ներկայացուեցան․ և եթէ Վ․ Հիւկօ վիպական դպրոցի պարագլուխն է — տիտղոս՝ որ ինքնին կ'առնու իր Քրօմուէլի յառաջաբանին մէջ — Տիւմա զայն հաստատողը ու առաջին վարպետն է, ինչպէս կ'ըսէ Ժէրօմ բանադատը*, իր ծրագիրներու (plan) համակարգութեամբը, հիւսուածքի արհեստով, տեսարանի ազդեցութեամբ և մանաւանդ իր նկարագրած զգացումներու ճշդութեամբը որ թատրոնի հոգին է ։

Հէնրի Գ․ի ներկայացումը աննման ընդունելութիւն մը գտաւ ։ « Երրորդ արարէ ետքը՝ հասարակութեան եռանդը չափը անցուց,

*Univers Illustré թիւ 839 ։

«կ'ըսէ Տիւմա, և 'ի վերջէ երբ թատրոնին տնօրէնը տեսարանի «վրայ երեւցաւ, Օրլէանի իշխանը գլուխը բաց ոտք ելաւ իր գրա-«գրոյն անունը լսելու համար»։

Դ

Տիւմայի համբաւն ու փառքը այսօրուընէ կ'սկսին։ Նորատի հեղինակը այս գործէ 30,000 ֆրանք շահելով կ'սկսի խառնագնաց կեանք մը վարել, մեծ շքեղութեամբ նորաձև հագուստներ, գոյն գոյն բաճկոններ, ոսկի շղթաներ իրար կ'յաջորդեն ամէն օր, Սարտանապալի արժանի խնջոյքներ կ'տայ, ձիեր կ'առնու կ'ծախէ և գուսան մը չ'կայ որ շնորհները չ'գնէ անիկա։

Օրլէանի դուքսը իրեն թանգարանապետ կ'կարգէ զինքը որով ժամանակ կ'ունենայ հետ զհետէ գրելու Անթոնի, Շառլ Է., Թէրէզ, Նէլի Գիւլէ, Անժէլ, Րիշար Տարլինկթըն, Քալիկուլա, տը Սէն Սիր օրիորդները, Հէրման կոմսը, Քաթրին-Հօվարտ, Նափօլէօն և շատ մ'ուրիշ թատերգութիւններ զորս մի առ մի յիշել խիստ երկար կ'ըլլի։

Ասոնց մէջ ամենէն նշանաւորն է Նէլի Գիւլէ (La tour de Nesle) որ ըստ ոմանց Տիւմայի թատերաց գլխաւորը և դարուս թատերգութեանց տիպարը պիտի մնայ միշտ*։ Սակայն այս գործը միայն Տիւմայի գրչին արդիւնքը չէ, և աշխատութեան ու փառքի մէկ մասը Օկիւսթ Մաքէի կ'վերաբերին։

Ասոնցմէ ետքը հրատարակուեցան Ուղեւորութիւն 'ի Հելվէթիա, որու մէջ հեղինակը կ'փայլէր այն հեշտ ու բնական ոճով որ գաղղիացւոց յատուկ է և որու այնքան փայլ տուեր էր Վօլթէր։ 1835էն ետքը կ'սկսի իր վէպերու անհուն շարքը որոնց գլխաւորներն են, Կօլ և Ֆրանս, Ժօզէֆ Պալսամօ, տը Շառնի կոմս-

---

* S. Cayla. Celebrités Europèennes.

տուռնէն, Սուլֆոնօր, Ժօրժ, Դիժոնէ Ժանը, Կէօնէ յանագրութ, Ցե-ղարակէ Անթօնէէ, Բօլ Նաառալէփ, Ժան Օրնէս, Բօլէն, Աւգանիօ, Սէւլմանդէր, Ամօրէ, Ֆէրնանդ եւ եւ, վաճառանի չափ հատորներ թերթական ու պատմական վէպերէ բաղկացած, մինչև որ 1841ին Լուի Ժէ.ի Նէրէն առանձնաբնէան մը անուն գրքէն ետքը, Սիէկլը լրագրին մէջ իբրև թանասիրական երևցաւ Երեք հրացանակիրներուն վէպը որու գտած անհուն ընդունելութիւնը Գաղղիէ Բաբէլեան ընդունելութեան հաւասարեցաւ[*]:

Ե

Արամիսի, տ'Արդանեանի, Աթոսի և Փորթոսի անունները քանի մ'ամսուան մէջ, Րիկօլէթի, Ռօտօլֆի, Ֆլէօր-տը-Մարիի և լա Շուէդի անուններու չափ ժողովրդային եղան, և առանց չափազանցօրէն խօսելու, քիչ հեղինակ կայ որ խօսակցութեան մէջ նոյն կենդանութիւնը և դէպքերու մէջ նոյնքան փոփոխութիւն կարենայ դնել ընթերցողին հետաքրքրութիւնը միշտ՝ վառ պահելով, ինչպէս որ Եւրոպայի ամէն կողմէ անսպառ վիպասանին գրեթէ այս ոճով ու մտքով ամէն օր ընդունած նամակները կը հաստատէին.

«Կ'աղաչենք, պարոն, ձեր դիւցազները մի' մեռցնէք տակաւին, անկարելի է ձեզ նկարագրել թէ Աթոս, Փորթոս, Արամիս ու տ'Արդանեան քանի կ'զբօսցնեն զմեզ, ևթէ հնար է, «հարիւր տարիէ աւելի ապրեցուցէք զանոնք»:

Տիւմա այս աղաչանաց անսալով զանոնք բաւական ժամանակ ապրեցուց, իր Քօնթ տը Մօնթը ու տը Պրաժէլօն վիքօնթը անուն վէպերու մէջ շարունակելով, մանաւանդ որ դրական փաստք զան՝ Սիէկլը լրագիրը անթիւ բաժանորդ ու ինքը տարին առնուազն 100,000 ֆրանք կ'շահէր այս գործերէ:.

---

[*] Demogeet.

Բայց որովհետև երկրի վրայ որ և իցէ փառք ու յաջողութիւն նախանձ ու թշնամութիւն կ'գրգռեն անվրէպ, գտնուեցան մարդիկ որ Երեք Հրացանակիրներու հեղինակութիւնը Տիւմային ընծելուն վրայ տարակուսեցան, և հին մատենադարաններու փոշին խառնելով պնդեցին թէ հարիւր տարի յառաջ Դ'Արտանեանի յիշատակարանք անուն գիրք մը հրատարակուած էր և կ'գտնուէր արդէն, բայց նախանձոտ բանդատութիւնը միայն հասարակութեան հետաքրքրութեան աւելի ևս գրգռելու ծառայեց փոխանակ հեղինակի տաղանդին արատ մը բերելու։

Ջ.

Բծախնդիր բանդատներու թշնամանքը իր առօրեայ աշխատութիւններէն չ'կեցուցին սակայն զինքը, անոր ներհակ՝ այսօրուընէ թատրը թողլով՝ վիպական սեռին յարեցաւ բոլորովին։ Աւելորդ կ'համարինք գրականութեան այս նոր ճիւղը որքան անսպառ բեղմնաւորութեամբ մշակելը ըսել, ֆրանսերէն պարզ ընթերցում գիտցող մ'անգամ լսած է մեծ վիպասանին անունը որու փառքը կատարեալ եղաւ Մօնթէ-Քրիսթոյի հրատարակութեամբ որ Տէպա լրագրին մէջ երևցաւ նախ։

Այս վէպը Գողտնէ Բողէղօի հետևութիւն մը կ'համարուի։ Ինչպէս Էօժէն Սիւի Ռօտօլֆը՝ Մօնթէ-Քրիսթօ ալ նախախնամութեան գործի մ'է, այն տարբերութեամբ որ առաջինը գրեթէ արքայական իշխանութիւն մ'ունի ձեռքը, մինչդեռ երկրորդը իր անհատնում գանձերու շնորհիւ կ'գործէ և անձնական վրէժխնդրութիւն մ'իրեն նպատակ ունի։

Մօնթէ-Քրիսթօ իրական գեղեցկութիւններ կ'պարունակէ. աբբա Ֆարիայի իբրև խենթ բանտարկութիւնը, մինչդեռ քաղաքական յանցաւոր մ'է, վարպետ գրչի արդիւնք է և Էտմօն Տան-

Թէսի նկարագիրը անկարելի էր աւելի ազդու ու սրտաշարժ ընել*:

Տիւմա այս միջոցին սովորաբար Ֆլօրանս՝ Բիթի պալատը կը բնակէր իր կնոջ հետ որ Բոր–Սէն–Մարթէնի վաղեմի արարուհի մ'էր Իտա Ֆէրիէր անուն և որու հետ ամուսնացեր էր 1842ին: Ուստի իր ձեռագիրը անկէ Ֆրանսա կ'ղրկէր, բայց Մօնթէ–Քրիսթոյի հրատարակութենէ ետքը մեծահարուստ հեղինակը Սէն–Ժէրմէն անտառին քով դղեակ մը շինել տուաւ, որու յատակագիծը իր վէպին առաջին մասին մէջ կ'գտնուէր: Իսկոյն Ճարտարապետները գործին ձեռք զարկին և շատ քիչ ատենի մէջ Հաւլար — մէկ ֆէնչէրներու արժանի բնակութիւն մը շինեցին որ ահագին գումարներ արժեց: Բայց Տիւմա երկար ատեն չ'կրցաւ վայելել զայն, վասն զի թատրոնի ձեռնարկութեան մը մէջ մեծ վնասներ ընելէ ետքը՝ զայն ծախելու հարկադրեցաւ իր պարտքերը գոցելու համար:

Փետրուարի յեղափոխութիւնը որ Թագաւորութեան այնքան դժնդակ եղաւ, նոյնպէս Տիւմայի դափնիներու ալ հարուած մը տուաւ: Քաղաքականաց այս մեծ ցնցումը մտքերու թուլութեան վերջ տալու ատեն՝ անոր ալ նախկին պերճութեան զարգանալուն վնասեց, և Լուքէն Մուրէօ, Մօնսօրօ տիկինը, Թագուհւոյն մանեակը և ուրիշ վէպեր՝ որոնց ամէնը յիշելու համար տետրակ մը պէտք կ'ըլլի, չ'կրցան վիպասանին իր առջի նիւթական կացութիւնը դարձեալ ձեռք ձգել տալ, անոր համար խմբագրութեան ձեռք զարկաւ ու հրատարակեց Օրագիր Օրագրոց (Le journal des journaux) անուն լրագիրը, բայց աս ալ յառաջ չ'գնաց:

---

* Այս վէպը իր հրատարակումէն երեք ամիս ետքը հինգ լեզուի թարգմանուեցաւ, և Մարսիլիա երթողներու համար Իֆ դղեակը որ աբբա Ֆարիայի և Տանթէսի բանտն է, պղտի ուխտատեղի մը դարձած է:

Է

Աւստի չ'գիտցուիր ինչ պատճառներով զայն դադրեցընելէ ետքը՝ Հրաւանակէր անուն հանդէս մը սկսաւ հրատարակել, որու խմբագրութիւնը գրեթէ բոլորովին իրն էր, ու իր յիշատակարաններն ու վէպերը կ'պարունակէր ։

Շարադրելու համար ունեցած անհման դիւրութեանց այսպէս կ'բացատրէ ինքը․

« Օրուան քսանուչորս ժամերէ տասներկուքը աշխատութեան,
« երեքը՝ ընթերցումի, երկուքը՝ ճաշելու, ընթրելու և խօսակ-
« ցութեան, մէկը շրջագայութեան ու վեցը անակնկալ դէպքե-
« րու և քնանալու յատկացուցած էի . . . ։ Տասն երկու ժամ
« աշխատելով՝ մարդ՝ տարին յիսուն հատոր վէպ ու երկու երեք
« նոյն իսկ չորս թատերգութիւն կրնայ գրել . . . և երեք ժամ
« կարդալով յաջորդ տարւոյն համար յիսուն ուրիշ հատորներ
« ևս կ'պատրաստէ . . . ։ Բոլոր աշխարհիս թատերգութիւնները
« միջքիս մէջն են . . . ըղեղիս այս լիութենէն այն կ'հետեւի որ
« երբ թատրոնի տնօրէն մը գայ ու ինէ Պրիամոս թագաւորէն
« սկսելով մինչև Լուի-Ֆիլիփ, որ և է նիւթի վրայ խաղ մը
« խնդրէ, տարիի մը, վեց ամսուան, երեք շաբթուան նոյն իսկ
« ութ օրուան մէջ կրնամ հասցնել զայն . . . գործը փութով
« գրուած ըլլնելուն համար, ոչ լաւագոյն և ոչ աւելի յոռի կ'ըլլ-
« նի, վասն զի միշտ միայն զայն գրելու համար վատնած ժա-
« մանակս կ'արժէ ինծի . . . ։ Երբ յղութեան ատենը գայ,
« զանկիս պատերուն զարնելով՝ դուրս ելնել կ'ուզէ այն՝ նման
« երեխայի մ'որ մօրը արգանդը ծեծելով կ'իմացնէ թէ ծնելու
« ժամը հասած է ա՜լ » ։

Ը.

Այս սովալի բեղմնաւորութիւնը քիչ մ՚իր տաղանդին վնասեց սակայն, և՛ իր ետքի գործերը կորուսին այն երկայն հիւսը արկածներու առատութիւնը ու խօսակցութեանց ընտանի ձևը զոր առաջիններուն ունէին և իր ոճին էական հանգամանքներն էին։ Կարծես թէ նոյն ինքը զգաց այս նուազութիւնը, և կ՚երևի թէ ան ատեն օգնականներու դիմեց ու իր գրագէտի պատիւը բծաւորեց։ Այս օգնականներն էին Օգիւսթ Մաքէ, Ժէրար տը Նէրվալ, Մալըֆիլ, Էմիլ Սուվէսթրը և. որոնք թէև իր ուղղութեան ներքև կ՚աշխատէին ու իրենց 'ի լոյս հանած գործերու մէջ վարպետին ճարտար գրիչը միշտ կ՚երևէր և անոնց տարբերութիւն ընել դժուարին է, բայց իր թշնամիները առիթ կտան ըսելու թէ վիպասանութեան գործարան մը հաստատուած էր Տիւմա և ընկեր․ անունով։

Բայց և այնպէս նոյն գործերու մէջ ալ իր յատուկ դրոշմը և անձնաւորութիւնը կ՚փայլի, և իր անունը կրող գիրք մը չ՚կայ որ օգտակարն ու զուարճալին խառնուած չըլնի կամ անբարոյութեան՝ արատ մ՚ունենայ, այն բազմաթիւ հեղինակութիւններու պէս՝ որոնցմով լի է այսօր Ֆրանսայի գրականութիւնը և որ այնպիսի գէշ ազդեցութիւն մ՚ունեցած են գաղղիական բարուց վըրայ։ Տեղ մ՚իրաւունքով կ՚ըսէ նոյն ինքը․ «Բոլոր գրածնե-
«րուս մէջ չ՚կայ տող մ՚որ համեստութեան դէմ ըլնի և նորատի
«աղջկան մը ճակատը ամօթով ներկէ»։ Ստոյգ է այս, կրնար աւելցնել նաև որ ամէն վեհ զգացումները, անձնուիրութիւնը, սէրը, հաւատը, դիւցազնութիւնը ու հայրենասիրական տենչանքը իր բոլոր պատմական, թատրական և լոկ վիպական գըրուածները կենդանացնելով սրտի և մտքի սնունդ կ՚հայթայթեն։

Ժ.

Հիմակ քիչ մը հեղինակը մէկ դի ձգելով այս մեծ մարդուն ներքին կեանքի վրայ խօսինք, կեանք՝ որ սքօղեալ չէր բնաւ, ընդ հակառակն ապակեայ տան մը կամ վանդակի մը կ'անցընէր որու դուները յարաժամ բաց էին. ինչպէս չքաւոր մուրացիկի մը նմանապէս աշխարհիս միւս ծայրէ զինքը տեսնելու եկող իշխանազունին համար. անթիւ հացկատակներ իր ծախուքը կ'ապրէին և կարօտութեան մէջ գտնուող մէկը ձեռնունայն չէր ելներ անկէ առանց չափազանցութեան խօսելով։

Իրիկուն մը, ժամը ութն էր, Տիւմա առանձին կ'ճաշէր երբ դեռահասակ գրագէտ մ'որու անունը հազիւ թէ երկու կամ երեք անգամ յօդուածի ներքև երևցեր էր տակաւին, ներս կ'նետուի արտասուալից։

— Ի՞նչ ունիս, կ'ըսէ Տիւմա ոտք ելնելով։

— Տղաս մեռաւ։

— Խե՜ղճ մարդ... կ'ըսէ Տիւմա ու իր հետը կ'սկսի ողբալ։

— Սիրելի վարպետս՝ որ գէշն է ու անտանելի, զան թաղել տալու տակ չունիմ, կ'աւելցնէ երիտասարդը։

Տիւմա քիչ մը մտածելէ ետքը կ'ըսէ։

— Այո՛, գոնէ հարիւր ֆրանք պէտք է թաղումի համար... մեղք որ աղջիկս ալ հոս չէ որ անկէ փոխ առնում։ — Ինծի նայէ, Հիւմպէր, կ'ըսէ իր սպասաւորին դառնալով, հրատարակիչս 12000 ֆրանքը երբ պիտի բերէ։

— Վաղը ժամը չորսին։

— Վա՜ղը մի. հիմակուհիմա վրաս երեք ոսկի չունիմ... ինչ և է, առտու իննին եկու սակդ տամ։

Խեղճ հայրը քիչ մը մխիթարուած կ'մեկնի և երկրորդ օրը որոշեալ ժամուն կ'վերադառնայ։

— Հա՛, կ՚ըսէ Տիւմա զան քիչ մը մխիթարելու աշխատելէ վերջը, ա՛ռ ստակդ, և ձեռքը պանքայի տոմսակ մը կ՚տայ։

— Ո՛չ, իմ երախտագիտութիւնս ինչպէս պիտի կարենամ յայտնել։

— Ինէ շնորհակալ մ՚ըլնիր։

— Հապա՞։

— Հիւմպէրին հարցուր։

— Բայց Հիւմպէր չպատասխաներ։

— Կեցիր ուրեմն ես ըսեմ, կ՚շարունակէ Տիւմա, երէկ գացածիդ պէս՝ մտածեցի որ միջոցը քիչ էր և ժամանակն ալ ուշ բաւական մը ստակ ուզելու համար, լաւագոյն համարեցի ժամացոյցս 'ի Մօն-տը-Բիէթէ գրաւի դնելու ղրկելով քեզի պէտք եղածը առնուլ, և այս գործը Հիւմպէր լմնցուց»։

Իր սրտի ողորմասիրութիւնը նշանաւոր էր, իր քսակը կ՚պարպէր ամէն խեղճերու ձեռքին մէջ, մինչև անգամ կ՚պատմուի որ գրագէտներու այրի կանանց և որբերուն թոշակներ կ՚կապէր առանց վայրկեան մը խորհելու որ կարելի է օր մը ալ կարող չըլնիր անոնց ծառայելու, և ճիշտ Հրացանակիր հանդէսը հրատարակած ատեն՝ ուզեց Հէժէզիփ Մօրօի և Ֆրէտէրիկ Սուլիէի մոռցուած գերեզմաններու տեղ՝ շիրիմներ կանգնելու փորձ փորձել։ Իր շռայլութիւնը բարութեանը կ՚հաւասարէր, ոսկին ջուրի պէս կ՚սահէր ձեռքէն իրօք, պատճառը ան էր որ ջուրի պէս ալ կը շահէր առանց երբէք խորհելու որ անոր աղբիւրը կրնար օր մը չորնալ։ Ինչպէս աշխատութիւնը, նոյնպէս այս շռայլութիւնը իր բնութեան մէկ պէտքը և իր հանճարի թէութիւններէն մէկն էր։ Խնայողութիւնը ոստանիկ մարդու համար առաքինութիւն մ՚է, բայց մեծ մարդու մը համար մոլութիւն կ՚համարուի, և Տիւմա մեծ մարդ մ՚էր ոչ թէ ծննդով այլ տաղանդով որ ճշմարիտ մեծութիւնն է, անոր շնորհիւ ահագին գումարներ շահէր, բոլոր Եւրոպա շրջէր, պալատներու մէջ բնակէր, Հոլանտայի ու Պէլճիքայի թագաւորներու և Ռուսիոյ կայսեր ձեռքը սեղմեր էր, և կ՚պատմուի թէ Աւստրիոյ կայսրը

իր Թիկնաթոռը նստելու հրաւիրեր էր զայն ։ Բայց Տիւմայէ անձնասիրութիւնը գրգռողը ամենէ շատ Միացեալ–Նահանգաց Լինքօլն նախագահի մէկ նամակն եղաւ որով պատերազմի դաշտին վրայ մեռնող զինուորներու համար Տիւմայի ղրկած բաւական մեծկակ գումարէն շնորհակալ ըլլալէ ետքը կ՚ըսէ . « Թէոր « ուզէք , ատկէ աւելի կրնաք ընել , քանի մը թուղթի կտորներ « առէք և ամէն մէկի վրայ ձեր անունը և տող մը գրեցէք , ար- « դէն ըրած գեղեցիկ պարգևնուդ վրայ ամենէ գեղեցիկ պարգևը « աւելցուցած կ՚ըլլնիք » ։

Տիւմա հարիւր օրինակ ձեռագիր ղրկեց Ամերիկա , որոնց ամէն մէկը 600 փրանք ծախուեցաւ ։

Այսօր հազիւ տարի մ՚է որ Տիւմա մեռած է , բայց Փրանսա նոյն իսկ իր այս շփոթ վիճակի մէջ իր ամենէ բեղմնաւոր և ժողովրդային հեղինակը չմոռնար , և անոր մահարձան մը կանգնելու համար 100,000 փրանքի բաժանորդագրութիւն մը կ՚բանայ։ Բայց անոր ճշմարիտ փառքը իր գործերը պիտ՚ ըլլին որ անմոռաց պիտի մնան քանի որ գաղղիերէն լեզուն պիտի խօսի աշխարհիս վրայ ։

ՊՕՂԻՆ

ՆԵՐԱԾՈՒՄ

1834 տարւոյն վերջերը ․ շաբաթ իրիկուն մը, Կրիզիէի զինու սրահին (salle d'armes) կից սրահի մը մէջ ժողվուած, բթասուր (fleuret) 'ի ձեռին և սիկարը բերաննին՝ մեր դասատուին հմուտ նկատումներու միտ կը դնէինք, որ երբեմն հաստատական պատմութիւններով կ՚ընդմիջուէին, երբ դուռը բացուելով Ալֆրէտ տը Նէրվալ ներս մտաւ ։

Ո–ւ–ղ–ե–ւ–ո–ր–ո–ւ–թ–ի–ւ–ն 'ի Հ–ե–լ–վ–ե–տ–ի–ա* անուն գիրքս կարդացողները, կարելի է յիշեն այս երիտասարդը որ խորհրդաւոր ու գօղեղ կինոջ մը հետ էր զոր առաջին անգամ 'ի Ֆլիւէլէն տեսած էի ․ Ալֆրէտ՝ որ նոյն օրը ինձ ուղեկից պիտ՝ ըլլար՝ փութով ինձ

---

*Ընթերցողաց ձանձրոյթ չտալու համար ներածումին մէջ բնագրէն քիչ մը շեղեցանք զայն քիչ մը համառօտելով ։

յառաջ մեկներ էր նոյն կնոջ հետ ։ Ան ատեն պանդոկը դառնալուս՝ այս կնոջ վրայ հարցուփորձ ընելով իմացեր էի որ շատ հիւանդոտ կ՚երեւէր նա և անունը Բօլին էր ։ Թփէփէրի ջերմուկներ երթալուս ես՝ դարձեալ 'ի Պավէնօ մէկտեղ տեսեր էի զիրենք, բայց որ զարմանալին է, այս կինը ամեն անգամ տեսնելուս պարերու և հանդէսներու հեռաւոր յիշատակ մը կ՚արթննար մտքիս մէջ. կը կարծէի որ այս տխուր ու աշնադէմ կինը՝ արդէն տեսեր էի զուարթ և հրաշադէմ, մեղկ վալսի կամ կայթոտ ելոյթի մը մէջ, բայց թէ ուր և երբ, չէի յիշեր ։

Պավէնօէ Արօնա, և անկէ Սէսթօ Քալէնտէ գացի, ուր Բօլինի վերջին յիշատակ մը ինձ կ՚սպասէր, հոն մարեր էր այն աստղը ուր երկնքէ խուսիլը տեսեր էի, ու հալեմաշ երիտասարդութիւնը, խորտակեալ սիրտ, թառամեալ գեղեցկութիւն, շիրիմ մը ներքեւ ընկղմեր էին որ աշխարհիս հետաքրքրութեանը՝ Բօլին նախանուանէ ուրիշ տեղեկութիւն չէր թողուր ։

Այս գերեզմանին մօտիկ նստայ, և այն կնոջ վրայ ունեցած բոլոր ցիրուցան յիշատակներս ժողվելու աշխատեցայ, բայց պարապ տեղ. հետեւաբար այս գաղտնիքի լուծումը 'ի կախ թողի մինչև Ալֆրէտ տը Նէրվալը տեսնելու օրս ։ Արդ դիւրին է ըմբռնել թէ մտքս, սիրտս և երեւակայութիւնս ինչ նոր գաղափարներով լցուեցան երբ այսպէս անակնկալ կերպով զԱլֆրէտ Կրիզլէի սրահը տեսայ. մէկ վայրկենի մէջ բոլոր անցեալը յիշեցի, և այս յիշատակներով առլի անոր քով վազեցի շատոնց նկուղի մը մէջ գտնուող մարդու մը պէս՝ որ բացուած դռնէ մը ներս եկող լուսին կը վազէ ։ Ասոր վրայ անիկա ձեռքը ինձ երկնցընելով ժպտեցաւ սրտմաղին իբր թէ մտքս իմանալով ։

Ալֆրէտ, Կրիզլէի աղէկ աշակերտներէ մէկն էր, բայց երեք տարիէ 'ի վեր զինավարժութեան սրահը ոտք կոխած չէր, վերջին անգամ գալուն երկրորդ օրը մենամարտ մը պիտի ունենար և ինչ զէնքով կռուելիք չ՚գիտնալուն՝ ձեռքը վարժելու եկած էր մեր դասատուին հետ ։ Այն օրէն 'ի վեր, Կրիզլէ զինքը տեսած չէր, լսած էր միայն որ Լօնտօն կը բնակէր նա. ուստի ա-

ռաջին քաղաքավարական ձեւը ըրածին պէս իբրեւ իր աշակերտին պատուոյն նախանձախնդիր դասատու՝ ձեռքը բթասուր մը առաւ և մէջերնէս անոր հաւասար ոյժով հակառակորդ մ՚ընտրեց սրախաղական փորձ մ՚ընել տալու համար ։ Այս հակառակորդը Լապալթիւն էր ։

Երրորդ ձեռքին Լապալթեւի բթասուրը Ալֆրէտի զէնքին դաստապանին հանդիպեցաւ ու ծայրէն երկու մատ վարէն կտրուելով երախակալին մէջէն անցաւ և շապիկին թեւը պատռեց որ արիւնով ներկուեցաւ ։ Լապալթիւ խնդոյն իր բթասուրը նետեց , ան ալ մեզի պէս կը կարծէր որ Ալֆրէտ կարեւէր խոցուած է ։

Բաղդիւ կեղեքուած մ՚էր միայն , բայց Ալֆրէտ շապիկին թեւը վերցընելով ուրիշ սպի մը ցցուց մեզ որ աւելի ծանր պէտք էր եղած ըլլալ , ատրճանակի գնտակ մը ուսին մսերուն մէջէն անցած էր ։

— Վա՜յ , այդ վէրքը չէի գիտեր , Երբ առիր , ըսաւ Կրիգիէ որ զամենքս ալ այնպէս կը ճանչնար ինչպէս որ դայեակ մը իր մանուկը , և ոչ մէկերնիս խայթուածք մ՚ունէինք որու պատճառն ու թուականը չգիտնար ։

— Որովհետեւ , պատասխանեց Ալֆրէտ , վարժութիւն ընելու եկած օրէս օր մ՚ետքը առի , ու նոյն օրը Անկլիա երթալու ճամբայ ելայ ։

— Քեզ ըսեր էի որ ատրճանակով չկռուիս , ըսաւ Կրիգիէ , ընդհանուր կանոն . սուրը քաջին ու ազնուականին զէնքն է ու հայրենիքը փառաւորող մեծ մարդերու ամենէ անգին մասունքն է որ պատմութիւնը մեզի կը պահէ , Շարլըմանյի , Պայարի , Նաբոլէոնի սուրը կը յիշեն , անոնց ատրճանակներու անունը տուող կա՞յ մի . ատիկա աւազակին զէնքն է ։

— Լաւ , այդ համոզումով ինչպէս երկու տարի յառաջ ատրճանակով մենամարտեցար , պատասխանեց Ալֆրէտ ։

— Ես ուրիշ , որ և է զէնքով պէտք եմ կռուիլ , զինախաղութեան դասատու եմ՝ , ասկէ զատ սպարագաներ կան որ մարդ այնպիսի առաջարկութիւն մը չկրնար մերժել . . . ։

— Ճի՛շտ, ես ալ այդպիսի պարագայի մը մէջ գտնուեցայ, իմ սիրելի Կրիզէ, և կը տեսնես որ դէշ չ'ազատեր եմ:

— Այո՛, ուսիդ մէջ գնտակ մ'ընդունելով:

— Հակառակորդիս պէս, սրտին մէջ ընդունելէ ընտրելի է այն:

— Եւ այդ մենամարտութեան պատճառը կարելի՞ է գիտնալ:

— Ներէ, սիրելիդ իմ, այդ պատմութիւնը դեռ գաղտնիք մ'է, օրին մէկը կը գիտնաս:

— Բօլի՞նն է պատճառ... ըսի մեղմիկ:

— Այո՛, պատասխանեց նա:

— Պիտի իմանա՞նք անվրէպ... հարցուց Կրիզէ:

— Ճշմարիտ, կրկնեց Ալֆրէտ, և ահա ապացոյցը, հիմակ Տիւմայի հետ ընթրելու կ'երթամ և այս իրիկուն կը պատմեմ անոր այնպէս որ օրին մէկը որ և է վէրնագրով հատորի մը մէջ կը գտնէք զայն երբ անոր հրատարակուելուն արգելք մը չ'կայ, բայց առ այժմ համբերութիւն:

Կրիզէ ստիպուեցաւ համակերպիլ. Ալֆրէտ գիս ընթրիքի հրաւիրեց և Բօլինէ պատմութիւնը պատմեց:

Այսօր իր հրատարակութեան միակ քարընդոտը անհետեալ եղած է: Բօլինի մայրը մեռած՝ ու իր հետ մարած է նաև այս թշուառ աղջկան ընտանիքը և անունը, որու արկածները, կարծես թէ մեր ժամանակէ ու երկրէ գլխովին օտար ժամանակի ու երկրի մէջ կ'անցնին:

Ա.

Գիտես որ պատկերահանութիւն կը սորվէի երբ պատուական քեռիս մեռնելով, քրոջս ու ինձ՝ ամէն մէկերնուս 30000 ֆրանք եկամուտ թողուց:

Խոնարհութիւն մ՚ըրի, թէ Ալֆրէտի ըսածին հաւանելուս և թէ 'ի նշան հօրեղբայրը յարգելուս, որ աշխարհէս մեկնելու ատեն այնպիսի բարի գործ մ՚ըրեր էր:

Այն ատենէն 'ի վեր, յարեց Ալֆրէտ, պատկերահանութիւնը զուարճութիւն մ՚ըրի ինծի. 'ի մտի դրի ճամբորդել, Սկովտիան, Ալպեան լեռները և Իտալիան տեսնել, ուստի նօտարիս հետ սատկի կարգադրութիւններս ընելով, ճամբայ ելայ դէպ 'ի Հավրը, արշաւանքս Անկլիայէ սկսելու մտքով:

Հավրը հասած ատենս, իմացայ որ Տօղա և Ժասէն, Սէնի միւս կողմը Թրուվիլ կոչուած գիւղ մը կը գտնուէին, և այս երկու նկարչութեան դասընկերներուս ձեռքը չ՚սեղմած չուզելով Ֆրանսայէ մեկնիլ, նաւ մտայ ու երկու ժամէ Հօնֆլէօր՝ ու երկրորդատուը՝ Թրուվիլ հասայ: Դժբաղդաբար անոնք ալ առջի օրը անկէ մեկներ էին:

Կը ճանչնաս այս պզտի նաւահանգիստը և իր ձկնորս բնիկները. Նորմանտիոյ ամենէ նկարագրական տեղերէ մէկն է այն: Շրջակաները պտոյտներ ընելով քանի մ՚օր անցուցի հոն, և ի-

բիկոնը յարգելի պանդոկապետուհւոյս, տիկին Օզըրէի կրակին քովիկը նստած, տարօրինակ անցքերու պատմութիւնը մօրիկ կ՚ընէի որոնց երեք ամսէ 'ի վեր Քալվատօսի, Մանշի և Լուարէի գաւառները տեսարան եղած էին։ Չայն կար որ զարմանալի վարպետութեամբ ու յանդգնութեամբ գողութիւններ տեղի կ՚ունենային, Պույիսօն և Սալընէլ գեղերու մէջ տեղ ճամբորդներ անհետ եղած էին։ Թղթատարը աչքը պատած ու ծառի մը կապուած գտնուեր էր օր մը, մինչդեռ իր կառքը մեծ ճամբուն վրայ էր և ձիերը մօտի մարգերուն մէջ կ՚արածէին հանդարտիկ։ Իրիկուն մը, որ Քաէնի ընդհանուր համարակալը հացկերոյթ մը կը տար Հօրաս տը Պէօցվալ անուն բարիզեան երիտասարդի մը և անոր երկու բարեկամներուն, որոնք որսի եղանակը Թրուվիլէ տասն հինգ մղոնի չափ հեռու, Պիւրսիի գղեակը անցընելու եկած էին, իր արկղը կոտրուեր ու 70000 ֆրանքի գումար մը գողցուեր էր։ Ի վերջոյ, Բօն-լ'Էվէքի հարկահանը, որ 15000 ֆրանքի վճարք մ՚ընելու համար Լիզիէօ կ՚երթար՝ սպաննուեր ու իր մարմինը Թուք գետին մէջ նետուեր էր, և գեանգըր գտնուած դիակը միայն երեան հանած էր ոճիրը, բայց ոճրագործները բոլորովին անյայտ մնացեր էին Բարիզի ոստիկանութեան հակառակ՝ որ այս աւազակութեանց վրայ անհանգիստ ըլլալ սկսելով, իր ամենէ արթուն պաշտօնեայներէն մէկ քանին այս կողմերը ղրկած էր։

Այս դէպքերը, զորս յանկարծական հրդեհ մ՚ալ երբեմն երբեմն կը լուսաւորէր և որու պատճառը գաղտնի մնալուն՝ նոյն ատենի ընդդիմական լրագիրները կառավարութիւնը մեղադիր կ՚ընէին, մինչև այն ատեն չտեսնուած վախ մը կը ձգէին բոլոր Նորմանտիոյ երկրին մէջ որ այնքան անուանի էր իր փաստաբաններովն ու դատաւէճներով, բայց որն որ երբէք նշանաւոր չէր աւազակներու և մարդասպաններու կողմէ։ Կը խոստովանիմ որ ես իմ կողմէ մեծ հաւատ չէի ընծայեր բոլոր այս պատմութիւններուն որ աւելի Սիէրայի անապատ խորշերուն և Քալապրայի անմշակ լեռներուն յատուկ կ՚կարծէի, քան թէ Փալէզի ճոխ դաշտերուն և Բօնթ-Օտըմէրի գեղերով, գղեակներով ու

ագարակներով ծածկուած բարելի հովիտներուն։ Ես, գողերը միշտ անտառի մը կամ անապատի մը խորը երևակայած էի, և այս երեք գաւառներուն մէջ չ'կայ փոս մ'որ քարայր կոչուելու արժանի ըլնի, և ոչ ծառաստան մ'որ անտառի մը նմանի։

Սակայն, շուտով այս պատմութեանց ստուգութեանը հաւատալու ստիպուեցայ։ Հավրէն Ռըլանսօն երթող հարուստ Անկլիացի մը իր կնոջը հետ բռնուեր էր Տիվէ կէս մղոն հեռու՝ ուր դացեր էր կառքին ձիերը փոխելու։ Գողերը, կառավարին աչքը ու ձեռքը կապեր և զէնքը ճամբորդներուն տեղը նետեր էին, բայց ձիերը ճամբան գիտնալնուն ինքնին՝ ու հասարակ քալուածքով, զանիկա մինչև Բանվիլ բերեր՝ ու Թղթատան առջև կանգ առնելով, մինչև առտու հանդարտօրէն սպասեր էին որ գան զիրենք արձակեն։ Առտու, ախոռին մանչերէ մէկը դուռը բացած ատեն կառքը և կառավարը վերոյիշեալ վիճակին մէջ գտեր էր։ Այս մարդը քաղաքապետին առջև տարուելով, յայտներ էր որ մեծ ճամբուն վրայ դիմակաւոր մարդեր՝ որոնք իրենց հագուստին նայելով՝ ընկերութեան վերջի կարգէն պէտք էին ըլնիլ, զինքը բռներ և ճամբորդները կառքէն իջեցուցեր էին։ Անկլիացին ինքզինքը պաշտպանել ուզեր էր, ատրճանակ մը պարպուեր էր և իսկոյն ողբեր ու աղաղակներ լսեր, բայց բան մը չտեսեր էր զինքը երեսն 'ի վար պառկեցուցած ըլնելնուն. այլուր, քիչ մը ետքը կապուեր ու կառքին մէջ դրուեր էր որով ձիերը զինքը Թղթատուն բերեր էին ուղղակի, ինքը զանոնք բերելու տեղ։ Ոստիկանութիւնը ոճրին տեղը գնաց իսկոյն, իրօք Անկլիացւոյն մարմինը փոսի մը մէջ գտնուեցաւ դաշոյնի երկու հարուածով զարնուած, այլ կնոջ հետքը չ'տեսնուեցաւ։ Այս նոր դէպքը հազիւ Թրուվիլէ տաս տասն երկու մղոն հեռու տեղի ունեցեր էր, ու զոհին մարմինը Քաէն բերուած ըլնելուն՝ ալ չէի կրնար տարակուսիլ եթէ նաև Ս. Թովմասին չափ ալ թերահաւատ ըլնէի, վասն զի հինգ վեց ժամու մէջ կրնայի անոր պէս երթալ ու վէրքը մատովս շօշափել։

Այս պատահարներէ երեք չորս օր ետքը, և մեկնելէս օր մը

յառաջ, միտքս դրի վերջին այցելութիւն մ'ընել այն ծովափանց ուրկէ ա՛լ պիտի հեռանայի. ատոր նաւակս՝ զոր ամսուան մը համար բռներ էի, ինչպէս որ Բարիզ կառք մը կը վարձեն, պատրաստել տուի, և երկինքը պայծառ ու օդը գրեթէ ապահով տեսնելով, ճաշս, վրձիններս և մատիտներս հոն ղրկեցի ու առաջաստս հովին տալ առանց հեռու նաւատի առնելու:

— Իրաւ, ընդմիջեցի, երբեք նաւավար ունեցած սնափառութիւնդ գիտեմ, ու կը յիշեմ որ այդ կրթութիւնը Թիւյլըրիի և Փօնփօրտի կամուրջներու մէջ տեղ ըրիր ամերիկեան դրօշակով նաւակի մը մէջ: — Այո՛, շարունակեց Ալֆրէտ ժպտելով, միայն թէ այս անգամ այդ սնափառութիւնը քիչ մնաց ինձ դժնդակ պիտ՝ ըլլէր: Նախ ամէն բան աղէկ գնաց, մէկ առագաստով ձկնորսի նաւակ մ'ունէի զոր զէկով կրնայի կառավարել: Հովը Հավրէ կը փչէր և զիս յիրաւի զարմանալի արագութեամբ կը սահեցընէր խաղաղ ծովուն վրայ: Այսպէս գրեթէ ութ տաս մղոն ճամբայ ըրի, երբ յանկարծ հովը ընկաւ և ովկիանոսը հայելիի մը պէս անշարժ մնաց: Ճիշդ Օրնը գետախառնուքի դիմացն էի, աջ կողմս՝ Լանկրիւնի հրուանդանը, Լիոնի ժայռերը, և ձախ կողմս տեսակ մը արքայարանի աւերակներն ունէի, Պիւրսիյի գիւղին կից. անիկա պատրաստ մարգագետին մ'էր պատկեր մը շինելու համար, մինակ օրինակելը կը մնար. ատոր առագաստս վար առի ու սկսայ աշխատիլ:

Գծագրութեամբս զբաղած՝ չգիտեմ որքան ատենէ ՚ի վեր կ'աշխատէի՝ երբ դէմքիս վրայ տաք հովերէ մէկու սահիլը զգացի որ փոթորկի մը մօտենալը կ'իմացընէն. նոյն միջոցին ծովուն գոյնն ալ փոխուեցաւ և կանաչէն մոխրագոյն գորշ եղաւ: Դէպ ՚ի բացը դարձայ: Երկինքը սև ու խիտ ամպերով ծածկուեր էր, և անոնց մէջէ սպրդող փայլակ մը կարծես թէ լեռներու շղթայ մը կը պատէր. խորհեցայ որ րոպէ մը պէտք չէ կորսնցնել. ինչպէս որ առաջ կը կարծէի հովը արևէն հա դարձեր էր, պզտի առագաստս բացի և դէպ ՚ի Թրուվիլ ուղղեցայ ծովեզերքին մօտենալով, որպէս զի ՚ի վտանգի, կարենամ

Հոն խրել։ Այլ քառորդ մղոն մը ճամբայ ըրած չէի երբ տեսայ որ առաջաստս կայմին կ՚փակէր։ Այս առ երեւոյթ հանդարտութենէ վախնալուս՝ շուտ մը երկուքն ալ վար առի։ Եւ իրօք վայրկեան մ՚եաքը հովերը սկսան զիրար դիմաւորել, ծովը յուզուեցաւ, որոտում մը գոռաց երկինքը, արհամարհելի ծանուցում մը չէր այս։ Փոթորիկը արշաւող ձիու մը արագութեամբ կը մօտենար։ Զգեստներս հանեցի, և թիերը ձեռք առնելով սկսայ դէպ ՚ի ծովեզրը թիավարել։

Հոն հասնելու համար երկու մղոն ճամբայ պէտք էի ընել, բարեբաղդաբար մակընթացութեան ատենն էր, և թէև հովը հակառակ, կամ լաւ ևս է ըսել չկար, այլ անկանոն քամիներ որ ամէն կողմէ կ՚փչէին, մակընթացութիւնը զիս դէպ ՚ի ծովեզերք կ՚մղէր։ Ես ալ իմ կողմէ բոլոր ոյժովս թիավարելով հրաշք կը գործէի, սակայն փոթորիկը ինձ շուտ կը քալէր այնպէս որ եկաւ հասաւ ինծի։ Որ աւելի գէշն է, մութը սկսած էր կոխել, բայց դեռ բոլորովին գիշեր չեղած կը յուսայի ծովեզերք հասնիլ։

Սոսկալի ժամ մ՚անցուցի. Նաւակս ընկուզի փեճեկի մը նման ալիքներու մէջ մի շարժման հետևելով անոնց հետ կ՚ելնէր ու կ՚իջնէր։ Կը թիավարէի շարունակ, բայց տեսայ որ պարապ տեղ կը յոգնիմ, և ՚ի լուղ ազատելու հարկը նախատեսելով թիակներս իրենց ճանկերէն հանեցի նաւուն խորը առաջաստին ու կայմին քով նետեցի և մէկ շապիկով ու վարտիքով մնացի շարժումներս արգիլող ամէն հագուստներս հանելով։ Երկու երեք անգամ ծովը նետուելու եղայ, բայց նոյն խել նաւակին թեթեւութիւնը, որ սունկի պէս ջուրին երեսը կը լողար և կաթիլ մը ջուր չէր առներ, զիս ազատեց, միայն ամէն բոպէ կը վախնայի որ չ՚շրջի։ Անգամ մը կարծեցի որ հողին դպցաւ, բայց թընգինը այնքան արագ և թեթեւ եղած էր որ չհամարձակեցայ յուսալ։ Անկէ զատ՝ մութը սաստիկ էր, և ինձ քանի քայլ հեռուն չէի կրնար որոշել, հետևաբար ցամաքէն որքան հեռի ըլլալս չէի գիտեր։ Յանկարծ սաստիկ ցնցում մը զգացի, այս անգամ տարակոյս չկար, նաւակս գետին դպած էր, բայց չ՚գիտէի

թէ աւազն էր թէ ժայռ մը։ Ալիք մը նորէն ջուրին երեսը հաներ էր զայն, և քանի մը վայրկեան նոր ոյժով մը կը յառաջանայի, 'ի վերջէ այնպիսի զօրութեամբ մը յառաջ մղուեցայ որ կոհակը ետ քաշուելու ատեն ողնափայտը խրած մնաց։ Իսկոյն բոլոր ունեցածս թողլով վերարկուս առնելս և դուրս ցատկելս մէկ ըրի։ Ջուրը մինչև ծնկուըներս կ'գար, և կոհակը՝ որու լեռի մը պէս յառաջանալը կը տեսնէի, ինծի չհասած ծովեզերք գտնուեցայ։

Կը հասկնաս անշուշտ որ ժամանակ չ'կորուսի, վերարկուս ուսս առի և փոյթ 'ի փոյթ դէպ 'ի ցամաք յառաջացայ։ Քիչ մ'ետքը կոպիճ ըռուած տեսակ մը քարերու վրայ կը սահէի որոնք մակընթացութեան սահմանը կ'որոշեն։ Պահ մ'ետքը կոխած երկրիս տեսակը փոխուեցաւ կրկին. այս անգամ տեսակ մը խոտերու մէջ կ'քալէի որոնք աւազակոյտերու վրայ կ'բուսնին, այլ վախնալիք բան մը չ'կար, կանկ առի։

Գիշերով հիանալի բան մ'է կայծակի լուսով ծովը տեսնելը ալէկոծութեան ատեն. աւերքի և քաոսի պատկերն է այն, և միակ տարրը որու Աստուած կարողութիւն տուեր է իրեն դէմ ապստամբելու՝ իր փայլակներու ալիքներովը պատասխանելով։ Ովկիանոսը, շարժուն և երկնաբերձ լեռներու շղթայի մը կը նմանէր անդունդներու նման խորունկ ձորերով։ Ամէն անգամ որ երկինքը կ'որոտար, անոնց գագաթէ մինչև ասոնց խորը դեղնորակ լոյս մը կ'իջնէր օձաձև և կ'երթար կը մարէր այն վիհերու մէջ՝ որոց բացուիլն ու գոցուիլը և գոցուիլն ու բացուիլը մէկ կ'ըլլէր։ Հետաքրքրութեամբ լի սոսկումով մ'այս վեհ տեսարանը կը դիտէի զոր պարապ տեղ Վէրնէ* տեսնել ուզեց և դիտեց նաւուն կայմէն ուր ինքզինքը կապել տուած էր, վասն զի մարդկային գրիչ մը, երբէք պիտի չ'կրնայ անոր զարհուրելի և ահարկու վսեմութիւնը նկարել։ Կարելի է ամբողջ գիշերը հոն ակնապիշ և անշարժ անցընէի ակընդէտ՝ եթէ յանկարծ սա-

* Հռչակաւոր պատկերահան։

ձրևի լայն կաթիլներու դէմքիս զարնելը չ'զգայի ։ Թէև տա-կաւին սեպտեմբերի մէջ տեղն էինք, գիշերները բաւական ցուրտ էին, ուստի անձրևի դէմ ապաւէն մը գտնելու կ'աշխատէի մը-տովի, երբ ծովէն տեսած աւերակներս յիշեցի որ հոն մօտ պէտք էին ըլլալ, հետևաբար ընթացքս շարունակելով ցից զա-ռիվերէ մը վեր ելայ և տեսակ մը սարահարթի վրայ գտնուեցայ։ Առջևս սև զանգուած մը կը տեսնէի և առանց ինչ ըլլալը որո-շելու դէպ անոր կ'յառաջանայի, յուսալով որ անվրէպ ապա-ստանարան մը պիտի գտնէի հոն. 'ի վերջէ փայլակ մը շողաց և մատուռի մ'աւերեալ սրահը տեսայ. ներս մտայ և մենարանի մը մէջ գտնուելով ամենէ ապահով տեղը փնտռեցի և անկիւն մը սեան մը շուքին տակ նստայ, մինչև առտու հոն սպասելու ո-րոշմամբ, վասն զի ծովեզերքը չճանչնալուս նոյն օդին բնակու-թիւն մը փնտռելու ելնել չէի կրնար ըլլալ ։ Այլուր 'ի Վան-տէ և Ալպեան լեռները ըրած որսորդութեանցս մէջ, Պրըթօն հիւղի մը կամ Հէլվէտիացի խրճիթի մը մէջ աւելի դէշ գիշերներ շատ անցուցեր էի ։ Զիս անհանգիստ ընողը ըս-տամոքսի ձմլում մ'էր միայն, որ կ'յիշեցնէր թէ առաւօտեան ժամը տասէ 'ի վեր բերանս բան մը չէի դրած, երբ մէկէն յի-շեցի որ տիկին Օղըրէի ըսած էի որ վերարկուիս գրպանները չ'մոռնայ. աշխուժիւ ձեռքս հոն տարի, և տեսայ որ իմ բարի պանդոկապետուհիս պատուէրս չ'մոռցեր էր. գրպաններէս մէկուն մէջ հաց մը և միւսին մէջ ռօմ-ով լի գդուալ մը գտայ ։ Ասկէ ա-ւելի յարմար ընթրիք մը չէր կրնար ըլլալ ։ Զայն լմնցուցածիս պէս անոյշ ջերմութիւն մ'զգացի անդամներուս մէջ որ թմրելու սկսած էին, գաղափարներս որ տխուր գոյն մ'առած էին ա-նօթի տքնութեան մը մէջ, կենդանացան, և զգացի որ քունը յոգնութեան առաջնորդութեամբ պիտի գար ։ Ուստի վերարկուիս մէջ պլլուեցայ, սեանս կռթնեցայ և շուտ մը ծովեզերքին դէմ փշրուող ալիքներուն և աւերակներուն մէջ հովին հանած շչիւ-նէն օրօրուելով, քուն մտայ ։

Գրեթէ երկու ժամէ 'ի վեր կ'նիրհէի երբ ձայն մ'իր ծխնե-

լեռաց վրայ դառնալով և պատին դէմ զարնուելով հանած ձայնէն արթնցայ, նախ աչքերս լաւ մը բացի, ետքը ձեռքով ոտք ելայ սեանս ետին պահուելու բնազդական զգուշութիւնը ընելով․․․ ։ Բոլորովին բան մը չտեսայ և չլսեցի․ բայց և այնպէս զգուշութիւնը ձեռքէ չ՚թողի, համոզուած ըլլալով որ զիս արթնցընող ձայնը իրօք լսուած էր և թէ երազի մը պատրանքը զիս խաբած չէր բնաւ ։

Բ

Փոթորիկը հանդարտեր էր, և թէև երկինքը տակաւին սև ամպերով ծածկուած՝ լուսինը մերթ ընդ մերթ անոնց մէջէն իր մէկ շառաւիղը սահեցնելու կ՚յաջողէր ։ Լուսոյ այս փաղփնցուկ փայլկեանները մէկը, բոլորովին նայուածք մը նետելու համար աչքս դարձուցի այն դրան վրայէ ուրկէ կարծէի թէ ձայնը լըսուած էր ։ Ինչպէս որ մութին մէջ նշմարեր էի, հին աբբայրանի մ՚աւերակներուն մէջ տեղն էի, և որքան որ դեռ կանգուն փլատակներէ ներելի էր դատել, մատուան մէջ կ՚գտնուէի, աջ և ձախ կողմն մենարանին երկու դաւիթները կ՚երկննային ցած և կոր կամարներու վրայ, մինչդեռ դիմացը բարձր խոտերու մէջ տեղ քանի մը կտրտուած և գետնամած քարեր, գերեզմաննոցը կ՚որոշէին, ուր այս մենարանի նախկին բնիկները կ՚գային աշխարհէս հանգչելու քարէ խաչին տակ, որ թէև հաշմ և իր Յիսուսէ զուրկ՝ բայց տակաւին կանգուն էր ։

Գիտես, յարգոյ Ալֆրէտ, և ամէն ճշմարիտ քաջերը պիտի խոստովանին որ ֆիզիքական ազդեցութիւնները անհուն զօրութիւն մ'ունին հոգւոյ տպաւորութեանց վրայ։ Առջի օրը սոսկալի ալէկոծութենէ մ'ազատեր, գրեթէ պաղէն սառած անծանօթ աւերակներու մէջ տեղ հասեր՝ և վաստակաբեկ քուն մը մտեր էի որ այս մթութեան մէջ տարօրինակ ձայնով մը խանգարուած էր. 'ի վերջէ աչքերս բացած ատեն՝ Նորմանտեան երկու ամիսէ վեր աւերող գողութիւններու և սպանութեանց նոյն իսկ տեսարանին վրայ կ'գտնուէի, մինակուկ, անզէն, և այնպիսի տրամադրութեան մը մէջ՝ ուր բնական տկարութեան մը նախընթաց նշանները կ'արգիլեն որ թմրած դատողութիւնդ իր բոլոր գործօնութիւնը գտնէ։ Ուստի զարմանալի չէ եթէ կրակին քով լսած բոլոր պատմութիւններս միտքս եկան և անշարժ սեանս կռթնած մնացի ոտքի վրայ, փոխանակ նորէն պառկելով քնելու։ Ասկէ զատ մարդկային ձայնէ մ'արթննալուս վրայ համոզումս այնքան հաստատ էր որ մութ գաւիթները և գերեզմաններուն աւերակ լուսաւոր միջոցը զննելէ ետքը, աչքերս շարունակ այն սրահին մէջ ընկղմած դրան վրայ կ'յարէին, ուր հաստատ էի որ մէկը մտած էր. քանի անգամ երթալ ականջ դնել ուզեցի, տեսնելու համար թէ ձայն մ'իմ կասկածս պիտի հաստատէ՞ր թէ ոչ։ Բայց մինչև հոն երթալու համար պէտք էի անցնիլ այնպիսի միջոցէ մ'որ լուսինը լուսաւորած էր։ Արդ՝ կարելի է ուրիշներ ալ այս մենարանիս մէջ ինծի պէս պահուած էին և աներևան կ'մնային ինչպէս որ ես իրենց կ'մնայի մութին մէջ անշարժ կենալով։ Սակայն և այնպէս քառորդ մ'ետքը այս անապատի մէջ այնպիսի հանդարտութիւն և լռութիւն մը տիրեց որ 'ի միտ դրի լուսինը ամպի մ'ետին ծածկուածին պէս զիս այն խորշէն զատող տասն և հինգ քան քայլի միջոցը անցնիլ և երթալ դրան քով ականջ դնել։ Աւելի չ'ուշացայ, շուտով ամպ մը լուսինը պօղեց և մութը անանկ կոխեց որ կարծեցի թէ որոշումս անվտանգ 'ի գործ դնելու կրնայի ժամը։ Ուստի սիւնէն մեղմիկ մը բաժնուեցայ, որու Գոթական քանդակի մը պէս փակ-

ուած կեցեր էի մինչև այն կէտիս՝ շունչս բռնելով և ամեն մէկ քայլիս միտ դնելով գաւիթին պատին քով հասայ սիւնէ սիւն։ Վայրիկ մ'անոր կռթնելով յառաջացայ, ու վերջապէս կամարին տակը տանող աստիճաններուն հասնելով երեք ոտք իջայ և դուռը բռնեցի։

Տասը վայրկեանի չափ միտ դրի առանց բան մը լսելու և սակաւ առ սակաւ առաջին համոզումս մարելով երկբայութիւնը ըսկսաւ անոր յաջորդել։ Կ'սկսէի հաւտալ որ երազիս մէջ խաբուած էի և թէ՞ այս ինձ ապաւէն տուող աւերակներու միակ բնակիչն ես էի, բայց դռնէն հեռանալու և նորէն սանձս ուղղելու կէտին՝ լուսինը կրկին երևցաւ և իմ տեղս երթալու համար մտնելիք միջոցս լուսաւորեց, այս անպատեհութեան հակառակ որ ալ այնպէս ըլլալէ դադրեր էր, ճամբայ պիտ' ելնէի երբ քար մը կամարէն քակուելով վար ընկաւ։ Ըրած դղրդիւնը լսեցի և պատճառը գիտնալով հանդերձ՝ սկսայ դողալ իբր թէ ազդարարութիւն մ'ըլլար այն, և փոխանակ իմ առջի զգացման հետևելու, վայրկեան մ'ևս կամարին գլխիս վրայ երկննալով՝ ըրած շուքին տակ կեցայ։ Յանկարծ ետևի կողմէն հեռաւոր և երկայն ձայն մ'ելաւ ականջիս՝ գետնափորի մը մէջ գոցուած դռան մը հանած ձայնին պէս, քիչ մ'ետքը քայլերու ձայներ լսեցի հեռուն որ երթալով մօտեցան։ Մէկը, իմ երեք ոտք իջած խորունկ սանդուղէս վեր կ'ելնէր։ Այս կէտիս լուսինը նորէն աներևոյթ եղաւ։ Մէկ ոստմամբ գաւիթը նետուեցայ, ձեռքերս ետես տարածեցի և աչքերս ելած խորշէս վրայ սևեռած՝ ետ ետ քաշուելով պահապան սեանս քով առջի տեղս բռնեցի։ Պահ մ'ետքը զիս արթնցընող կռնչիւնը նորէն հնչեց, դուռը բացուելով գոցուեցաւ ու մարդ մ'ելաւ անկէ. մութին մէջ կէս մը պահուելով կանգ առաւ վայրիկ մը միտ դնելու ու բոլորտիքը նայելու համար, և տեսնելով որ ամեն բան հանդարտ էր, գաւիթը մտաւ և իմ գտնուած կողմս հակառակ ուղղութեամբ յառաջացաւ։ Մութը անանկ սաստիկ էր որ տասը քայլ հեռած աչքէս աներևոյթ եղաւ։ Քիչ մ'ետքը լուսինը նորէն երևցաւ և

Գիւղի գերեզմանոցին ծայրը խորհրդաւոր անծանօթը նշմարեցի բահ մ'ի ձեռին։ Երկու երեք ձեռք հող վերցուց գետնէն. բացած ծակին մէջ բան մը նետեց զոր չկրցայ որոշել, և անշուշտ իր ըրածին հետքը մարդոցմէ գաղտնի պահելու համար իր աւանդը ձգած տեղւոյն վրայ գերեզմանի մը քարը բերաւ դրաւ։ Այս գործողութիւնները ընելէ ետքը չորս դին նայեցաւ կրկին և բան մը չտեսնելուն ու չլսելուն՝ գնաց բահը մենարանին սիւներէ մէկուն դէմ կռթնցուց և կամարի մը ներքև աներևոյթ եղաւ։

Թէև այս միջոցը կարճ՝ և պատմած տեսարանս ինէ քիչ մը հեռու եղած էր, սակայն գործոյն արագութեան և գործողին հեռաւորութեանը հակառակ՝ անոր քսան և ութ կամ երեսուն տարեկան խարտեաշ մազերով և միջահասակ երիտասարդ մ'ըլլալը որոշեր էի։ Ինչպէս որ սովորաբար գեղացիները տօնի օրերը կը հագնին, կապոյտ կտաւէ վարտիք մը հագած էր, բայց իր երեւութին հակառակ՝ ուրիշ աստիճանի վերաբերիլը կ'յայտնէր մէջքէն կախուած որսի դանակէ մ'որու դաստապանին և ծայրին փայլիլը կ'տեսնէի լուսնի ճառագայթներուն։ Իր դիմաց ճշգրիտ գծագրութիւնը ինձ դժուար էր տալ, բայց եթէ վերստին իրեն հանդիպէի, զինքը պիտի կարենայի ճանչնալ։

Դիւրաւ կ'հասկնաս որ այս տարօրինակ տեսարանը մինչև առտու ոչ միայն քնանալու ամէն յոյս, այլ և ամէն գաղափար անհետ ընելու կ'բաւէր։ Ուստի առանց վայրկեան մը յոգնութիւն ըղձալու, մտքիս մէջ երթևեկող հազար մտածմունքներով զբաղած՝ ոտքի վրայ մնացի այս գաղտնիքը լուծելու որոշումով, այլ առ այժմ անկարելի էր այդ, վասն զի ինչպէս որ ըսի անզէն էի, ոչ այս դրան բանալիքը ունէի և ոչ լծակ մը զայն խորտակելու համար, ասկէ զատ մտածելու էր նաև եթէ լաւագոյն չէր ոստիկանութեան իմաց տալ քան թէ անձամբ այս փորձը փորձելու ելնել, որու ծայրը՝ Տօն Քիշօտին պէս կրնայի հովի աղօրիք մը գտնել։ Հետևաբար լուսնալու մօտ նոյն պարտէզին ճամբան՝ ուրկէ որ ներս մտեր էի՝ բռնեցի և շուտ մը լեռին զառիվայրին վրայ գտնուեցայ։ Անհուն մշուշ մը ծովը կ'ծածկէր։ Սպասեցի

որ փարատի այն ։ Այս ժամ ետքը արևը ծագեցաւ և իր առաջին ճառագայթները հալեցուցին այն շողին որ առջի օրուան մըրրկէն տակաւին զայրացած և յուզուած ովկիանը կը ծածկէր ։

Կ՚յուսայի որ մակընթացութիւնը նաւակս ծովեզերքը նետած ըլլալուն կրնայի գտնել ․ իրօք կոյտերու մէջ խրած էր այն ։ Բայց ծովը քաշուած էր և ոչ միայն զայն ջուրը ձգելը անկարելի՝ այլ նաև ժայռի մը վրայ իր մէկ տախտակը կոտրած ըլլալուն՝ անով Թրուվիլ դառնալը մտքէս անցընել պարապ բան էր ։ Բաղդիւ ծովեզերքը շատ ձկնորսներ կ՚գտնուէին , և կէս ժամ չանցած նաւակ մը տեսայ որ քիչ մ՚եաքը ձայնս հասնելու չափ մօտեցաւ , նշան ըրի , պոռացի և յաջողեցայ ․ նաւակը ինձ ուղղեցաւ ։ Իմ նաւակիս՝ որ նոր մակընթացութիւն մը կրնար առնել տանիլ , կայմը , առագաստը և թիակները հոն փոխադրեցի , իսկ կմախքը թողուցի որպէս զի տէրը գայ տեսնէ , եթէ դեռ կրնար ծառայել մասնական նորոգութիւնը կամ ամբողջ կորուստը վճարելով կ՚ազատէի ։ Զիս նոր Ռօպէնսօն Քրիւզօէի մը պէս գտնող ձկնորսներն ալ Թրուվիլէ էին , ճանչցան զիս և ողջ գտնելնուն վրայ զգացած ուրախութիւննին յայտնեցին , առջի օրը ճամբայ ելնելս տեսեր՝ և նայելով որ ետ չէի դարձած զիս խղդուած կ՚կարծէին ։ Նաւաբեկութիւնս պատմեցի իրենց և բառ կարգէ ես ալ հարցուցի թէ ինչպէս կ՚կոչուէին լեռին գագաթի աւերակները , որոնք սկսեր էինք տեսնել ծովեզերքէ հեռանալով ։ Պատասխան տուին թէ Կրան-Բրէի աբբայարանին փլատակներն էին , Գիւսսի գիւղին կից՝ ուր Հօրաս տը Պէօցվալ կոմսը կ՚բնակէր ։

Երկրորդ անգամն էր որ այս անունը կ՚լսէի և սրտիս մէջ հին յիշատակ մը զարթուցանելով զայն կ՚դողացնէր ։ Հօրաս տը Պէօցվալ կոմսը օրիորդ Բօլին տը Մէօյլէնի ամուսինն էր ։

— Բօլին տը Մէօյլէն , գոչեցի Ալֆրէտի խօսքը ընդմիջելով , Բօլին տը Մէօյլէն ․ ․ ․ ։ Եւ բոլոր յիշողութիւնս արթնցաւ ․ ․ ․ ։ Այո՛ , ճիշդ ․ ․ ․ այդ կինն է որ Խաալևա 'ի Հէլվէտիա քեզի հետ տեսայ ։ Գ ․ ․ ․ իշխանուհւոյն Փ ․ ․ ․ գիւղին և

տիկին Մ. . . ի սրահները մէկ տեղ գտնուեցանք։ Այնքան գեղ-
նած և ուրուած էր որ չկրցայ ճանչնալ զան։ Ո՛հ, խելացի,
տաղանդաւոր, հրապուրիչ կին մ'էր նա, սև սքանչելի մազե-
րով, սէգ և անոյշ աչքերով. խեղճ աղջիկ. հիմա կ'յիշեմ և կը
ճանչնամ։

— Այո՛, պատասխանեց Ալֆրէտ յուզեալ և խղդուկ ձայնով
մը, այո . . . տխուր է . . . ։ Ինքն ալ զքեզ ճանչցեր էր, և
անոր համար այնքան զգուշութեամբ քենէ կ'խուսէր ճամբորդու-
թեան մէջ։ Գեղանի, շնորհալի և քաղցր հրեշտակ մ'էր նա,
վասն զի, ինչպէս որ ըսիր, զանիկա սաէպ մէկտեղ տեսած ենք,
բայց չես գիտեր որ ան ատեն իմ բոլոր հոգւով զանի կ'սիրէի,
և եթէ այսօրեայ հարստութիւնս ունենայի, անշուշտ ամուսնու-
թեան կ'խնդրէի. լսեցի, վասն զի համեմատօրէն ան ատեն աղ-
քատ էի։ Ըսածի հասկցայ որ եթէ տեսութիւնս հետը շարունա-
կէի, բոլոր ապագայ երանութիւնս արհամարհական նայուածքի
մը կամ ամօթալի մերժումի մը դէմ կ'խաղայի։ Ցուղի ընկայ
դէպ 'ի Սպանիա և 'ի Մատրիտ, իմացայ որ օրիորդ Բօլին տը
Մէօյլէն, Հօրաս տը Պէօցվալ կոմսին հետ ամուսնացեր էր։

Այս ձկնորսներուն արտասանած անունը մտքիս մէջ նոր խոր-
հուրդներ արթնցուցեր էին, որոնք գիշերուան տարօրինակ անց-
քին մինչև ան ատեն մտքիս մէջ ձգած տպաւորութիւնները ըս-
կսան աւրել։ Ասկէ զատ՝ լոյսը, արևը և մեր սովորական կենաց
այսպիսի դէպքերու հետ քիչ յարաբերութիւն ունենալը՝ այս
ամէնը երազ կ'կարծեցնէին ինձ։ Ոտխկանութեան ապացարարու-
թիւն մ'ընելու գաղափարը բոլորովին մարած էր, և այս գաղտ-
նիքը անձամբ լուծելու խորհուրդը միայն սրտիս մէջ մնացեր էր,
ասկէ զատ՝ վայրիկ մը զգացած վախիս վրայ զղջալով կ'ուզէի
ինքզինքիս գոհացուցիչ հատուցում մ'ընել։

Առաւօտեան ժամը տասն մէկ կար երբ Թրուվիլ հասայ։ Ա-
մէնքը զիս կ'շնորհաւորէին, վասն զի կ'կարծէին որ կամ խեղ-
դուած կամ սպաննուած էի, և կ'ուրախանային միայն ընդհա-
նուր յողնութեամբ մ'աղատելուս. և իրօք յողնութենէս խնկոյն

10093-57

անկողին մտայ, պատուիրելով որ երեկոյեան ժամը հինգին զիս արթնցնեն և Բօն-լ'Էվէք երթալու համար կառք մը պատրաստ ունենան, վասն զի որոշեր էի գիշերը հոն անցընել։ Պատուէրներս կէտ առ կէտ գործադրուեցան, և ժամը ութին հոն կ'գտնուէի։ Երկրորդ օրը առաւօտեան ժամը վեցին, սուրհանդակէն ձի մը առի և առաջնորդիս ընկերութեամբ յուղի ընկայ դէպ 'ի Տիվլ. միտքս՝ հոն հասնելէ ետքը՝ երբ պարզ ձեռով՝ ծովեզերք երթալ, անոր երկայնութեամբը մինչև Կրան-Բրէի աւերակները յառաջանալ, և երբեմն մարդերու սիրող՝ ցորեկով այց մ'ընել այն տեղերուն՝ զորս կ'ուզէի լաւ մը ճանչել գիշերով գալու համար։ Անակնկալ դէպք մ'այս ծրագիրս աւրեց և զիս ուրիշ ճամբով մը նպատակիս տարաւ։

Սուրհանդակապետին՝ որ նաև Տիվլի քաղաքապետն էր, տունը հասած ատեն բոլոր պահակները դրանը առջև՝ ու քաղաքը տակ ու վրայ շփոթի մէջ գտայ։ Նոր սպանութիւն մ'եւս տեղի ունեցած էր, այլ այս անգամ անօրինակ յանդգնութեամբ։ Տը Պէօցվալ կոմսուհին, որ քանի մ'օր յառաջ Բարիզէ եկած էր, նոյն իսկ իր դղեկին՝ ուր կոմսը և իր երկու բարեկամներն ալ կ'բնակէին, պարտէզին մէջ սպաննուած էր։ Կ'իմանաս, իմ սիրած կինը... Բօլին, որու յիշատակը սրտիս մէջ արթնցած և բոլորովին կենդանի էր..., Բօլին գիշերով իր դղեկին պարտէզին մէջ սպաննուած էր, մինչդեռ ես, անոր կից վանքին աւերակներուն մէջ, այսինքն իրմէ հինգ հարիւր քայլ հեռի կը գտնուէի. անհաւատալի բան մ'էր այս...։ Այլ յանկարծ այն երեւումը, դուռը, մարդը, ամէն բան միտքս եկաւ, պիտի խօսէի, ամէն բան յայտնէի, երբ չգիտեմ ինչ տեսակ նախազգացում մը զիս արգիլեց, և 'ի մտի դրի բան մ'երևան չհանած իմ հետազօտութիւնը մինչև ծայրը տանիլ։

Ոստիկանութիւնը, որ եղելութիւնը ժամը չորսին իմացեր էր, քաղաքապետը, դատաւորը և երկու բժիշկ տանելու եկած էր արձանագրութիւնը գրելու համար։ Առաջինը և երկրորդը պատրաստ էին, այլ երկու բժիշկներէ մէկը գործով բացակայ ըլնե-

լով՛ չէր կրնար գալ։ Ես պատկերահանութեան համար անդամագնութեան քիչ աշխատած ըլլալուս Չարլթէի հիւանդանոցը, իբր վիրաբոյժ-ուսանող ներկայացայ։ Ինձ լաւագոյն մը չգտնուելուն՝ զիս ընդունեցին և Ճամբայ ելանք դէպ 'ի Պլուրսիի դղեկը։ Բոլորովին ներքին դրդումով շարժեր էի. իմ փափաքս՝ դագաղին տախտակները Բօլէնի վրայ գոցուելէ յառաջ, անգամ մ'ևս զինքը տեսնել էր, և կամ լաւ ևս է ըսել, ներքին ձայնի մը կ'հնազանդէի որ երկնքէ կը գար ինծի։

Դղեակը հասանք։ Կոմսը, նոյն առտու Քաէն գացեր էր կուսակալէն դիակը Բարիզ փոխադրելու հրամանը խնդրելու համար, ուր իր ընտանիքի գերեզմանատունը կար, և դղեկէ հեռացած էր այն միջոցին՝ ուր արդարութիւնը իր պաղ ձեռքը 'ի գործ պիտի դնէր, ձեռք՝ որ այնքան ցաւալի են յուսահատ մարդու համար։

Իր բարեկամներէ մէկը ընդունեցաւ զմեզ և կոմսուհւոյն սենեակը տարաւ։ Հազիւ սեմի վրայ կրնայի կենալ, ծունկերս կ'դողային, սիրտս ուժգին կ'տրոփէր և մեր տեսնելիք նահատակին պէս գունատ պէտք էի ըլլալ։ Սենեակը մտանք ուր տակաւին կենդանութեան հոտ մը կ'բուրէր։ Բոլորտիքս խռովեալ նայուածք մը նետեցի և անկողնի մը վրայ մարդկային ձև մը տեսայ, որ իր վրայ արդէն ծածկուած պատանքին տակէն կ'երևէր, զգացի որ բոլոր արիութիւնս կորսնելու վրայ էի և դրան կռթնեցայ։ Բժիշկը, դէպ 'ի անկողին մօտեցաւ այն հանդարտութեամբ և անխռովելի անզգայութեամբ՝ որ սովորութիւնը կը տայ մարդու, և դիակը ծածկող սաւանը վերցնելով գլուխը բացաւ։ Այն ատեն, կարծեցի որ կամ կ'երազէի տակաւին և կամ թէ կախարդութեան մը ներքև էի։ Անկողնոյն վրայ տարածուած դիակը տը Պէօզվալ կոմսուհւոյն դիակը չէր. այս սպաննուած կինը որու մահը վաւերելու եկած էինք, Բօլինը չէր բնաւ . . . ։

Գ

Բարակ և փափուկ ձեռքերով դեռահաս և գեղանի կին մ'էր նա, այլ Բօլէնը չէր։

Վէրքը աջ կուշտն էր, և գնտակը երկու կողերու մէջէն թափանցելով՝ սրտին մէջէն անցեր՝ հետևաբար մահը վայրկենական եղած էր։ Այս ամէնը այնպէս տարօրինակ դաղտնիք մ'էր, որ սկսայ շփոթիլ, կասկածներս չգիտէի ո՛ր կողմ ուղղել. բայց իրաւը ան էր որ, այս կինը չէր ան Բօլէնը, զոր իր ամուսինը սպաննուած կ'հրատարակէր և որու անունով ուրիշ մը պիտի թաղուէր։

Չգիտեմ բոլոր այս վիրաբուժական գործողութեան մէջ ինչ բանի ծառայեցի և արձանագրութեան ներքև ինչ ստորագրեցի. աղէկ որ Տիվլի բժիշկը, անշուշտ ուսանողի մը վրայ իր ունեցած գերազանցութիւնը հաստատել ուզելով, բոլոր գործը վրան առաւ և միայն իմ ստորագրութեամբը գոհ եղաւ։ Գործողութիւնը գրեթէ երկու ժամ տևեց, ետքը դղեկին սեղանատունը իջանք, ուր մեզի համար զովարար ըմպելիներ պատրաստեր էին։ Մինչդեռ իմ ընկերներս այս քաղաքավարութեան կ'պատասխանէին սեղանի մօտելով, ես գացի գլուխս պատուհանի մը՝ որ դղեկին առաջակողմը կ'նայէր, ապակիին կռթնեցի մտախոհ։ Քառորդէ մ'ի վեր հոն էի գրեթէ՝ երբ փոշիով ծածկուած մարդ մ'իր

ձիովը բակը մտաւ արշաւակի . ձիէն իջաւ , և առանց նայելու որ զայն պահելու համար մէկը հոն կ՚գտնուէր թէ ոչ , ձեռքով գետնայարկին սանդուխը սլացաւ ։ Արմանքէ զարմանք կ՚անցնէի . այս մարդը զոր հազիւ նշմարած էի միայն , իր հագուստին փոփոխութեանը հակառակ ճանչցայ ։ Այս նոյն մարդն էր , որ աւերակներուն մէջ գետնափորէն ելեր էր , կապոյտ վարտիքով , բահ ՚ի ձեռին և մէջքը որսի դանակով ։ Իսկոյն ծառայ մը կանչեցի և հարցուցի թէ եկող ձիաւորը ով էր — Իմ տէրն է ան , պատասխանեց , տը Պէօյվալ կոմսը , որ Քաէնէ կ՚դառնայ , ուր գացած էր գիւղին փոխադրութեան հրամանը առնելու համար։ Հարցուցի թէ շուտով ճամբայ պիտի ելնէր Բարիզ երթալու — Այս իրիկուն , ըսաւ , վասն զի տիկնոջ մարմինը տանելիք կառքը պատրաստ է և սուրհանդակի ձիերը ժամը հինգին գալու են ։ Սեղանատունէ ելնելու ատեն մուրճի հարուածներու ձայներ լսեցինք . տապանագործը դագաղը կ՚գամէր ։ Ինչպէս որ կ՚տեսնես , ամէն բան կանոնաւորապէս կ՚ըլլնէր , բայց արտորնօք ։

Ճամբայ ելայ դէպ ՚ի Տիվ . ժամը երեքին Բօն-լ՚Էվէք , և հարսին՝ Թրուվիլ հասած էի ։

Այս գիշերուան համար ծրագիրս պատրաստ էր , ՚ի մտի ունէի , ես ինքս այս ամէնը լուծել , և եթէ փորձս անօգուտ ըլնէր , ամէն բան յայտնել ոստիկանութեան և այս գործը լմնցընելու հոգը անոր թողուլ ։

Ուստի Թրուվիլ հասածիս պէս , առաջին գործս նոր նաւակ մը վարձել եղաւ , այլ այս անգամ զանիկա վարելու համար , երկու հոգի ալ բռնեցի . ետքը սենեակս ելայ , երկփող զոյգ մը աղէկ ատրճանակ անցուցի ճամբորդութեան գօտիիս մէջ ուրկէ արդէն դաշոյն մ՚ալ կախեր էի ։ Այս ահարկու պատրաստութիւններս պանդոկապետուհիիս աչքէն պահելու համար վերարկուս վրայէն կոճկեցի , ջահ մ՚և լծակ մը դրկեցի նաւը ու որսի հրացանովս վար իջայ արշաւանքիս սարքի և ծովահաւու որսորդութեան երևոյթ մը տալու համար ։

Հովը այս անգամ ալ յաջող էր . երեք ժամու մէջ Տիվի գետա-

խաւնունքին դիմացն էինք ։ Ուստի նաւաստիներուս հրամայեցի որ նաւը կեցընեն՝ մինչեւ որ աղէկ մը գիշերը կոխէ․ ետքը ծովեզերք ուղղել տուի զայն եւ ցամաք ելայ ։ Ան ատեն մարդիկներուս իմ յետին տեղեկութիւնները տուի , ըսի որ ժայռի մը խորշին մէջ զիս սպասեն , կարգաւ հսկեն , եւ նշան ըրածիս պէս , ճամբայ ելնելու պատրաստ ըլլին ։ Եթէ մինչեւ առտու ետ չդառնայի , Թրավիլ պիտ՝ երթային եւ քաղաքապետին պիտի տային ծրար մ՚որ իմ գրած ու ստորագրած յայտարարութիւնս էր ու ըրած արշաւանքիս պարագաները եւ տեղեկութիւնները կ՚պարունակէր , որով զիս ողջ կամ մեռած կրնային գտնել ։ Այս զգուշութիւններէ ետքը , որսի հրացանս ուսէս կախեցի , ըծակս եւ ջահս , եւ 'ի հարկին զայն վառելու համար հրահան մ՚ալ առի , ու առաջին ճամբորդութեանս մէջ բռնած շաւիղս գտնելու աշխատեցայ ։

Ձայն դատածիս պէս՝ լեռէն վեր ելայ , եւ լուսնին առաջին ճառագայթներու լուսով հին աբբայարանին աւերակները տեսնելով՝ պարտէզէն անցայ եւ առջի անգամուան պէս մատուռը մտայ ։

Այս անգամ ալ սիրտս ուժգին կ՚տրոփէր , բայց աւելի անհնկալութենէ էր քան թէ վախէ ։ Որոշումս հիմնած էի չէ թէ այն ֆիզիքական գրգռութեան վրայ որ վայրենի եւ վայրկենական աւիւնէ մը յառաջ կ՚գայ , այլ բարոյական խորհրդածութեան վըրայ , որով որոշում մը խոհեմ ու անդրդուելի կ՚ըլլի ։

Երբ այն սեւան հասայ որու ոտքը պառկած էի , կանգ առի բոլորտիքս նայուածք մը նետելու համար ։ Ամէն բան հանդարտ էր ։ Ձայն մը չէր լսուեր բաց 'ի այն յաւիտենական մռնչիւնէ , որ կարծես թէ ովկիանոսին աղմկալի շնչառութիւնն է ։ Ի մոխ գրի կարգաւ սկսիլ , եւ նախ այն տեղը յուզել , ուր տը Պեօյվալ կոմսին՝ (զի քաջ համոզուած էի որ ան էր) բան մը պահելը տեսեր էի առանց ինչ ըլլալը որոշելու ։ Ուստի , ջահը եւ ըծակը սեւան կոթնեցի , որսի հրացանս լեցուցի 'ի հարկին պաշտպանութեանս պատրաստ ըլլալու համար , դաւիթը մտայ եւ անոր մութ կամարներուն սկսայ հետեւիլ ․ բահը , զանոնք վերցը-

նող սիւներէ մէկուն կռթնած կ՚կենար, զայն առի, և վայրկեան մ՚անշարժ և լուռ կենալէ ետքը, որով համոզուեցայ թէ ինքս մինակ էի, աւանդը պահուած տեղը գիտնալու ժտեցայ. կոմսին ըրածին պէս գերեզմանին քարը վերուցի, նոր յուզուած հողը տեսայ, որսի հրացանս գետինը դրի, բահս արդէն նշանակուած գծին մէջ մխեցի, և առաջին հարուածով վերուցած հողիս մէջ բանալիի մը փայլիլը տեսայ: Ծակը գոցեցի խնդոյն, քարը գերեզմանին վրայ տեղաւորեցի, և հրացանս առնելով՝ բահը դրած տեղս դնելէ ետքը, վայրիկ մ՚ամենէ մութ խորշը պահուեցայ ընելիքս որոշելու համար:

Յայտնի էր որ այս բանալին կ՚բանար այն դուռը, ուրկէ կոմսը դուրս ելած էր. հետևաբար՝ ալ լծակի պէտք չունէի, զայն սեան ետևը թողի, ջահը առի միայն և դէպ 'ի կամարաձև դուռը ուղղեցայ. երեք ոտք իջայ, բանալին խոթեցի, երկրորդ շրջանին՝ պարզունակը բացուեցաւ. ներս մտայ, դուռը պիտի գոցէի, բայց միտքս եկաւ որ որ և է պարագայ մը նորէն բանալիով բացուիլը կրնար արգիլել. գացի լծակը բերի, չորրորդ և հինգերորդ աստիճաններուն ամենէ խոր անկիւնը պահեցի, դուռը ետևէս գոցեցի, և ան ատեն ամենակատարեալ մութի մէջ գտնուելուս՝ ջահը վառեցի ու գետնափորը լուսաւորեցաւ:

Մտած անցքս մառանի մը մուտքին կ՚նմանէր, հազիւ հինգ վեց ոտք լայնութիւն ունէր, պատերը և կամարը քարէ էին. քսան ոտքի չափ աստիճաններով սանդուղ մը կ՚երկննար առջևս. սանդղէն իջնելով՝ ղարիվայրի մը վրայ գտնուեցայ որ աւելի վար երկրին տակ կ՚իջնէր, առջևս, ինէ քանի մը քայլ անդին, երկրորդ դուռ մը տեսայ, գացի ականջս փայտի ձեղքերուն դնելով մտիկ դրի, բայց բան մը չլսեցի. բանալին փորձեցի, այս դուռն ալ առջինին պէս բացուեցաւ, ներս մտայ այլ առանց ետևէս գոցելու, և վանքին առաջնորդներու յատուկ եղող գետնափոր գերեզմանատուններու մէջ գտնուեցայ. պարզ կրօնաւորները գերեզմանոցը կ՚թաղէին:

Հոն պահ մը կանգ առի. յայտնի էր որ գործիս կատարածը

կ՚մօռնար, որոշումս շատ հաստատ էր. սակայն դիւրաւ կ՚իմանաս որ դեղերը մեծ ազատութիւններ կ՚ընէին վրաս: Ձեռքս քրտինքով ծածկուած ճակտիս վրայէ անցուցի և վայրկեան մը կեցայ հանգչելու համար: Առջևս ինչ պիտ՚ ըլնէր արդեօք, անշուշտ երեք օրէ 'ի վեր կնքուած մահու շիրիմ մը. յանկարծ սարսռեցայ. ականջիս հեծելու ձայն մ՚եկած էր:

Այս ձայնը քաջասրտութիւնս նուազեցնելու տեղ՝ զայն աւելցուց. յառաջացայ փութանակի, բայց ո՛ւրկէ եկած ըլնելը չգիտէի: Բոլորտիքս նայելու առեն՝ նոյն հեծիւնը երկրորդ անգամ մ՚ալ լսեցայ, անմիջապէս եկած կողմը սրացայ նայուածքս ամէն գերեզմանատուններու մէջ նետելով՝ այլ առանց տխուր քարերէ (որոնց փորագրութիւնները իրենց ներքև ննջողի անունը կ՚յայտնէին) ուրիշ բան մը տեսնելու, հուսկ յետոյ, վերջինը, ամենէ խորունկը հասած առեն, անկիւն մը նորատի կին մը տեսայ, թևերը գալարած՝ աչքերը գոց՝ և իր մազերու մէկ փունջը բերանը. իր քով, քարի մը վրայ, նամակ մը, մարած ճրագ մը և պարապ աման մը կար: Միթէ ուշ հասած էի, արդեօք մեռած էր...: Բանալին փորձեցի, կղպակին չէր յարմարեր, բայց հանած ձայնիս՝ կինը պուշ պուշ աչքեր բացաւ, դէմքը ծածկող մազերը ջղաձգօրէն մէկդի ընելով՝ արագ ու մեքենական շարժումով մը ստուերի մը նման ոտքի վրայ ելաւ: Ձայն մը ձգեցի՝ Բօլէն պոռալով:

Ան առեն կինը դէպ 'ի վանդակը վազեց և ծնկի վրայ ըլնելով,

— Ո՛հ, գոչեց ոգեվարքի ամենէ սոսկալի շեշտով մը, ո՛հ, զիս առէք հանեցէք: Բան մը չտեսայ, բան մը չեմ ըսեր, կ՚երդնում, յանուն մօրս:

— Բօլէն, կրկնեցի վանդակին մէջէ ձեռքերը բռնելով, Բօլէն, վախնալու բան մը չունիք. ձեզ օգնելու, զձեզ ազատելու կու գամ:

— Ո՛հ, ըսաւ վերականգնելով, զիս ազատելու, զիս ազատելու մի...: Այո՛, ազատելու: Բացէք դուռը, բացէք, հիմա,

մինչև որ չըայուի , ձեր ըսածներէ և ոչ մէկուն կ'հաւատամ : Յանուն Աստուծոյ , բացէք սա դուռը :

Եւ այնպիսի ուժով մը վանդակը կ'ցնցէր , որ կինէ մը չէի յուսար :

— Հանդարտեցէք , ըսի , հանդարտեցէք , եթէ ոչ այդ դուան բանալին՝ զայն բանալու ուրիշ միջոցներ ունիմ , երթամ բերեմ :

— Մի՛ հեռանաք , գոչեց Բօլին՝ վանդակին մէջէն անլուր ուժով մը թեւս բռնելով , մի՛ հեռանաք , մէկ մ'ալ պիտի չ'գա՞ք :

— Բօլին , ըսի ջահը երեսիս մօտեցնելով , զիս չճանչցա՞ք : Ո՛հ , ինծի նայեցէք , և մտածեցէք որ կրնա՞մ զձեզ ձգել երթալ :

Բօլին իր սեւ ու մեծ աչքերը վրաս սեւեռեց , ու վայրկեան մը յիշողութեանը մէջ փնտռելէ ետքը , մէկէն .

— Ալֆրէտ տը Նէրվա՛լ , պոռաց :

— Ո՛հ , շնորհակալ եմ , ըսի , շնորհակալ եմ որ դուք ալ զիս չէք մոռցեր : Այո՛ , ես եմ , ես որ զձեզ այնքան սիրեցի և դեռ այնքան կ'սիրեմ : Տեսէք , եթէ ինքզինքնիդ ինձ կրնաք վստահիլ թէ ոչ :

Այնքան համեստութիւնը կնոջին սրտի յարակից է որ յանկարծական կարմրութիւն մ'իր գունատ դէմքին վրայէ անցաւ , ետքը թեւս ձգեց՝ ըսելով ,

— Շատ պիտ՝ ուշանա՞ք :

— Հինգ րոպէ :

— Գացէք ուրեմն , այլ այս ջահը ինծի թողուցէք խնդրեմ , մութը զիս կ'մեռցնէ :

Ջահը իրեն տուի . առաւ զայն , թեւը վանդակէն անցուց , երեսը երկաթներուն մէջ տեղ կռթնեց կարելի եղածին չափ աչքերովը ինձ հետեւելու համար , և ես եկած ճամբաս դարձայ փութով : Առաջին դունէն անցնելու ատեն՝ ետեւս դարձայ և զԲօլին նոյն դիրքին մէջ տեսայ , նման անշարժ արձանի մը՝ որ իր մարմարէ թեւովը ջահ մը կ'բռնայ :

Քանի քայլ ընելէ ետքը , սանդուղը՝ և չորրորդ աստիճանին վրայ պահած լծակս գտնելով շուտով մ'ետ դարձայ : Բօլին ,

պեռ նոյն տեղն էր ։ Ջիս տեսածին պէս՝ խնդութեան ձայն մը ձգեց ։ Դէպ 'ի վանդակը սլացայ ։

Սակայն կղպակը անանկ զօրաւոր էր որ հարկադրեցայ ծըխնեաց կողմէ յարձակիլ, և սկսայ քարը բախել, Բօլին լոյսը կը բռնէր, տասը րոպէ ետքը երկու փեղկերէ մէկուն ծխնիքը քակուած էին, քաշեցի հանեցի զայն ։ Բօլին ծնկի վրայ եկաւ, վասն զի հիմակ իր ազատութեանը կ'հաւատար ։

Պահ մը թողուցի որ իր գոհաբանութիւնը ընէ անիկա, ետքը գերեզմանատունը մտայ ։ Ան ատեն Բօլին ետ դարձաւ աշխուժիւ և քարին վրայի բաց նամակը առնելով կուրծքը դրաւ ։ Այս շարժմունքը ինձ պարապ ամանը յիշեցուց, անձկութեամբ ձեռքս առի զայն. յատակը կէս բթաչափ ճերմկորակ նիւթ մը կար տակաւին ։

— Ի՞նչ կար ատոր մէջ, ըսի զարհուրած ։

— Թոյն, պատասխանեց Բօլին ։

— Եւ խմեցի՞ք զայն, գոչեցի ։

— Գիտէի՛ որ պիտի գաք, ըսաւ Բօլին վանդակին կռթնելով, վասն զի յիշեց ան ատեն որ իմ գալէս մէկ կամ երկու ժամ յառաջ այս ամանը պարպած էր ։

— Ցաւ կ'զգա՞ք, ըսի ։

— Դեռ ես չէ՛, պատասխանեց ։

Ան ատեն յոյս մը ծագեցաւ ներսս ։

— Միթէ շա՞տ ատենէ 'ի վեր է այդ թոյնը այս ամանին մէջն էր ։

— Գրեթէ երկու օր և երկու գիշեր, վասն զի ժամանակը չկրցայ հաշուել ։

Նորէն ամանին մէջ նայեցայ . յատակը ծածկող մրուրը քիչ մը զիս ապահովցուց . այս երկու օրուան և երկու գիշերուան մէջ թոյնը ատեն ունեցեր էր թուելու ։ Բօլին միայն ջուր խմած էր, որ իրաւ թունաւոր՝ բայց կարելի է մահատու ըլնելու չափ զօրաւոր չէր ։

— Րոպէ մը պէտք չենք կորսնել, ըսի զինքը թևերէս մէ-

ջուն տակ առնելով, խոյս տալու է օգնութիւն գտնելու համար։

— Կրնամ քալել, ըսաւ Բոլին թեւերէս սպրդելով այն սուրբ համեստութեամբ որ արդէն իր դէմքը ներկեր էր։

Անմիջապէս դէպ 'ի առաջին դուռը ուղղեցանք որ ետևնէս գոցեցինք, ետքը երկրորդը հասանք որ առանց դժուարութեամբ բացուեցաւ և մենարանին տակ գտնուեցանք։ Լուսինը յստակ երկնքի մ'երեսը կ'շողար։ Բոլին թեւերը բացաւ ու երկրորդ անգամ ծունր դրաւ։

— Երթանք, երթանք, ըսի, մէն մի վայրկեան մահաբեր է կարելի է։

— Կ'սկսիմ ցաւեր զգալ, ըսաւ նա ոտք ելնելով։

Պաղ քրտինք մ'անցաւ ճակտիս վրայէ, իսկոյն տղեկի մը պէս զինքը թեւերուս մէջ առի, աւերակներէն անցայ, մենարանէն ելայ և լեռնէն իջայ արշաւակի։ Ծովեզերք հասած ատեն՝ հեռուէն երկու մարդիկներուս վառած կրակը նշմարեցի։

— Աղէ, 'ի նաւ, գոչեցի հրամայական ձայնով մ'որ կ'ցուցընէր թէ կորսնելու րոպէ մը չկար։

Մարդիկներս նաւը վազեցին և զայն կրցածնուն չափ ծովեզերք մօտեցուցին. մինչև ծունկերս ջուրը մտայ, թեւերուս մէջէն Բոլինը անոնց տուի, զոր նաւուն մէջ դրին։ Իրմէ ետքը ես ալ ցատկեցի։

— Անհանգստութիւնդ աւելցա՞ւ, հարցուցի։

— Այո՛, պատասխանեց Բոլին։

Յուսահատութեան նման բան մը կ'զգայի. մօտերը ոչ օգնութիւն կար և ոչ դեղթափ. յանկարծ ծովուն ջուրը միտքս եկաւ, ուստի նաւուն մէջ գտնուած խեցի մը լեցուցի և Բոլինի ներկայացուցի։ Բոլին մեքենաբար հնազանդեցաւ։

— Ի՞նչ կ'ընէք, պոռաց ձկնորսներէն մէկը, խեղճ կինը փսխել պիտի տաք։

Իմ ուզածս ալ ան էր, վասն զի փսխելով միայն կրնար ազատիլ։ Հինգ րոպէ ետքը ստամոքսին մէջ ձմլում մը զգաց, որն

որ երեք օրէ 'ի վեր այս թոյնէն զատ բան մը կերած չըլնելուն ալ աւելի ցաւառիթ էր։ Բայց այս զայրոյթը անցածին պէս քիչ մը սփոփուած դտաւ․ ան ատեն գաւաթ մ'անուշ և զով ջուր տուի զոր ախորժակով խմեց։ Քիչ մ'ետքը ցաւերը մեղմացան, սաստիկ թուլութիւն մ'անոնց յաջորդեց։ Ձկնորսներուն բաճկոններով և իմ վերարկուով նաւուն մէջ անկողին մը շինեցինք ուր պառկեցաւ նա տղեկի մը հնազանդութեամբ և գրեթէ անմիջապէս աչքերը գոցուեցան․ վայրիկ մը շնչառութեանը մտադրութիւն ըրի, և տեսայ որ արագ բայց կանոնաւոր էր․ ամէն բան ազատած էր։

— Արի՛ք, ըսի նաւաստիներուս խնդագին, հիմա Թրուվիլ երթանք կարելի եղածին չափ փութով․ հասած ատեննիս՝ քսան և հինգ ոսկի վարձ կայ ձեզի։

Քաջ ձկնորսներս տեսնելով որ առագաստը անբաւական էր, իրենց թիակներու վրայ ծռեցան նոյն հետայն, և նաւակը ուշացած ծովային թռչունի մը նման ջուրին վրայ սահեցաւ։

Դ.

Նաւահանգիստը մտնելու ատեննիս, Բօլին աչքերը բացաւ վախի շարժումով մը․ խեղճը կ'կարծէր թէ սփոփիչ երազ մը տեսած էր, և թեւերը կ'տարածէր իբր թէ ապահով ընելու

համար որ ա՛լ իր գերեզմանատան պատերուն չէին դպնար, ետքը անձկութեամբ բոլորտիքը նայելով,

— Զիս ո՞ւր կ՚տանիք, ըսաւ։

— Անհոգ եղէք, պատասխանեցի, ձեր այս տեսած տուները աղքատիկ գիւղի մը կ՚վերաբերին որու բնակիչները շատ զբաղած ըլնելուն՝ հետաքրքիր չեն, ուստի ուզածնուդ չափ կրնաք անծանօթ մնալ։ Ասկէ զատ՝ եթէ մեկնիլ կ՚փափաքիք, ըսէք ինձ, ո՞ւր երթալ կ՚ուզէք, և վաղը, այս գիշեր, սոյն կէտիս ձեր հետը կու գամ, ձեր առաջնորդը կ՚ըլնիմ և կ՚տանիմ։

— Նոյն իսկ Փրանսայէ դուրս։

— Ամէն տեղ։

— Շնորհակալ եմ, բայց ասոր վրայ խորհելու համար ժամ մը շնորհեցէք ինծի, խելքս գլուխս կ՚ուզեմ ժողվել, վասն զի այս վայրկենիս միտքս և սիրտս յուզուած են. այս երկու օրուան և երկու գիշերուան մէջ, իմ բոլոր զօրութիւնը կորուսի, և դատողութիւնս այնքան շփոթած է որ խենթութեան կ՚մօտի։

— Ինչպէս որ կ՚հրամայէք, ըսի, ուզած ատեննիդ զիս կանչեցէք։

Շնորհակալութեան նշան մ՚ըրաւ նա։ Այս միջոցին հիւրատուն կ՚հասնէինք. հոն իմ սենեկէ բոլորովին մեկուսի՝ և ուրիշ կողմ մը սենեակ մը պատրաստել տուի Բօլէնի դիւրազգացութիւնը չխոցելու համար, ետքը պանդոկապետուհւոյս պատուիրեցի որ միայն մէկ ջուր տան հիւանդին, վասն զի ուրիշ որ և է ուտելիք կրնար վնասակար ըլնիլ այն դրդուեալ կամ տկար վիճակին մէջ ուր անոր ստամոքսը կ՚գտնուէր։ Այս հրամաններս տալէ ետքը սենեակս քաշուեցայ։

Հոն, ինքզինքս բոլորովին կրցայ տալ հոգիս լեցնող բերկրալի զգացման, զոր Բօլէնի առջև յայտնելու չէի ժտեր։ Այն կինը որ դեռ կ՚սիրէի, այն՝ որու յիշատակը երկամեայ բաժանման մը հակառակ՝ դեռ սրտիս մէջ կենդանի մնացեր էր, ազատեր էի և կեանքը ինձ կ՚պարտաւորէր։ Կ՚զարմանայի թէ դիպուածը կամ Նախախնամութիւնը ինչ գաղտնի ճամբաներով և տեսակ

տեսակ միջոցներով զիս այս նպատակին տարած էր , և յանկարծ մահացու սարսուռ մը կ՚անցնէր երակներուս մէջէ , երբ կ՚խորհէի որ , եթէ այս պատահական պարագաները մէկը պակսէր , եթէ այս պզտի անցքերէ մէկը որոնց շղթայն զիս այն լաբիւրինթոսը առաջնորդող թելը եղած էր , ինձ չներկայանար , նոյն իսկ այս ժամուս Բօլին գետնափորի մը մէջ գոցուած՝ քաղցի և թոյնի ջղաձգութեանց մէջ իր թևերը պիտի գալարէր , մինչդեռ ես՝ անգէտ և անտեղեակ ուրիշ տեղ ոչինչ բանով կամ հաճոյքով մը զբաղած՝ զինքը այնպէս ոգեվար պիտի թողուի առանց մրմունջ մը նախազգացում մը կամ ձայն մը լսելու որ ինձ ըսէր . « Բօլին մեռնելու վրայ է , գնա ազատէ զան » ։ Ասոնք մտածելը սոսկալի՝ բայց մտածութեան երկիւղը ամենէ սարսափելին է ։ Իրաւ է նաև որ ամենէ մխիթարականն է այն , վասն զի երկրայութեան շրջանը լմնալէ ետքը , հաւատի կը բերէ զմեզ և զաշխարհ դիպուածին կոյր ձեռքերէ հանելով՝ Աստուծոյ նախախնամութեան կ՚յանձնէ ։

Ժամ մ՚այսպէս մնացի , և կ՚երդնում որ սրտիս և մտքիս մէջ չունեցայ խորհուրդ մ՚որ սուրբ չըլնի ։ Երջանիկ և հպարտ կըզգայի ինքզինքս զանիկա ազատած ըլնելուս . այս գործը իր հատուցումը հետը կ՚բերէր , և զայն կատարելու համար ընտրուած ըլնելս ինծի բաւական վարձք կ՚համարէի ։

Այս միջոցիս , Բօլին զիս կանչել տուաւ , իբր թէ իր խուցը վարելու համար ոտք ելլայ փութով , այլ դրան քով ոյժս կտրեցաւ , պարտաւորեցայ վայրկեան մը պատին կռթնիլ , և հարկ եղաւ որ պանդոկին սպասուհին ետ դառնայ և ներս մտնելու հրաւիրէ զիս , որով յուզմունքս կրցայ զսպել ։

Բօլին անկողնոյն վրայ երկնցած էր բայց առանց հանուելու ։ Կրցածիս չափ խաղաղ երեւութով մօտեցայ իրեն , ձեռքը ինձ երկնցուց նա ։

— Տակաւին շնորհակալութիւնս չյայտնեցի ձեզ , ըսաւ ։ Իմ ջատագովութիւնը , երախտագիտութիւնս յայտնող խօսքեր գըտնելու անկարելիութեան մէջ է ։ Զիս գտած վիճակնուդ մէջ կնոջ մ՚ունեցած սարսափն ալ աւելցուցէք և ներեցէք ինձ ։

— Միտ դրէք , տիկին , ըսի վերջովս պարտքինկէնու ջանալով ․ և ըսածիս հաւատացէք ։ Անակնկալ և տարօրինակ կացութիւններ կան , որոնց մէջ թէ հասարակ ձևերը և թէ պատշաճեալ պատրաստութիւնները աւելորդ են ։ Աստուած գիս ձեզի առաջնորդեց և իրմէ շնորհակալ կ'ըլլիմ , այլ իմ պաշտօնը լմնցած չէ տակաւին ․ կարելի է և կ'յուսամ որ դեռ ինէ պէտք պիտ՛ ունենաք ։ Մտիկ ըրէք ուրեմն և իմ մէն մի խօսքը կշռեցէք ։

«Անկախ և հարուստ եմ ․ ․ ․ բան մը գիս երկրի այս կամ այն մասին չկապեր ։ Միտք ունէի ճամբորդութիւն ընել , և Անկլիա կ'երթայի առանց մասնաւոր նպատակի ․ ուստի ուղեգիծս կրնամ փոխել և դիպուածը գիս մղած տեղը երթալ ։ Կարելի է Ֆրանսայէ հեռանալ կ'ուզէք ։ Չգիտեմ ։ Ձեր գաղտնիքներէ և ոչ մին կ'ուզեմ գիտնալ և նոյն իսկ ենթադրութիւն մ'ընելու համար ձեր մէկ նշանին կ'սպասեմ ։ Այլ եթէ Ֆրանսա մնաք կամ հեռանաք անկէ , միշտ ձեզի ծառայելու պատրաստ եմ բարեկամի կամ եղբօր անունով ․ հրաման ըրէք ինծի որ մօտէն կամ հեռուէն ձեզի ընկերանամ կամ գիս անձնուէր պաշտպան մը համարեցէք , և կամ պահանջեցէք որ ձեզ անծանօթ երևիմ , կ'հնազանդիմ խնդոյն , հաւատացէք , տիկին , առանց թաղուն խորհուրդի ինքնասէր յուսոյ և դէշ նպատակի մը ։ Հիմա որ ասոնք ըսի , ձեր կամ իմ տարիքը մոռցէք և ենթադրեցէք որ ձեր եղբայրն եմ ։

— Շնորհակալ եմ , ըսաւ կոմսուհին այլայլակ ձայնով մը , ձեր անկեղծութեան հաւասար վստահութեամբ կ'ընդունիմ ձեր առաջարկութիւնը , և ինքզինքս ձեր պատւոյն կ'յանձնեմ լիովին , վասն զի աշխարհիս մէջ ձենէ ուրիշը չունիմ , աշխարհիս վրայ ապրիլս դուք միայն գիտէք ։

«Այո՛ , ձեր ենթադրութիւնը ճիշտ է , պէտք է որ Ֆրանսայէ մեկնիմ ։ Ըսիք թէ Անկլիա կ'երթայիք , գիս հետերնիդ տարէք , այլ առանց ընտանիքի առանձին չեմ կրնար հոն հասնիլ ․ քիչ մը յառաջ քրոջ անունը կ'շնորհէիք ինձ , կ'ընդունիմ զայն , այսուհետև օրիորդ տը Նէրվալ կ'կոչուիմ ։

— Ո՛հ, քանի՜ երջանիկ եմ, գոչեցի ։

Կոմսուհին նշան ըրաւ որ մօտիկ ընեմ ։

— Կարելի է ձեր կարծածէն աւելի կ՚պահանջեմ, ըսաւ նա, երբեմն ես ալ հարուստ էի, այլ մեռած մարդ մը բան մը չունենար ։

— Բայց ես հարուստ եմ, և իմ բոլոր ինչքը . . . ։

— Միտքս չէք իմանար, ըսաւ Բօլին, և խօսքս ընդմիջելով զիս կ՚ամչցնէք ։

— Ո՛հ, ներեցէք ։

— Ուստի օրիորդ տը Նէրվալ պիտի համարուիմ, ձեր հօրը մէկ աղջիկը, կամ եթէ կ՚ուզէք ձեզ յանձնուած որբ մը ։ Անշուշտ յանձնարարական թղթեր ունիք, զիս իբր դաստիարակուհի՝ գիշերօթիկ դպրոց մը կ՚ներկայացնէք, Անկլերէնը և Իտալերէնը մայրենի լեզուիս պէս կ՚խօսիմ, լաւ նուագած եմ, գոնէ երբեմն այսպէս կ՚ըսէին ինծի, նուագի և լեզուագիտութեան դասեր կու տամ ։

— Այդ բանը անկարելի է, պոռացի ։

— Ահա իմ պայմանները, պատասխան տուաւ կոմսուհին, կը մերժէ՞ք, պարոն, եթէ կ՚ընդունիք, եղբայր իմ ։

— Ո՛հ, ամէն ուզածնիդ կ՚ընդունիմ, ամէն . . . ամէն . . . ։

— Լաւ ուրեմն, կորսնելու ժամանակ չկայ, պէտք է որ վաղը մեկնինք . կարելի՞ է ։

— Շատ աղէկ ։

— Բայց անցագիր ։

— Ես ունիմ ։

— Տը Նէրվալի անուամբ ։

— Կ՚աւելցնեմ . և իր քրոջը ։

— Կեղծ մը պիտի շինէք ։

— Անմեղ նենգութիւն մ՚է ։ Լաւագոյն ունիք Բարիզ . գրեմ որ ուրիշ մ՚ալ ղրկեն . . . ։

— Ո՛չ, ո՛չ . . . խիստ շատ ժամանակ կ՚անցնի ։ Ո՞ւրկէ պիտի մեկնինք ։

— Հավրի վրայէ ։

— Ինչո՞ւ ։

— Շոգենաւով, եթէ կ՚հաւանիք ։

— Եւ ե՞րբ ։

— Դուք գիտէք ։

— Անմիջապէս կրնա՞նք մեկնիլ ։

— Միթէ շատ տկար չէ՞ք տակաւին ։

— Կ՚սխալիք, շատ աղէկ եմ ։ Դուք պատրաստ եղածնուդ պէս զիս ալ պատրաստ կ՚գտնէք ։

— Երկու ժամէն ։

— Լա՛ւ, մնաք բարով, եղբայր ։

— Մնաք բարով, տիկին ։

— Ո՛հ, վրայ բերաւ կոմսուհին, մեր պայմանները արդէն զանց կ՚ընէք ։

— Ժամանակ տուէք որ այս անոյշ անունին սովորիմ ։

— Ես ի՞նչպէս կրցայ սովորիլ ։

— Ո՛հ, դուք ուրիշ, գոչեցի ․ բայց տեսայ որ ներելի եղածէն աւելի պիտ՚ ըսէի ․ երկու ժամէն, վրայ բերի, ամեն բան ձեր կամքին համեմատ պատրաստ կ՚ըլնի, ետքը խոնարհութիւն մ՚ընելով դուրս ելայ ։

Հազիւ քառորդ մը կար որ հոգւոյս բոլոր անկեղծութեամբը եղբօր մը դերը խաղալու յանձն առեր էի և արդէն անոր բոլոր դժուարութիւնը կ՚զգայի ։

Արդէն դժուար է աղուոր և նորատի կնոջ մ՚որդեգիր եղբայրը ըլնիլ ․ այլ երբ այն կինը սիրած, կորուսած և կրկին գտած ես անօգ և լքեալ առանց քենէ ուրիշ յենակի մը, երբ այն երանութիւնը զոր երազ մը կարծելով չէի ժտեր հաւատալ, հօն քու մօտն է իրօք, և ձեռքդ երկնցնելու ատեն անոր կ՚դպնաս, ան ատեն ըրած որոշմանդ, տուած խօսքիդ հակառակ՝ անհնար է հոգւոյդ մէջի կրակը ծածկել, և միշտ անոր մի կայծը բերնէդ կամ աչերէդ կ՚խուսափի անվրէպ ։

Նաւաստիներս ուտելու և խմելու զբաղած դասյ ․ շոգենաւին

ելնելու ժամուն հասնելու համար գիշերով Հավրը երթալու դիտաւորութիւնս յայտնեցի իրենց, բայց մեր եկած նաւակով չուզեցին այն անցքը փորձել. և որովհետև ուրիշ աւելի դիմացկուն մը պատրաստելու համար միայն ժամ մը կ՚խնդրէին, գինը կտրեցինք կամ լաւ ես է ըսել բանը իմ առատաձեռնութեան թողուցին: Ես ալ իրենց տուած քսան և հինգ ոսկիներուս վրայ հինգ հատ ևս աւելցուցի. այս գումարին համար անոնք զիս մինչև Ամերիկա կ՚տանէին յօժարակամ:

Ետքը պանդոկապետուհւոյս պահարաններուն այցելութիւն մը ըրի: Կոմսուհին գերեզմանատան մէջ փակուած ատեն՝ մինակ իր վրայի հագուստովն էր: Դեռ տկար և անառողջ ըլնելուն՝ քամին և մշուշէն կ՚վախնայի: Աչքիս սկովտիական տարտան (tartan) մը դպաւ որու տէր եղայ աղաչելով զաւկին Օգըրէ որ զայն հաշուիս անցընէ: Այս շալին և իմ վերարկուիս շնորհիւ կ՚յուսայի որ ուղեկիցս անհանգիստ չէր ըլնէր:

Բօլին չուշացաւ և նաւավարներուն պատրաստ ըլնիլը իմացածին պէս վար իջաւ: Ես ալ այս միջոցը 'ի կիր ունելով իմ բոլոր պանդոկի մանր մունր հաշիւներս կարգի դրեր էի, ուստի նաւահանգիստը երթալ և նաւը մտնելը կ՚մնար:

Ինչպէս որ գուշակեր էի, գիշերը ցուրտ՝ բայց խաղաղ և գեղեցիկ էր: Կոմսուհին իր շալով ծածկեցի և ուզեցի նաւավարներուն առագաստով մը նաւուն խելին վրայ շինած վրանին տակ մտցնել, այլ երկինքին յստակութիւնը և ծովին հանդարտութիւնը զինքը արգիլեցին՝ նստարան մը ցցուցի իրեն և քովէ քով նստանք:

Երկուքնուս ալ սիրտը մեր խորհուրդներով այնքան լի էր որ ժամանակ մ՚այսպէս մնացինք առանց իրարու խօսք մ՚ուղղելու: Գլուխս կուրծքիս վրայ կախած կ՚խորհէի զարմանքով այն տարօրինակ դէպքերու վրայ որոնք ինծի համար կ՚սկսէին, և որոց շղթան հաւանական էր որ ապագային մէջ ալ պիտ՝ երկննար: Հետաքրքրութենէս կ՚եփէի գիտնալու համար թէ ինչ դէպքերով տը Պէօցվալ կոմսուհին, որ այնչափ գեղանի, դեռահաս և իր ամուսնոյն սիրելի էր ըստ երևութի, աւերեալ վանքի մը ստա-

թերկրեայ գերեզմաններէ մէկուն մէջ մահը կ՚սպասէր որմէ նա
ազատեր էի զինքը ։ Ի՞նչ Նպատակաւ և ինչո՞ւ համար իր ա-
մուսինը անոր մահը հրատարակեր՝ և անոր տեղ մահու անկող-
նոյն մէջ ուրիշ կին մը դրեր էր ։ Միթէ նախա՞նձն էր պատճառ
. . . Նախ այս գաղափարը անցաւ մտքէս և սոսկալի էր . . . ի՞նչ
Բօլէն մէկը սիրէր . . . ։ Ո՛հ , իմ բոլոր երազներու պատրանքը
կ՚ըլլէր այն . վասն զի իր սիրած մարդուն համար անշուշտ պի-
տի կենդանանար նա , և ո՛ւր որ ըլլէր , պիտի գար զինքը գտնէր
անկէ ։ Ան ատեն ես զԲօլէն ուրիշի մը համար ազատած կ՚ըլլէի,
և եղբօրմէ շնորհակալ ըլլալու պէս՝ ինծի շնորհակալ կ՚ըլլէր
նա և ամեն բան կ՚լմննար . իր սիրականն ալ ձեռքս կ՚սեղմէր
կրկնելով որ կեանքէն աւելի կ՚պարտաւորէր ինձ , ետքը գաղտ-
նի և ապահով երանութեամբ մ՚երջանիկ կ՚ըլլէին . . . ։ Իսկ ես
Ֆրանսա կու գայի նորէն , առաջուան պէս և հազար անգամ ա-
ւելի տառապելու , վասն զի այն բարօրութիւնը որ յառաջ ինէ
հեռի նշմարած էի միայն , ինծի մօտեցած էր աւելի անգթու-
թեամբ հեռանալու համար , ան ատեն կարելի է վայրկեան մը
պիտի գար ուր այն կինը ազատած ժամս պիտ՚ անիծէի , ուր պի-
տի ցաւէի որ ամենուն համար մեռած , ինծի համար կենդանի ,
բայց ինէ հեռու գտնուէր ուրիշի մը հետ . . . ։ Այլուր եթէ Բօ-
լէն յանցաւոր էր , կամին վրէժը անիրաւ չէր . . . ։ Եթէ իր
տեղը ես ըլլէի , չէի թողուր որ ինքնին մեռնի . . . այլ անշուշտ
. . . կ՚սպաննէի . . . զինքը և իր սիրած մարդը . . . ։ Ի՞նչ , Բօ-
լէն ուրիշ մը սիրէր . . . յանցաւո՛ր ըլլէր նա . . . ։ Այս գա-
ղափարը սիրտս կ՚յօշոտէր ։

Մեղմիկ մը աչքս վեր ըրի . Բօլէն գլուխը ետին կախած՝
երկինքը կ՚դիտէր և երկու արտասուքի կայլակներ այտերէն վար
վար կ՚հոսէին ։

— Ո՛հ , տէր Աստուած , ի՞նչ ունիք գոչեցի ։

— Կ՚կարծէք թէ , ըսաւ նա իր անշարժութիւնը պահելով , կը
կարծէք թէ մարդ առանց սիրտը յուզուելու իր հայրենիքը ,
ընտանիքը և մայրը կրնայ թողուլ հեռանալ ։ Կ՚կարծէք թէ մարդ

նէ թէ ոչ երանութենէ, գոնէ հանդարտութենէ 'ի յուսահատութիւն կ'ընկնի՞ առանց իր սիրտը արիւնելու, և թէ մարդ իմ տարիքով ովկիանոսէ կ'անցնի՞ իր կեանքի մնացորդը յօտար երկիր քարշելու համար առանց արտօսր մի խառնելու այն ալիքներու որ զինքը իր ամեն սիրելիներէ կ'հեռացնեն . . . ։

— Այլ, ըսի, միթէ յաւիտենական հրաժեշտ մ'է այդ ։

— Այո՛, յաւիտենական հրաժեշտ մ'է, մրմռաց Անիկա գլուխը կամացուկ մը շարժելով ։

— Ձեր ողբացած մարդերէ մէկը երբէք պիտի չտեսնէք ա՛լ ։

— Եւ ոչ մէկը ։

— Ամենքը առանց բացառութեան երբէք պիտի չիմանան որ այն անձը՝ որ մեռած կ'կարծեն և կ'ողբան, դեռ կ'ապրի և կ'արտասուէ ։

— Երբէք ։ Ո՛չ ոք առանց բացառութեան . . . ։

— Ո՛հ, գոչեցի, քանի՜ երջանիկ եմ, գիտնալէք թէ ինչ բեռ կ'վերցնէք սրտէս . . . ։

— Մտքերնիդ չեմ իմանար, ըսաւ Բօլին ։

— Ո՛հ, ներսս ծնած վախերը և կասկածները միթէ բնաւ չէ՞ք գուշակեր ։ Դուք իսկ հետաքրքիր չէ՞ք իմանալու թէ ինչ անցքերու յաջորդութեամբ մինչև ձեր քովը հասայ . . . և Աստուծոյ փառք կու տաք առանց տեղեկանալու թէ ինչ միջոցներով զձեզ փրկեց Անիկա . . . ։

— Իրաւունք ունիք. եղբայր մ'իր քրոջ համար գաղտնիք պէտք չէ ունենալ . . . ։ Ամէն ինչ ինձ պիտի պատմէք . . . և ըստ կարգէ ես ալ ձենէ բան մը չեմ պահեր ։

— Բան մը պիտի չպահէ՞ք իրօք . . . ։ Ո՛հ, երդում ըրէք . . . որ բաց գրքի մը մէջ կարդալու պէս պիտի թողուք ինձ ձեր սրտին մէջ կարդալ . . . ։

— Այո՛ . . . և հոն թշուառութենէ, համբերութենէ և գոհաբանութենէ ուրիշ բան պիտի չգտնէք . . . ։ Բայց հիմակ ոչ ատենն է և ոչ ժամը ։ Անկէ զատ այս աղէտից տեղերուն շատ մօտ ըլլալնուս զանոնք պատմելու արիութիւնը չունիմ . . . ։

— Ո՛հ, երբ որ կ՚ուզէք... ձեր ուզած ժամը և ատենը... կ՚սպասեմ։

Բոլին ոտք ելնելով ըսաւ.

— Հանգստի պէտք ունիմ, ըսիք որ այս վրանի ներքև կրնամ քնանալ, այնպէս չէ՞։

Իսկոյն հոն տալի զէնքը, վերարկուս տախտակին վրայ փռեցի. ետքը նշան ըրաւ որ հեռանամ։ Հնազանդեցայ և գացի յարկին վրայ իր նստած տեղը նստայ, գլուխս իր գլուխը դրած տեղը դրի և այնպէս մնացի մինչև Հավրը հասնելնիս։

Երկրորդ իրիկուն Պրիթըն և անկէ վեց ժամ ետքը Լօնտօն մտանք։

Ե

Հասածնուս պէս, առաջին գործս քրոջս և ինծի համար բնակարան մը փնտռելն եղաւ, հետևաբար՝ նոյն օրը ներկայացայ այն սեղանաւորին որու քով վարկ ունէի։ Բոլորովին կահեալ (meublee) պզտի տուն մը ցուց նա որ երկու հոգիի և երկու սպասաւորի համար խիստ յարմար էր։ Սակարկութիւնը լմընցնելը իր վրայ թողի և երկրորդ օրը իմացայ որ ամարանոցը պատրաստ էր։

Ետքը կոմսուհին քուն եղած ատեն՝ կտաւավաճառի մը խանութը գացի, ուր տիրուհին անմիջապէս պարզ բայց կոկիկ ճերմկեղէնի ծրար մը պատրաստեց որ կէս ժամ ետքը Բոլին տը

Ճերմակի գրօշմով անոր սենեկին պահարաններուն մէջ տեղաւորած էր։ Անկէ նորելիքի խանութ մը գացի ուր թէև տանտէրը ֆրանսուհի մ՚էր բայց մատակարարութիւնը մի և նոյն փութով ըրաւ. իսկ շրջազգեստներու գալով, որովհետև քրոջս չափը չունէի, գտած ամենագեղեցիկ կերպասներէս քանի մը կտոր գնելով վաճառականէն խնդրեցի որ նոյն իրիկունը տունը կար կարող աղջիկ մը ղրկէ։

Կէս օրին հիւրատունը դարձայ, հոն իմացայ որ քոյրս արթնցեր և թէյ խմելու համար ինծի կ՚սպասէր։ Շատ սիրուն կերպով հագուած էր պարզ շրջազգեստով մը զոր շինել տալու ժամանակ ունեցեր էր ՚ի Հավրը ուր տասն երկու ժամ մնացեր էինք։

— Ինձ նայեցէք, ըսաւ ներս մտնելս տեսնելով, միթէ հագուստս պաշտօնիս յարմար չէ՞, և ա՛լ իբր դաստիարակուհի զիս ներկայացնելու կրնա՞ք տատամսիլ։

— Ի՛նչ որ հրամայէք, կ՚ընեմ, պատասխանեցի։

— Ո՛հ, բայց հետս այդպէս պէտք չէք խօսիլ, և եթէ ես իմ դերը կ՚կատարեմ, ինծի կու գայ որ դուք ձերը կ՚մոռնաք։ Ընդհանրապէս եղբարք իրենց քրոջը կամքին այդպէս կուրօրէն չեն հնազանդիր մանաւանդ անդրանիկները։ Ինքզինքնիդ կ՚մատնէք՝, զգուշ եղիք։

— Արդարև ձեր արիութեան վրայ կ՚զարմանամ, ըսի թևերս կախելով թուլութեամբ և երեսը նայելով, երբ կ՚տեսնեմ որ դեռ ժպտելու կարողութիւն ունիք այդ վիճակի մէջ ուր հոգւոյ վշտերով սրտերնիդ սգաւոր, մարմնային տկարութենէ դէմքերնիդ գունատ է, և ինչպէս որ ըսիք, ձեզ սիրելի եղող ամեն առարկաներէ յաւիտենապէս բաժնուած էք. աւելի կ՚սիրեմ ձեր լացը։ Լացէք, վասն զի սիրտս նուազ կ՚վշտացնէ այն։

— Այո՛, իրաւունք ունիք, ըսաւ կոմսուհին, համբակ զուսան մ՚եմ։ Չէ՞ մի որ ծիծաղիս մէջէ արցունքներս կ՚երևին։ Բայց դու հօս չեղած ատեն լացեր և սփոփեր էի, այնպէս որ աւելի հարևանցի նայուածք մը և նուազ ուշադիր եղբայր մը կրնար հաւատալ որ ամէն բան մոռցեր եմ արդէն։

— Ո՛հ, ապահով եղիր, տիկին, ըսի քիչ մը դառնութեամբ, քանզի ամէն կասկածներս մտքս կ'գային նորէն, ասոր չեմ հաւատար ընաւ, ապահով եղիր։

— Կ'կարծէք որ մարդ իր մայրը կրնա՞յ մոռնալ երբ ան զինքը մեռած կ'կարծէ և կ'ողայ . . . ։ Ո՛ մայր իմ . . . խե՜ղճ մայրս, գոչեց Բօլին նորէն բազմոցին վրայ ըյնելով լալագին։

— Նայեցէք որքան ինքնասէր եմ, վրայ բերի իրեն մօտենալով, ձեր լացը ծիծաղէ լաւագոյն ունիմ։ Արցունքը աւելի վըստահութիւն կ'յայտնէ և ժպիտը կեղծիք մ'է սուտ. ծիծաղը քօղ մ'է որու ետին սիրտը կ'պահուի ստելու համար։ Ասկէ զատ՝ երբ կու լաք, ինձ կ'թուի որ ձեր արցունքը սրբելու համար ինէ պէտք ունիք։ Երբ կու լաք, կ'յուսամ որ խնամքով, մտադրութեամբ և մեծարանօք կամաց կամաց կրնամ զձեզ մխիթարել, մինչդեռ եթէ արդէն մխիթարուած էք, ինչ կ'մնայ ինձ։

— Միտ դիր, Ալֆրէտ, ըսաւ նա խորին բարեկամութեան զգացումով մ'և առաջին անգամ անունս տալով, իրարու հետ ունայն բանակռիւ մը չընենք, մէջերնիս անանկ բաներ անցած են որ ա՛լ աւելորդ է իրարու դէմ շրջաններ և խորամանկութիւններ բանեցնել։ Անկեղծ եղիր, և ինչ որ կ'ուզես իմանալ, հարցուր ինծի կ'պատասխանեմ քեզ։

— Ո՛հ, դու հրեշտակ մը և ես խենթ մ'եմ, գոչեցի, բան մը գիտնալու, բան մը հարցնելու իրաւունք չունիմ։ Միթէ երջանիկ չեղա՞յ որչափ որ մարդ մը կրնայ ըլնիլ երբ զքեզ այն գետնափոր գերեզմանատան մէջ գտայ, երբ լեռնէ իջնելու ատեն թեւերուս մէջ վերուցի, և երբ նաւակին մէջ գլուխդ ուսիս վրայ կռթնեցիր։ Բայց, չ'գիտեմ, կ'ուզէի որ յարատեւ վտանգ մը սպառնար քեզի անդուլ որպէս զի միշտ քու դողալը զգայի իմ սրտիս դէմ։ Իրաւ է որ այսպիսի յուզմունքով լի կեանք մը շուտով կ'սպառի, կարելի է մարդս միայն տարի մը ապրի այնպէս և ետքը իր սիրտը կ'թառամի, բայց կա՞յ մարդ մ'որ իր ամբողջ կեանքը այսպիսի տարիի մը փոխարէն չհատուցանէ։ Անատեն դու բոլորովին զարհուրած էիր և միակ յոյսդ ես էի։ Քու

բարիզեան յիշատակները զքեզ չէին տանջեր ։ Ծպտիլ չէիր ձե-ւացներ լացդ ինէ պահելու համար, ես ալ երջանիկ էի . . . և չէի նախանձեր ։

— Ալֆրէտ, ըսաւ ինձ կոմսուհին ծանր ծանր, ինծի համար շատ բաներ ըրիր, ուստի ես ալ քեզի բան մ'ընելու պարտաւոր եմ ։ Այլուստ պէտք ես շատ տառապանք քաշած ըլնիլ որ ինձ այդպէս կ'խօսիս և զիս կ'համոզես թէ ա՛լ բոլորովին քենէ կա-խում ունենալս չես յիշեր ։ Կ'ամչնամ ինծի համար և քու վրայ կ'ցաւիմ ։

— Ո՛հ, ներէ, գոչեցի ոտքը ըյնելով, ներէ, այլ գիտես որ պատանութեանդ ատեն սիրեցի զքեզ թէև երբէք իմ սէրը չյայտնեցի, և միայն հարուստ չըլնելս արգելք եղաւ որ զքեզ ամուսնութեան չխնդրեցի ։ Գիտես նաև որ զքեզ գտնելէս 'ի վեր այն նիրհուն այլ միշտ կենդանի զգացումս առաջուանէ աւելի բուռն և սաստիկ կերպով մ'արթնցաւ ։ Գիտես հարկաւ, որով-հետև այս բաները գիտցուելու համար ըսուելու պէտք չունին ։ Արդ ահա թէ քու լացը և թէ ժպիտը տեսնելու ատեն վշտա-նալուս պատճառը, երբ կ'ժպտիս բան մը կ'պահես ինէ, և երբ կու լաս ամէն բան կ'խոստովանիս ։ Ո՛հ, անշուշտ մէկը կ'սիրես և կ'ողբաս զնա ։

— Կ'սխալիս, եթէ երբեմն մէկը կ'սիրէի, ա՛լ չեմ սիրեր, մէկը կայ որ կ'ողբամ իրաւ բայց մայրս է նա ։

— Ո՛հ, Բօլի՛ն, կրկնեցի, Բօլի՛ն, իրա՞ւ կ'ըսես, զիս չե՞ս խաբեր, տէ՛ր Աստուած ։

— Կ'յուսա՞մ որ քու պաշտպանութիւնը խաբէութեամբ մը գնե-լու կարող ըլնիմ ։

— Ո՛հ, քաւ լիցի . . . ։ Այլ ո՞ւրկէ կու գայ ուրեմն ամուսնոյդ նախանձը, վասն զի նախանձը միայն զինքը այսպիսի վատու-թեան մը կրնայ մղած ըլնիլ ։

— Մտիկ ըրէ, Ալֆրէտ, երբ և է, օր մը պէտք պիտ' ըլ-նի որ այս սարսափելի գաղտնիքը խոստովանիմ քեզի, զայն գի-նալու իրաւունք ունիս, ուստի այս իրիկուն պիտ' իմանաս զայն

հօգւոյս մէջ պիտի կարդաս և կեանքէս աւելի բանի մը տէրը պիտ՝ ըլլաս, վասն զի իմ և բոլոր ընտանիքիս պատիւը քու ձեռքը պիտ՝ ըլլի մէկ թէութեամբ սակայն։

— Ըսէ, յառաջմէ կ'ընդունիմ զայն։

— Ա՛լ սիրոյդ վրայ պիտի չխօսիս ինծ, և ես կ'խոստանամ որ քենէ սիրուած ըլլալս չեմ մոռնար։

Այս ըսելով ձեռքը ինծ երկնցուց։ Պաշտումով խառն յարգանօք պագի զայն։

— Սա տեղ նստէ, յարեց նա, և ա՛լ մինչև իրիկուն ասոր վրայ չխօսինք։ Այսօր ինչ ըրիր։

— Պզտի և մինակուկ տուն մը փնտռեցի ուր ազատ սանտիկին մը կարենաս ըլնիլ, վասն զի 'ի վերջէ պանդոկի մը մէջ չես կրնար մնալ։

— Եւ փնտռածդ գտա՞ր։

— Այո՛, Բէլլէվիլլէ մէջ, եթէ կ'ուզես ճաշէն ետքը զայն անգամ մը տեսնելու երթանք։

— Ուրեմն թէյի ամանդ մօտեցուր։

Ճաշը լմնցածին պէս կառքը հեծանք և ամարանոցը գացինք։

Կատարեալ անգղիական ձևով, կանաչ փեղկերով, ծաղկալից պարտէզով տուն մ'էր այն և երկու դստիկոն ունէր։ Գետնայարկը հիւրերու, առաջին դստիկոնը Բօլինի, երկրորդը ինծի համար պատրաստել տուած էի։

Իր բնակարանը եղանք։ Նախասենեկէ, սրահակէ, ննջարանէ և գահլճէ մը կ'բաղկանար, ասկէ զատ՝ գրասենեակ մ'ունէր ուր նուագի և գծագրութեան համար ամէն պէտք եղածը կար։ Պահարանները բացի և տեսայ որ կտաւավաճառը խօսքս բռներ էր։

— Աս ինչ է, ըսաւ Բօլին։

— Երբ որ գիշերօթիկ դպրոց մը մտնես, պէտք է որ ճերմակեղէններ ունենաս։ Ասոնք քու անունով Բ և Ն նշանակուած են։

— Շնորհակալ եմ, եղբայր իմ, պատասխանեց Բօլին ձեռքս սեղմելով։

Մեր բացատրութենէ 'ի վեր առաջին անգամն էր որ ինծ կը

տար այս անունը, բայց այս անգամ զիս չվշտացուց։ Ննջարանը մտանք, անկողնոյն վրայ բոլորովին Բարիզի ձևով երկու գլխարկ և քաշմիրէ խիստ պարզ շալ մը կար։

— Ալֆրէտ, ըսաւ կոմսուհին զանոնք տեսնելով, պէտք էիր ձգել որ միննակս հոս մտնեմ քանի որ ասոնք պիտի գտնէի։ Չե՞ս տեսներ որ կ'ամչնամ քեզ այդքան ծանրութիւն տալուս համար . . . ։ Անկէ զատ չ'գիտեմ եթէ կ'վայելէ՞ մի . . . ։

— Ետքէն այս ամէնը ինծի կ'հատուցանես, ընդմիջեցի ժպտելով, դասերէդ վաստըկելիք ստակով. եղբայր մ'իր քրոջը կրնայ փոխ տալ։

— Կրնայ նաև բաշխել երբ անորմէ աւելի հարուստ է, վասն զի այս պարագայիս տուողն է երջանիկը։

— Ո՛հ, իրաւունք ունիս . . . շնորհակալ եմ . . . սրտի նուրբ զգայութիւն մը աչքէդ չփախիր . . . ։

Ետքը դրասենեակը անցանք. դաշնակին վրայ տեսկին Տիշանժի, Լապարի, տը Բլանթատի ամէնէ նոր երգերը, Պէլլէնիի, Մէյէրպէրի և Ռօսինիի ամէնէ նորել եղանակները կային։ Բօլին նուագի տետր մը բացաւ և խորունկ մտածութեան մը մէջ ընկաւ յանկարծ։

— Ի՞նչ ունիս, ըսի տեսնելով որ աչերը միշտ մի և նոյն երեսի վրայ յառած կ'մնային և կարծես թէ հոն ըլնելս իսկ մոռցեր էր։

— Զարմանալի՜ բան, մրմռաց իր մտածման և միանգամայն իմ հարցման պատասխանելով, հազիւ շաբաթ մը կայ Մ. . . կոմսուհւոյն տունը սա կտորը կ'երգէի։ Ան ատեն ընտանիք, անուն և էութիւն մ'ունէի։ Ութ օր անցաւ . . . և ասոնք ամէնն ալ կորուսի . . . ։

Այս խօսքերուն՝ գոյնը նետեց և աւելի ընկաւ քան թէ նըստաւ թիկնաթոռի մը վրայ, և կարծես թէ իրօք ճնչասպառ պիտի մեռնէր հոն։ Մօտեցայ իրեն, բայց աչքերը գոցեց, և իմացայ որ իր մտածմանց մէջ կ'ուզէր մնալ. ուստի իր մօտը նստայ և գլուխը ուսիս վրայ առնելով,

— Խե՜ղճ քուրիկս, ըսի իրեն։

Բօլէն սկսաւ լալ, այլ այս անգամ առանց ջղաձգութեան և հեծելու, արցունք կ՚թափէր նա լռելեայն և տրտում, վերջապէս այն արցունքներէ որ տեսակ մը քաղցրութիւն ունին և զոր տեսնողները պէտք չեն արգիլել։ Քիչ մ՚ետքը քմծիծաղով մ՚աչերը բանալով,

— Շնորհակալ եմ որ թողուցիր լամ, ըսաւ։

— Վասն զի ա՛լ չեմ նախանձիր, պատասխանեցի։

— Ուրիշ գատիկոն չ՚կա՞յ, ըսաւ ոտք ելնելով։

— Այո՛, ուրիշ մ՚ալ կայ ճիշտ ասոր նման։

— Եւ ո՞վ պիտի բնակի հոն։

— Այդ բանը դու պիտի որոշես։

— Այո՛, պէտք է կատարեալ անկեղծութեամբ ճակատագրիս հրամանին հնազանդիլ։ Քանի որ աշխարհիս առջև դու իմ եղբայրն ես, շատ բնական է որ իմ բնակած տունը բնակիս, մինչդեռ անշուշտ ամենու տարօրինակ կ՚երևի եթէ ուրիշ տեղ մ՚օթես։ Այս բնակարանը քուկդ պիտ՚ ըլնի ուրեմն։ Հիմակ պարտէզը իջնենք։

Պարտէզը ծաղկալի կողով և դալարի գորգի մ՚էր։ Քանի մը անգամ անոր շրջանը ըրինք բոլորշի և աւազուտ ուղի մը հետևելով որ զայն կ՚պատէր։ Ետքը Բօլէն դէպ ՚ի անտառակը գնաց և փունջ մը քաղելով,

— Տե՛ս սա խեղճ ծաղիկները, ըսաւ դէպ ինձ դալով, նայէ ինչպէս աս խեղճ վարդերը աշնաղէմ և գրեթէ անհոտ են։ Կարծես կ՚նմանին այն աքսորեալներու որ իրենց հայրենիքի համար հալևմաշ կ՚թառամին։ Ասոնք ալ հայրենիքի գաղափարը ունի՛ն արդեօք և թառամելու առեն իրենց սրտմաշուքը կ՚զգա՞ն։

— Կ՚սխալիս, պատասխանեցի, այս ծաղկները հոս բուսած են և այս օդը իրենց յարմար մթնոլորտն է, ատոնք մշուշի զաւակներ են և չէ թէ ցօղի, աւելի ջերմ արևի մը ներքև կ՚այրին կ՚մրկին։ Այլուր, խարտեաշ մազերու զարդ և հիւսիսի աղջկներուն դեղնորակ դոյնին համաձայնելու համար ստեղծուած են։

Մինչդեռ քեզ և քու սեւաթոյր դխակին այն կրակն դոյն մար– գերը կ'վայլեն որ Սպանիաի մէջ կ'ծլին ու կ'ծաղկին։ Երբ որ ուզես, երթանք ու քաղենք անոնցմէ ալ։

Բօլին ժպտեցաւ վշտագին։

— Այո՛, աւելցուց, Սպանիա . . . Հէլվէտիա . . . Իտալիա . . . ամեն տեղ երթանք բաց 'ի Գրանսայէ։

Եւ խօսքը առանց աւելի երկարելու քայլելը շարունակեց Ճամ- բուն վրայ թերթ թերթ վարդեր փեթտելով մեքենօրէն։

— Այլ միթէ ա՛լ հոն դառնալու յոյսը յաւիտենապէս լիո- վին կորուսած ես, ըսի։

— Միթէ մեռած չե՞մ համարուիր։

— Բայց եթէ անունդ փոխես . . .։

— Դէմքս ալ փոխել հարկ կ'ըլլնի։

— Այդ գաղտնիքը կարի սոսկալի՞ է ուրեմն։

— Երկգլխի միտալ մ'է այն որու մէկ կողմը թոյն և միւս կող- մը կառափնատ մը կայ։ Մտիկ ըրէ, ամէն բան պիտի պատմեմ քեզ, պէտք է որ գիտնաս և աւելի աղէկ է շուտով գիտնալը։ Բայց նախ ըսէ ինձ թէ Նախախնամութեան ո՞ր հրաշքը զիս գըտ- նելու առաջնորդեց զքեզ։

Բազմոցի մը վրայ շքեղ նաձիի մը ներքեւ նստանք որ իր տե- րեւէ վրանովը պարտէզին մէկ մասը կ'ծածկէր ու պատմութիւնս սկսայ Թրուվիլ հասնելէս։

Ամէն բան պատմեցի, մրրկէն բռնուիլս, ծովեզերք մղուիլս, ապաւէն մը փնտռելու ատեն վանքին աւերակներուն մէջ մըտ- նելս, քնոյս մէջ դրան մը գոցուելու ձայնէն արթննալով դեռա- նափօրէն մարդու մ'եկնելը տեսնելս. հասկցուցի թէ ինչպէս այն մարդը գերեզմանի մը տակ բան մը պահեր էր և թէ ինչ- պէս ան ատենէ 'ի վեր կասկածը զիս պատելով ուզեր էի այս գաղտնիքը թափանցել։ Եւ քը 'ի Տիվ ըրած Ճամբորդութիւնս ըսի, հոն առած բօթալի լուրս, գինքը վերջին անգամ մ'ալ տեսնելու յուսահատ որոշումս, պատանքին տակ ուրիշ կին մը տեսնելով զգացած զարմանքս և հրձիւս։ Ի վերջոյ գիշերային

արշաւանքս, դամբանին տակի բանալին, գետնափորը մտնելս և զինքը գտնելով ունեցած խինդս և երանութիւնս. այս ամենը պատմեցի իրեն հոգւոյ այն ցոյցերով որ առանց սիրոյ անունը տալու մեր ամէն խօսքերու մէջ զգալի կ'ընեն զայն ։ Խօսած ատենս երջանիկ և վարձատրուած կ'զգայի ինքզինքս, վասն զի կ'տեսնէի որ այս սիրալի պատմութիւնս զինքը իմ այլայլութեամբ կ'ողողէր և խօսքերէս մէկ քանին մինչև իր սրտի խորը կ'իջնէին։ Երբ որ խօսքս լմնցուցի, ձեռքս բռնելով իրեններուն մէջ սեղմեց անմռունջ, պահ մը հրեշտակային երախտագիտութեան նշանով մ'երեսս նայեցաւ և վերջապէս լռութիւնը խզելով,

— Երդում ըրէ, ըսաւ, երդում ըրէ ունեցած ամէնէ նուիրական առարկայիդ վրայ որ ըսելիքս աշխարհի մէջ որ և է մէկու մը պիտի չյայտնես, գոնէ մինչև որ ես, մայրս և կոմսը մեռնինք ։

Երբ պատույս վրայ երդում ըրի, — Մտիկ ըրէ, ըսաւ նա ։

Զ

Ընտանիքս կ'ճանչնաս, ուստի ով ըլլալը ըսելու հարկ չ'կայ, մօրմէս և քանի մը հեռաւոր ազգականներէ կ'բաղկանար այն. Սակաւ ինչ հարստութիւն ունէի ։

— Աւաղ, այո, ընդմիջեցի, և երանի թէ այդ հարստութիւնը չ'ունենայիր ։

— Հայրս, շարունակեց Քօլին առանց իմ միջարկութեան ա-

ուէթ տուող զգացման ուշադիր երևելու, մեռնելու ատեն քառասուն հազար փրանք եկամուտ թողեր էր, և միակ աղջիկն ալ ես ըլնելուս ասիկա բաւական հարստութիւն մ'էր։ Ուստի հարուստ ժառանգորդի մ'անունով մտայ ընկերութեան մէջ։

— Զքնաղ գեղեցկութիւնդ և կատարեալ կրթութիւնդ կ'մոռնաս, ըսի։

— Բայց թէ որ այդպէս միշտ խօսքս ընդմիջես, չեմ կրնար շարունակել, ըսաւ Բօլին ծիծաղելով։

— Ո՛հ, վասն զի ընկերութեան մէջ ըրած տպաւորութիւնդ դու ինծի պէս չես կրնար ըսել։ Վասն զի պատմութեանդ աս մասը կարելի է ես քենէ աւելի աղէկ գիտեմ, քանզի յանդէտս՝ ամէն հանդէսներու թագուհին էիր, թագուհի՝ որու թագը ուրիշներու մեծարանքն էր և զոր միայն դու չէիր տեսներ։ Եւ ահա ան ատեն տեսայ զքեզ առաջին անգամ Պէլ... իշխանուհւոյն տունը։ Այն իրիկուն Բարիզի մէնէ նշանաւոր և տաղանդաւոր մարդիկը հոն՝ Միլանի այն աղուոր աքսորեալի տունը կ'գտնուէին։ Երգ երգուեցաւ և սրահակին բոլոր նուագածուները դաշնակին մօտեցան կարգ ըստ կարգէ։ Նախ նուագը որչափ որ արուեստ և երգը որքան որ մեթոտ ունի միանալով մոգեցին երաժշտութեան սիրահարներու այս ակումբը որ կ'սքանչանար ընկերութեան մէջ այն կատարեալ ճարտարութիւնը գտնելով որ թատրի մէջ կ'փնտռուի և ուր այնքան հազուագիւտ է, ետքէն մէկը քու խօսքը ըրաւ և անունը արտասանեց. ո՜հ, ինչո՞ւ համար առաջին անգամ ձայն լսելուս սիրտս բախեց այնքան ուժգնակի։

«Իշխանուհին ոտք ելաւ և ձեռքդ բռնելով գրեթէ ողջակէզի նման զքեզ այն ներդաշնակութեան խորանին առջև տարաւ. ըսէ նաև թէ ինչո՞ւ արդեօք զքեզ այնքան շփոթուն տեսած ատեն վախ մ'անցաւ սրտէս իբր թէ քոյրս ըլնէիր դու՝ որ հազիւ քառորդէ մ'ի վեր կ'ճանչէի։ Ո՛հ, կարելի է քենէ աւելի կը դողայի և հարկաւ քու մտքէդ չէր անցներ բնաւ որ այս ամբոխին մէջ քու սիրտը եղբայր մ'ունէր որ քու վախով ինքն ալ կ'վախնար և յաղթանակաւն ալ պիտի գինովնար։

«Նախ ժպիտ մը սահեցաւ շուրթերուդ վրայէ, ձայնիդ առաջին հնչիւնները (son) երկչոտ և դողդոջուն կերպով մը լսուեցան, բայց շուտ մը նօթաները յստակ և երերուն սլացան, նայուածքդ երկրիս վրայէն երկինք ուղղեցաւ։ Զքեզ պաշարող ամբոխը ալ չէիր տեսներ և միտքդ այնչափ անորմէ վեր կ'սաւառնէր որ չ'գիտեմ թէ ծափահարութիւնները լսեցիր թէ ոչ։ Երգածդ Պէլլէնիի ներդաշնակ և պարզ այլ արտասուալի երգերէ մէկն էր ինչպէս որ ինքը միայն գիտէր յօրինել։ Ես չծափահարեցի այլ լացի։

«Ընդհանուր շնորհաւորութեանց մէջէ զքեզ տեղդ տարին, մինակ ես մօտենալու չէի համարձակեր, բայց այնպէս տեղ մը կեցայ ուրկէ զքեզ կ'տեսնէի անդուլ։ Երեկոյեան հանդէսը իր ընթացքը շարունակեց, և նուագը անոր մեծարանքը կ'ընէր հմայեալ ունկնդիրներու վրայ իր երփներանգ և թռթռակ թևերը թօթուելով։ Ես բան մը չէի լսեր, դաշնակէն հեռանալէդ 'ի վեր բոլոր զգայարանքներս 'ի մի կեդրոնացած էին, քեզ կ'նայէի։ Այս երեկոյթը միտքդ է։

— Այո, կարծեմ կ'յիշեմ, ըսաւ Բօլին։

— Անկէ ետքը, շարունակեցի առանց մտածելու որ անոր պատմութիւնը կ'ընդմիջէի, անկէ ետքը անգամ մը նորէն լսեցի չէ թէ նոյն եղանակը այլ երգը որ շատ ժողովրդային է։ Սիկիլիա կ'գտնուէի, այն օրերու խրխլուններէ մէկն էր զորս Աստուած միայն Իտալիոյ և Յունաստանի համար ստեղծած է։ Արևը մարը մտնելու վրայ էր նախկին Ակրիճէնթէի ետին։ Ճամբու մը յետակողմը նստած էի, ձախ կողմս վերջալուսին մէջ կ'երևէին ծովափը բոլոր աւերակներով ծածկուած՝ որոնց մէջ միայն անոր երեք տաճարները կանգուն կ'մնան։

«Ծովեզերքէ անդին արծաթէ հայելիի մը նման ծովը կ'տեսնուէր հարթ ու խաղաղիկ, և աջ կողմս քաղաքը ոսկիէ յատակի մը վրայ նման Ֆլորէնտեան վարպետի պատկերի մը՝ որոնք կատտի հեղինակութիւնը կ'համարուին ու Չիմապուէի կամ Ճիօթօյի ստորագրութիւնը կ'կրեն։ Առջիս, աղբիւրէն դարձող նորատի

աղջիկ մ՚ունէի որ գլխին վրայ հինօրեայ երկայն և ՚շնորհաձև սափրներէ մէկը կ՚բառնար, երգելով կ՚անցնէր նա և ըսածը նոյն երգն էր ։ Ո՛հ, գիտնայիր թէ ինչ տպաւորութիւն ըրաւ վրաս այն ։ Աչքերս գոցեցի և գլուխս ձեռքերուս մէջ առնելով ծով, քաղաք, տաճար տեսութենէս կորսուի, նոյն իսկ յոյն պատանուհին մնացայ որ կիւսի (fée) մը նման զիս երեք տարուան միջոց մ՚ետ դարձուցեր և Պէլ․․․ իշխանուհւոյն սրահակը փոխադրեր էր․․․ ։ Նորէն աչքիս առջև ելար, ձայնդ կրկին լըսեցի, զմայլումով նայեցայ քեզ, ետքը յանկարծ խորունկ վիշտ մը հառաչեց հոգիս, վասն զի ա՛լ այնքան սիրած պատանուհիս չէիր որ Բոլին տը Մէօյլէն կ՚կոչուէր այլ Հօրաս տը Պէօցվալ կոմսուհին եղած էիր արդէն ։ Եղո՜ւկ․․․ եղո՜ւկ ։

— Ո՛հ, այո՛, եղո՜ւկ, մրմռաց Բոլին ։

Վայրիկ մ՚երկուքս ալ լռեցինք, նախ Բոլին ուշաբերեցաւ ։

— Այո՛, ատիկա իմ կենաց գեղեցիկ ու երջանիկ ժամանակը եղաւ, շարունակեց նա ։ Ո՛հ, նորատի աղջիկները իրենց երանութեան արժէքը չ՚գիտեն, չ՚գիտեն որ դժբաղդութիւնը զիրենք պատող սուրբ քօղին չհամարձակիր դպնալ, քօղ՝ որմէ ամուսին մը կու գայ կ՚մերկացնէ զիրենք ։ Այո՛, երեք տարի երջանիկ եղայ, երեք տարուան մէջ իմ դեռահաս տարիներու փայլուն արևը հազիւ թէ օր մը նսեմացաւ, և այն անմեղ յուզմունքէ մին զոր պատանուհիք սէր կ՚կարծեն, անկէ անցաւ ամպի մը նման ։

«Ամառը մեր գիւղը կ՚երթայինք ՚ի Մէօյլէն և ձմեռը Բարիզ կ՚վերադառնայինք ։ Տաք եղանակը գիւղական տօներու մէջ կ՚անցնէր և ձմեռը հազիւ թէ քաղաքի զուարճութեանց կ՚բաւէր ։ Մաքէս չէր անցներ որ սաստիկ խաղաղ և պայծառ կեանք մը կրնար մթագնել ։ Զուարթ և վստահ կ՚մեծնայի ։ Այսպէսով 1830ի աշունը գանք ։ Գիւղի դրացի ունէինք տիկին տը Լիւսիէննը որու ամուսինը հօրս մեծ բարեկամը եղած էր ։ Իրիկուն մ՚ատիկա, զինք, մայրս և զիս երկրորդ օրը իրենց դղեակը երթալու հրաւիրեց ըսելով որ իր ամուսինը, որդին և քանի մը բարիզեան երիտասարդներ հոն ժողվուած էին վարագ որսալու հա-

մար և շքեղ սեղան մ՚այս նոր Մէլէակրի յաղթանակը պիտի տօնէր ։ Իր հրաւէրը ընդունելով գացինք ։

«Մեր հասած ատենը որսորդները արդէն մեկնած էին, այլ պարտէզին բոլորտիքը պատ քաշուած ըլլալուն զանոնք դիւրաւ կրնայինք գտնել, ասկէ զատ՝ հարկաւ մերթ ընդ մերթ փողին ձայնը պիտի լսէինք, և անոր ուղղութիւնը բռնելով որսի բոլոր հաճոյքը կրնայինք վայելել առանց յոգնութեանը մասնակից ըլլալու ։ Պ. Լիւսիէն տունը մնացեր էր, մեզի, իր կնոջ ու աղջկանը ընկերանալու համար մինչդեռ իր որդին Բօլ՝ որսորդութեան ուղղութեան հոգը պիտի տանէր ։

«Կէս օրին՝ փողին ձայնը մօտեցաւ զգալի կերպով և շատ անգամ վրայ վրայի մի և նոյն եղանակը լսեցինք ։ Պ. Լիւսիէն ըսաւ թէ երէին 'ի տես ըլլալը կ՚նշանակէր այս, թէ վարազը յոգնելու վրայ էր և եթէ ուզէինք մ՚ալ ձի հեծնելու ատենն էր ։ Այս միջոցին որսորդներէ մէկը արշաւակի կ՚հասնի Բօլին կողմէ մեզ իմաց տալու համար որ վարազը 'ի մօտոյ շուներուն հետ պիտի բռնուէր անպատճառ ։ Ուստի Պ. Լիւսիէն ֆուրղոնն մը առաւ, ձիուն թամբէն կախեց և երեքնիս ալ ձի հեծանք գացինք ։ Իսկ տիկին Լիւսիէն և մայրս ֆէօշկ մը գացին հետևեան որու բոլորտիքը որսորդութիւնը տեղի կ՚ունենար ։

«Շուտ մ՚որսորդներուն հասանք, և նախ որքան որ այս դէպքին մասնակցելու զզուանք մը կ՚զգայի, շեփորներու ձայնը, արշաւանքին արագութիւնը, շուներու հաջելը, մարդերու աղմուկը մեզի ալ փոխադրեցաւ, և Լիւսիի հետ կէս մը ծիծաղուն կէս մը դողալով ամենէ վարպետ հեծեալներու նման սկսանք արշաւել ։ Երկու երեք անգամ վարազին ծառուղիներէ անցնիլը տեսանք, և ամէն անգամուն շուները աւելի մօտէն իրեն կ՚հետեւէին ։ Ի վերջոյ գնաց սոտար կաղնիի մը կռթնեցաւ նա և ետ դառնալով շուներու երամին դէմ դնելու պատրաստուեցաւ ։ Բայց տեղ մը կ՚ըլլէր այս հեռաւորար տիկին Լիւսիէն և մայրս գործոյն կատարածէն բան մը պիտի չ՚կրտսնէին ։

«Որսորդները կուոյն տեղի ունեցած վայրէն քառասուն յիսուն

քայլ անդին շրջան մը կ՚կազմէին: Շուները երկար հալածումի մը գրգռած խմբովին ընկած էին վարազին վրայ որ անոնց պըտակուռ և շարժուն երամին տակ գրեթէ աներևոյթ կ՚ըլնէր: Երբեմն երբեմն շուներէ մէկը երկրէ ութ տասը ոտք վեր կ՚նետուէր և ճչելով կ՚իյնէր արիւնթաթաւ և թէև վիրաւոր՝ նորէն իր թշնամիին վրայ կ՚յարձակէր երամին մէջ խառնուելով: Կուիւը հազիւ քառորդ մը տևեց և արդէն տաս տասն երկուքէ աւելի շուներ մահաւէր ընկած էին: Այս արիւնալի և անգութ տեսարանը ինծի համար տանջանք մը կ՚դառնար և կ՚երևի թէ միւս հանդիսականներու վրայ ալ նոյն տպաւորութիւնը կ՚ընէր այն, վասն զի տիկին Լիւսիէնի ձայնը լսեցի որ կ՚ըսէր. — Բաւ է ալ, բաւական է, Բօլ, կ՚աղաչեմ: Բօլ իսկոյն ձիէն վար իջաւ, ատրճանակ 'ի ձեռին դէպ 'ի վարազը քանի մը քայլ ըրաւ և շուներու մէջ տեղէն նշան առնելով կրակ ըրաւ:

« Նոյն վայրկենին, վասն զի այս բաւծս փայլակի արագութեամբ եղաւ, շուներու երամը ցրուեցաւ և վիրաւոր վարազը անոր մէջէ սպրդելով մինչև տիկին Լիւսիէնի ձայն մը ձգելը՝ Բօլին վրայ հասաւ, Բօլ տապաստ գետին ընկաւ, և կատաղի գազանը ընթացքը շարունակելու տեղ իր նոր թշնամւոյն վրայ կանգ առաւ մոլեգին:

« Սոսկալի լռութիւն մը տիրեց ան ատեն, տիկին Լիւսիէն մեռելի պէս գունատ, ձեռքերը իր որդւոյն երկնցուցած խօսելու կ՚աշխատէր և գրեթէ անորոշ ձայնով մը կ՚մրմռար. — Ազատեցէք զանի, ազատեցէք: Պ. Լիւսիէն որ միակ զինեալն էր մէջերնիս, զէնքը առաւ և ուզեց գազանը նշան առնել, բայց Բօլ անոր տակը կ՚գտնուէր և գնտակին ամենափոքր խոտորումով հայրը իր որդին կրնար սպաննել: Խեղճին վրայ ջղային դող մ՚եկաւ, իր անկարողութիւնը զգաց և զինաթափ դէպ 'ի Բօլ վազեց. — Օգնութիւն, օգնութիւն, պոռալով: Միւս որսորդները իրեն հետևեցան: Բայց նոյն միջոցին երիտասարդ մը ձիէն վար նետուեցաւ, զէնքին վրայ ցատկեց և հրամայական ազդու ձայնով. — Բացուեցէք, պոռաց: Որսորդները տեղի տուին Ճամ-

րայ տալու համար մահատու գնտակներուն որ իրենցմէ յառաջ պիտի համնէին ։

« Բոլոր այս պատմածս մէկ վայրկենի մէջ տեղի ունեցեր էր ։

« Իսկոյն ամենուն նայուածքը որսորդին և իր ընտրած սոսկալի նպատակին վրայ դարձաւ · բայց ինքը այնպէս խաղաղ և հանդարտ էր որ կարծես թէ ըրածը սուտ փորձ մ'էր ։ Իր զէնքին լայն փողը գետնէ բարձրացաւ մեղմիկ, ետքը մինչև բարձրութիւն մը հասած ատեն՝ զէնքն ու որսորդը քարի պէս անշարժ մնացին · հրացանը գոռաց և վարազը մահավէր խոցուած երկու երեք քայլ հեռուն թաւալեցաւ · Բօլ իր ախոյեանէ ազատելով որսի դանակը ձեռքը մէկ ծնկի վրայ ելաւ կայնեցաւ, բայց ա՛լ անօգուտ էր վասն զի գնտակը շատ վարպետ ձեռքէ մ'ուղղուած էր մահացու ըլլալու համար ։ Տիկին Լիւսիէն ձայն մը ձգեց և մարեցաւ, Լիսի իր ձիուն վրայ թալկացաւ և վար պիտ' իյնէր եթէ շուներուն պահապաններէ մէկը զինքը չբռնէր, ես իմինս վար ցատկեցի և տիկին Լիւսիէնի քով վազեցի ։ Իսկ որսորդները ամենքն ալ Բօլի և մեռած վարազին բոլորտիքը ժողվուած էին բաց 'ի զայն սպաննողէն որ մահու գնտակը ղրկելէն ետքը քարապինան ծառի մը կռթնցուց հանդարտիկ ։

« Տիկին Լիւսիէն իր ամուսնոյն և որդւոյն բազկացը մէջ աչքերը բացաւ · այս պատմածս անանկ շուտով անցած էր որ Բօլ՝ հազիւ ազդրը թեթև վէրք մ'առած էր ։ Առաջին այլայլութիւնը անցնելէ ետքը տիկին Լիւսիէն բոլորտիքը նայեցաւ որպէս զի իր որդին ազատող որսորդը գտնելով մայրական երախտագիտութիւնը յայտնէ անոր · Պ · Լիւսիէն միտքը իմացաւ և անոր առջին բերաւ զանի, տիկին Լիւսիէն անոր ձեռքը բռնեց շնորհակալ ըլլալու համար բայց սկսաւ լալ և հազիւ այս խօսքերը կրցաւ արտաբերել · — Ո՛հ, Պ · տը Պէօցվալ ։

— Ի՞նչ, ա՞ն էր, գոչեցի ։

— Այո, անիկա էր · այսպէս առաջին անգամ ամբողջ ընտանիքի մ'երախտագիտութեամբ պաշարուած՝ և այս տեսարանէն որու ինքը դիւցազնը եղած էր՝ զգացած այլայլութեանս

կախարդանքին մէջ տեսայ զինքը։ Գեղնած երիտասարդ մ'էր նա, աւելի կարճ քան թէ բարձրահասակ, սև աչերով ու սև մազերով, առաջին տեսութեամբ հազիւ քսան տարեկան կ'երևար, բայց աւելի ուշով դիտելով քանի մը բծեր կ'տեսնուէին որ աչերուն քովէն սկսելով քունքերուն վրայ կ'լայննային, մինչդեռ աննշմարելի ծալք մ'ալ ճակտին մէջ տեղէն անցնելով մտքին կամ սրտին խորը սև մտածումի մը սովորական ներկայութիւնը կ'յայտնէր. տժգոյն ու բարակ շրթեր, գեղեցիկ ակռաներ ու կնային ձեռքեր կ'ամբողջացընէին այս մարդու տեսքը որ առաջին անգամ ինձ աւելի հակակրութիւն քան համակրութիւն ազդեց, այնքան բերկրութեան ընդհանուր եռանդին մէջ պաղ էր այս մարդուն դէմքը որու մայր մ'իր որդին ազատած ըլնելուն համար շնորհակալ կ'ըլնէր։

«Որսորդութիւնը լմնցած էր. դղեակը դարձանք։ Սրահակը մտնելու ատեն Հօրաս տը Պէօցվալ կոմսը ներում խնդրեց որ ալ մեզի հետ չէր կրնար մնալ, որովհետև Բարիզ ուրիշ ճաշի մը գտնուելու խօսք տուած էր։ Իրեն դիտողութիւն ըրին որ չորս ժամու մէջ տասն և հինգ մղոն ճամբայ պէտք էր ընել ժամանակին հասնելու համար, կոմսը պատասխան տուաւ ժպտելով՝ որ ձին իր ծառայութեան ներքև այս տեսակ արշաւանքներու վարժ էր ու իր սպասաւորին հրամայեց որ զայն բերէ։

«Այս սպասաւորը Մալայեցի մ'էր զոր կոմսը բերած էր Հնդկաստանէ ուր բաւական մեծկակ ժառանգութիւն մ'առնելու գացեր էր ժամանակաւ։ Թէպէտ երեք տարիէ 'ի վեր Փրանսա կը գտնուէր, իր բնիկ հագուստը կ'կրէր տակաւին և միայն իր մայրենի լեզուն կ'խօսէր որով կոմսն ալ քանի մը բառ իմանալուն իր միտքը կրնար հասկցնել։ Այս մարդը հրաշալի փութով մը հնազանդեցաւ և քիչ մ'ետքը սրահակին պատուհաններէ երկու ձիերուն սիգալը տեսանք որոնց ցեղին ազնուութեանը վրայ բոլոր պարոնները ձայներնին բարձրացուցին, և իրօք որքան որ կրցայ դատել, երկու հիանալի կենդանիներ էին զորս Փօնսէի իշխանը գնել ուզեր էր, բայց Հօրաս կոմսը Նորին արքայական

բարձրութեան տուած գինը կրկնապատկելով ինքը առեր էր։

«Ամենքնիս ալ մինչև արտաքին սանդուղը կոմսին ընկերացանք։ Տիկին Լիւսիէն կարծես թէ ժամանակ չունեցեր էր իր բոլոր երախտագիտութիւնը յայտնելու անոր և ձեռքերը սեղմելով կ'աղաչէր որ նորէն գայ։ Կոմսը խոստացաւ գալու արագ նայուածք մը նետելով՝ որ փայլակի մը պէս աչքերս գետին խոնարհեցնելու ստիպեց զիս, վասն զի չ'գիտեմ ինչու կարծեցի որ ինձ ուղղուած էր այն։ Երբ գլուխս վեր ըրի կրկին, կոմսը ձիուն վրայ էր ուրկէ տիկին Լիւսիէնի առջև վերջին անգամ մ'ալ խոնարհեցաւ, մեզ ընդհանուր բարև մը տուաւ, ձեռքով բարեկամական նշան մ'ըրաւ առ Բօլ, և ձիուն սանձը թողլով քանի մը մանրերկրորդէ ճամբուն անկիւնը աներևոյթ եղաւ։

«Ամենքնիս ալ լռելեայն իրարու երեսը նայելով նոյն տեղը մնացեր էինք, վասն զի տարօրինակ բան մը կար այս մարդուն վրայ որ ուշադրութիւն կ'գրաւէր։ Կ'տեսնէիր 'ի նմա այն զօրաւոր կազմուածներէ մէկը որ կարծես թէ բնութիւնը մտային հաճոյքով մը զայն պարունակելու անկարող և խիստ տկար մարմնոյ մը մէջ կ'տեղաւորէ. կոմսը հակապատկերներով շաղուած մարդ մը կ'երևէր։ Զինքը չճանչցողներու համար գործարանային հիւանդութեամբ բռնուած մարդու մը տկար և հիւանդոտ երևոյթը ունէր, իսկ իր բարեկամներու և ընկերներու համար՝ ամէն յոգնութեանց դիմացող, յուզմունքներու յաղթող և ամէն պէտքերը նուաճող երկաթէ մարդ մ'էր նա։ Բօլ կ'պատմէր որ ամբողջ գիշերներ թուղթ խաղալով կամ սեղանի տակ անցնելէ ետքը՝ իր ընկերներու քնացած ատեն ինքը առանց ժամ մը քնելու որսորդութեան կամ ձիարշաւի մը կ'երթար նոր ընկերներու հետ՝ որոնցմէ դարձեալ կ'բաժնուէր նոյնպէս, և իր յոգնութիւնը ուրիշ կերպով յայտնի չէր ըլնէր բայց եթէ աւելի մեծ դեղնութեամբ և չոր հազով մ'որ թէև իրեն սովորական բայց՝ սա պարագաներու մէջ աւելի յաճախ կ'բռնէր։

«Չգիտեմ թէ ինչու բոլոր այս մանրամասն պարագաները անհատնում հետաքրքրութեամբ մը մտիկ ըրի, անշուշտ անոր վրայ

պատմուած ամէն բաներուն ըրած մտադրութեանս պատճառը, կոմսին ցուցուցած պաղարիւնութիւնը և քիչ մը յառաջ զգացած սիրտխառնս էր։ Ասկէ զատ՝ քանի որ երթողը այնքան անհուն տպաւորութիւ մ՚ըրած էր գըեկին բնակիչներուն վրայ, ամենէ վարպետ հաշուագէտը այս յանկարծական երթէն լաւագոյն բան մը չէր կրնար հնարել որով գըեկը գրեթէ պարապ կ՚մնար։

«Մեզ ծանուցին թէ ճաշը պատրաստ էր։ Քիչ մ՚ատեն ընդհատեալ խօսակցութիւնը սեղանին վերջը նոր թափութեամբ մը սկսաւ, և նաև բոլոր կէս օրէ ետքը՝ կոմսն եղաւ անոր առարկայ։ Ըն ատեն այս մէկուն վրայ եղած յարատև մտադրութիւնը ումանց անհամոյ երևելէն ըսեմ՝ կամ թէ իրօք կոմսին տրուած յատկութիւններէ շատերուն երկմտելի ըլլալէն՝ թեթև վէճ մը ծագեցաւ անոր տարօրինակ կեանքին, հարստութեանը՝ որու աղբիւրը անծանօթ էր, և քաջասրտութեանը վրայ՝ զոր սեղանակիցները մէկը սուր և ատրճանակ խաղցնելու մէջ անոր ունեցած յաջողակութեանը կու տար։ Բօլ, անատեն, բնականօրէն իր կեանքը աղատօրէն պաշտպան կանգնեցաւ ըսելով թէ Հօրաս կոմսին վարած կեանքը ամէն նորասէր մարդերու վարած կեանքն էր, թէ անոր հարստութիւնը իր մօրը քեռիներէ մէկուն ժառանգութենէ յառաջ կու գար որ տասն և հինգ տարի Հնդկաստան բնակեր էր։ Իսկ քաջասրտութեանը գալով՝ ըստ իր կարծեաց՝ այս ամենէն աներկբայելի բանն էր, վասն զի ոչ միայն մենամարտներու մէջ՝ որոնցմէ գրեթէ միշտ ողջ առողջ ելեր էր, ապացոյցներ տուեր էր այլ նաև ուրիշ պարագաներու մէջ ալ, և սկսաւ շատ մը բաներ պատմել որոնցմէ մէկը մանաւանդ մօքիս մէջ խորունկ տպաւորեցաւ։

«Հօրաս կոմսը Կօա հասած ատեն՝ իր քեռին մեռած գտաւ, բայց 'ի նպաստ իրեն կտակ մ՚եղած ըլլալուն՝ իր իրաւունքին դիմադրութիւն մ՚ընող չեղաւ թէ և մեռնողին ազգական երկու անկլիացի երիտասարդներ նոյն ատենին ժառանգորդ կ՚գտնուէին (վասն զի կոմսին մայրը անկլուհի էր), ուստի իր պահանջած ժառանգութիւնը ձեռք ձգեց։ Ասկէ զատ երկու անկլիացիները

Հարուստ, երկուքն ալ 'ի պաշտօնի՝ և Պոմպէյի Բրիտանական բանակին մէջ աստիճան ունէին: Ուստի իրենց մօրը քեռորդին եթէ ոչ սիրով՝ գէթ քաղաքավարութեամբ ընդունեցան, և անոր Ֆրանսա դառնալէ յառաջ՝ իրենց բանակին պաշտօնակից ընկեր-ներով Եղնա» Քուրնի ճաշ մը տուին զոր Հորաս կոմսը ընդունեցաւ:

«Այս Թուականին՝ կոմսը չորս տարեկան աւելի պզտիկ էր և Հաղլու տասն և ութ տարու կ՚երևէր թէև իրօք քսան և հինգնոց էր, իր վայելուչ հասակը, գեղնած գոյնը և ձեռքերուն սպի-տակութիւնը ծպտեալ կնոջ մ՚երևոյթը կ՚տային իրեն:

«Անկլիացի պաշտօնակալներն ալ իրենց հիւրին արիութիւնը երևութէն դատեցին, միւս կողմէ կոմսն ալ ըրած տպաւորութիւնը շուտով զգաց իրեն յատուկ եղող դատումի արագութեամբ, և իր հիւրընկալներու հեղնալի դիտաւորութեանը վրայ ապահով՝ զգուշութիւնը ձեռքէ չ՚թողուց 'ի մտի դնելով որ Պոմպէյէ չհե-ռանայ առանց իր անցքին որ և է մի յիշատակը հոն ձգելու:

«Սեղան նստելու ատեն, երիտասարդ պաշտօնակալները հար-ցուցին իրենց ազգականին թէ անկլիերէն կ՚հասկնա՞ր թէ չէ: Կոմսը թէպէտ այս լեզուն մերինին պէս քաջ գիտէր, հա-մեստօրէն պատասխանեց թէ բառ մը չէր հասկնար և խնդրեց որ ֆրանսերէն խօսին երբ ուզեն որ ան ալ խօսակցութեան մաս-նակից ըլլի:

«Այս յայտարարութիւնը սեղանակիցներուն մեծ ազատութիւն տուաւ, և առաջին սպասին (service) կոմսը նշմարեց որ յարատև երգիծանքի մ՚առարկայ եղեր էր: Ի վերայ այսր ամենայնի ժը-պիտ 'ի շուրթ և զուարթ աչերով ամեն լսածները կլլեց միայն թէ այտերը աւելի գեղնեցան և երեք անգամ իր ակռաները բե-րանը տարած բաժակին եզերքը փշրեցին: Սեղանին վերջը Ֆրան-սայի գինիին հետ աղմուկն ալ աւելցաւ և խօսքը որսի վրայ ըն-կաւ, այն ատեն հարցում ըրին կոմսին որ Ֆրանսա ինչ տե-սակ որս և ինչ կերպով որսորդութիւն կ՚ընէր: Կոմսը իր դերը մինչև վերջը խաղալ որոշելով՝ պատասխան տուաւ թէ մերթ դաշտի մէջ ճագար ու կաքաւ և մերթ անտառի մէջ աղուէս և

եղջերու կ'որսար, առաջինը բարակով (chien d'arret) և երկ-րորդը ձիով ընդ վազ։

« — Հա՛, հա՛, ըսաւ սեղանակիցներէ մէկը ծիծաղելով, ճա-գար և եղջերու մի, լա՛ւ, մենք հոս վագր կ'որսանք։

« — Եւ ի՞նչ կերպով, հարցուց կոմսը կատարեալ միամտու-թեամբ։

« — Ի՞նչ կերպով մի, պատասխանեց միւսը, փիղերու վրայ հեծած և գերիներու ընկերութեամբ, որոնցմէ ոմանք կացիննե-րով և նիզակներով զինուած՝ անտառը կ'դիմաւորեն, մինչդեռ միւսները մեր հրացանները կ'լնուն և մենք կ'զարնենք։

« — Պատուական զուարճութիւն մը պէտք է ըլլի այդ, վրայ բերաւ կոմսը։

« — Գէշն ան է որ այդպէս շուտ կ'մեկնիք, իմ սիրելի մոր-քեռորդիս... եթէ ոչ այդ հաճոյքը կրնայինք քեզ տալ։

« — Իրա՛ւ, ըսաւ կոմսը. ատանկ առիթ մը կորուսելս սըր-տանց կ'ցաւիմ, և եթէ գիտնամ որ կարի պիտի չ'ուշանայ այն, կ'սպասեմ։

« — Այլ, յարեց առաջինը, ահա առիթը շատ յարմար կ'պա-տահի, ասկէ ճիշտ երեք մղոն հեռու լեռներուն մէջէն անցնելով Սուրաթի կողմը երթող ճահիճի մը մէջ՝ վագր մը կայ եղեր իր ձագերովը։ Այս բանը հնդիկներէ իմացանք որոնցմէ ոչխարներ գողցեր էր, և կ'ուզէինք սպասել որ ձագերը աւելի մեծնան օ-րինաւոր որսորդութիւն մ'ընելու համար, բայց որովհետև ատով ձեզի հաճելի ըլլալու աղէկ առիթ մը կ'ունենանք, արշաւանքը տասն և հինգ օրի չափ կ'յառաջացնենք։

« — Բոլորովին շնորհապարտ եմ, պատասխան տուաւ կոմսը խոնարհելով, բայց իրօք վագրը կարծուած տեղն է։

« — Տարակոյս չ'կայ։

« — Ու իր որջը ո՛ւր ըլլալը յայտնի՞ է ճշդիւ։

« — Անիկա դիւրին է տեսնել ճահիճին վրայ բարձրացող ժայռի մը վրայէ, վագրին անցած ճամբաները որոնք ամենքն ալ աստղի մը ճառագայթներուն նման դէպ 'ի կեդրոն մը կ'ուղղին, որոշ են կոտրտուած եղէգներու մէջ։

«— Լա՛ւ ուրեմն, ըսաւ կոմսը իր բաժակը լեցնելով և մէկու մը կենաց առաջարկելու պէս ոտք ելնելով, — Խմենք անմարդուն կենացը՝ որ կ'երթայ նոյն իսկ իր եղէգներու մէջ վագրը իր երկու կորիւններու մէջ տեղ սպաննելու, հետեւակ՝ և միայն այս դաշոյնով զինուած:

«Այս խօսքերուն վրայ դերիի մը մէջքէ մալայեցի դաշոյն մը առնելով սեղանին վրայ դրաւ:

«— Խե՞նթ էք, ըսաւ սեղանակիցներէ մէկը:

«— Չէ, պարոններ, խենթ չեմ, և ատոր ապացոյցն ան է որ առաջարկութիւնս կ'կրկնեմ: Լաւ միտ դրէք ուրեմն որպէս զի զայն ընդունողը իր բաժակը պարպելու ատեն ինչ բանի յանձնառու ըլլալը գիտնայ, կ'առաջարկեմ խմել այն մարդուն կենացը որ կ'երթայ եղէգներուն մէջ վագրը իր կորիւններով կ'սպաննէ միայն այս դաշոյնով զինուած:

«Վայրկեան մը լռութիւն տիրեց, և այս միջոցին կոմսը փոփոխակի ամենուն աչքերը քննեց պատասխան մ'առնելու համար բայց ամենուն նայուածքը գետին խոնարհեցաւ:

«— Ոչ ոք պատասխան կ'տայ, յարեց ժպտելով, և ոչ մէկը առաջարկութիւնս կ'ընդունի..., մէկը զիս գոհ ընելու արիութիւնը չունի՞...: Է՛հ, ուրեմն ես կ'երթամ... և եթէ խօսքս չբռնեմ, ըսէք ինծի որ թշուառական մ'եմ ինչպէս որ ես կ'ըսեմ թէ վատ էք դուք:

«Այս խօսքերուն վրայ կոմսը բաժակը պարպեց, զայն սեղանին վրայ դրաւ և դէպ 'ի դուռը յառաջանալով հանդարտօրէն, — Վաղը ուրեմն, պարոններ, ըսաւ ու դուրս ելաւ:

«Երկրորդ օրը սեղանակիցները առաւօտեայ ժամը վեցին իր սենեակը մտած ատեն զինքը այն սոսկալի որսին երթալու կազմ և պատրաստ գտան: Կու գային աղաչելու որ ետ կենայ իր ձեռնարկութենէ որու հետեւութիւնը իրեն մահաբեր պիտ' ըլլար աներկբայ, բայց կոմսը բան մը չէր ուզեր մտիկ ընել: Նախ խոստովանեցան անոնք որ իրենց առջի օրուան ընթացքը խենթ ու տղայական էր և թէ սխալմունք մ'ըրեր էին. կոմսը իրենց ջա-

թագաւորութենէ շնորհակալ եղաւ բայց չուզեց զայն ընդունիլ։ Ան ատեն առաջարկեցին իրեն որ մէջերնէն մէկը ընտրէ և անոր հետ մենամարտի եթէ նախատինքը մեծ համարելով չէր ուզեր առանց հատուցման մնալ։ Հորաս պատասխան տուաւ հեզնօրէն, թէ իր կրօնական սկզբունքները իր մերձաւորին արիւնը թափելու կ'արգիլեն զինքը, թէ ինքն ալ իր ըսած դառն խօսքերը ետ կ'առնուր, այլ կ'յաւելուր թէ աշխարհիս մէջ բան մը զինքը այն որսորդութենէ ետ չէր կրնար կեցնել։ Աս լսելով զանոնք ալ հրաւիրեց որ ձի հեծնեն և իրեն հետեւին, իմացնելով նաև որ եթէ ընկերանալու պատիւը չեն ուզեր իրեն ընել, ինքը առանձին վազքին վրայ պիտ' երթայ։ Այս որոշումը անանկ հաստատուն ձայնով մ'արտասանեց և այնքան անդրդուելի կ'երևէր այն որ ալ զինքը արգիլելու փորձ անգամ չեղաւ, և իրենք ալ ձի հեծնելով եկան զինքը գտան քաղաքին արևելեան դուռն մօտ' ուր ժամադիր եղեր էին։

« Հեծելախումբը դէպ 'ի նշանակուած տեղը ուղղեցաւ ըսելեայն, ամէն մէկ ձիաւոր որսի քարապինով մը զինեալ' բաց 'ի կոմսէն որ խիստ շքեղ հագուած էր նորաձէր երիտասարդի մը պէս որ Պուլօնյի անտառը իր առաւօտեայ պտոյտը ընելու կ'երթայ։ Ամէն պաշտօնակալները պուշ ապուշ իրարու երեսը կ'նայէին զարմանքով և չէին կրնար հաւատալ որ իր պաղարիւնութիւնը մինչև վերջը պիտի պահէ անիկա։

« Ճահիճներու եզերքը հասած ատեն պաշտօնակալները նորէն փորձ մ'ըրին կոմսին միտքը դարձնելու համար։ Վիճաբանութեան ատեն՝ մինչեւն մ'ալ՝ որ հազիւ իրենցմէ քանի մը հարիւր քայլ հեռուէն կու գար, լսուեցաւ կարծես թէ իրենց օգնելու համար, ձիերը անհանդարտօրէն դափրեցին ու խրխնջեցին։

« — Կ'տեսնէք, պարոններ, ըսաւ կոմսը, որ կարի ուշ է, ալ ճանչցուած ենք, կենդանին հոս ըլլալնիս գիտէ, և ես չեմ ուզեր որ Հնդկաստանէն՝ զոր հաւանականօրէն մէկ մ'ալ պիտի չտեսնեմ, հեռանալու ատեն իմ վրայ դէշ կարծիք մը թողում նոյն իսկ վագրի մը մտքին մէջ։ Արիք, յառաջ երթանք, պարոններ։

«Այս լսելով՝ կոմսը իր ձին ճահիճին երկայնութեամբը յառաջ մղեց ժայռը հասնելու համար ուրկէ կ'երևէին այն եղէգները որոնց մէջ վագրը ձգներ էր։

«Ժայռին ստորոտը հասած ատեն, երկրորդ մռնչիւն մ'ալ լսուեցաւ, այլ այնքան զօրաւոր և մօտէն որ ձիերէ մէկը շըրտնեցաւ և քիչ մնաց որ հեծեալը վար պիտի ըլլէր. իսկ միւսները փրփուր ՚ի բերան, ակնապիշ և ռնգերնին բացած իրենց չորս ոտքերու վրայ կ'դողային սառուցեալ ջուրէ մ'ելածի պէս։ Ան ատեն հեծեալները վար իջնելով իրենց երիվարները ծառաներուն յանձնեցին և կոմսը առաջին սկսաւ մագլել այն դահաւանդը ուրկէ կռուոյ ասպարէզը դիտել կ'ուզէր։

«Իրօք, ժայռին գագաթէն կ'տեսնէր եղէգներու մէջ այն սոսկալի գազանին հետքերը որու հետ պիտի կռուէր։ Բարձր խոտերուն մէջ գրեթէ երկու ոտք լայնութեամբ տեսակ մը շաւիղներ բացուած էին, և պաշտօնակալին ըսածին պէս ամէն մէկը կ'տանէր այն կեդրոնը ուր բոյսերը բոլորովին գետնամած ըլլալով բաց ասպարէզ մը կ'մնար։ Այս տեղէն ելած երրորդ մռընչիւն մ'ամէն տարակոյս փարատեց և կոմսը հասկցաւ որոշակի թէ իր թշնամին գտնելու համար ո՛ւր պէտք էր երթալ։

«Նոյն կէտին պաշտօնակալներու ամէնէն տարեցը նորէն կոմսին մօտեցաւ, բայց առիկա անոր միտքը գուշակելով ձեռքովը նշան ըրաւ որ ամէն ինչ անօգուտ էր։ Ետքը իր լօդիկը կոճկեց և մօրը քեռորդիներուն մէկէն խնդրեց որ իր մէջքը սեղմող մետաքսէ գօտին իրեն փոխ տայ ձախ թևը կապելու համար, նշան ըրաւ Մալայեցիին որ իր դաշոյնը բերէ, զայն թրջած թաշկինակով մը ձեռքին բոլորտիքը պնդեց, գլխարկը գետին դնելով՝ շնորհալի կերպով մը մազերը վեր ըրաւ և ամենէ կտրուկ ճամբով յառաջացաւ դէպ ՚ի եղէգները որոնց մէջ աներևոյթ եղաւ նոյն հետայն, մինչդեռ իր ընկերները այսպիսի յանդգնութեան մը չ'կրնալով հաւատ ընծայել, իրարու երես կ'նայէին զարհուրած։

«Կոմսը զգուշալի և ծանր քայլերով յառաջացաւ բռնած ճամ-

ջուն մէջ որ ուղիղ գծուած էր ու ոչ յաջ և ոչ յահեակ կարելի էր շեղիլ։ Երկու հարիւր քայլ անդին խորունկ մռնչիւն մը լսեց որ կ'իմացնէր թէ իր թշնամին 'ի զգուշի կար և եթէ զինքը դեռ չտեսեր՝ հոտը առած էր արդէն, սակայն հազիւ մանրերկրորդ մը կանգ առաւ և ձայնը դադրածին պէս ընթացքը շարունակեց։ Գրեթէ յիսուն քայլ անդին նորէն կեցաւ, կ'կարծէր որ եթէ նպատակին չէր հասած գէթ շատ մօտը պէտք էր ըլլիլ, բաց ասպարէզը կ'գտնուէր և գետինը ցիրուցան ոսկորներ կ'տեսնէր որոնցմէ ոմանց վրայ մսի արիւնոտ կտորներ կ'երևէին։ Ուստի բոլորտիքը նայեցաւ և խոտերու մէջ շինուած չորս հինգ ոտքի խորութեամբ կամարի նման խորշի մը մէջ վագրը տեսաւ՝ որ կէս մը պառկած, բերանը բաց, աչքերը իր վրայ կը սևեռէր։ Իսկ ձագերը պզտի կատուներու պէս փորին վրայ կը խաղային։

«Այս տեսարանիս՝ իր հոգւոյն մէջէ անցածը ինքը միայն կըրնայ ըսել, այլ իր հոգին անդունդ մ'էր ուրկէ բան մը դուրս կ'ելնէր. պահ մ'երկուքն ալ անշարժ զիրար դիտեցին, վերջապէս կոմսը տեսաւ որ անիկա ձագերը ձգելու վախնալով իր վրայ չէր գար, ինքը անոր վրայ գնաց։ Չորս քայլի չափ հեռաւորութեամբ մօտեցաւ, ետքը տեսնելով որ 'ի վերջոյ ոտք ելնելու շարժում մը կ'ընէր, վրան յարձակեցաւ։ Զիրենք դիտող և մօտիկ ընողները մինչև մ'և ձայն մը լսեցին միանգամայն, քիչ մ'ատեն եղէգներու յուզուիլը տեսան, ետքը լռութիւն և խաղաղութիւն տիրեց. ամէն բան լմնցած էր։

«Սակաւ ինչ ես սպասեցին նայելու համար որ կոմսը ետ պիտի դառնա՞ր թէ ոչ, բայց կոմսը ետ չ'դարձաւ։ Ան ատեն զինքը մինակ թողելնուն համար իրենք ամչնալով 'ի մտի դրին որ եթէ չ'կրցան անոր կեանքը՝ գոնէ դիակը ազատեն, և ամէնքը մէկէն աշխուժիւ ճահիճին մէջ մտան, ականջ դնելու համար մերթ ընդ մերթ կանգ առին և դարձեալ ճամբանին շարունակեցին փութով։ Երբ որ ասպարէզը հասան՝ երկու ախոյեանները իրարու վրայ պառկած գտան, վագրը մեռած և կոմսը մարած էր, մինչդեռ

ձագերը կոմսին մարմինը լափելու տակաւին անկարող ըլնել արիւնը կ՚լզէին։

«Վագրը գաշոյնի տասն և եօթը վէրք ընդուներ էր. խածուածք մը կոմսին թևը խորտակեր և ժանիքներու հարուած մ՚ալ իր լանջը յօշոտեր էր։ Պաշտօնակալները միայն գիակը՝ և միւսին մարմինը վերուցին և մարդն ու անասունը մի և նոյն պատգարակի վրայ պառկած Պոմպէա մտան։ Իսկ ձագերը, Մալայեցին փայթոյթին բեհեզովը կապեր՝ և իր ձիուն թամբին երկու քովերէն կախեր էր։

«Երբ տասն և հինգ օր ետքը կոմսը ոտք ելաւ, վագրին մորթը իր անկողնոյն առջև դրաւ մարգարտէ ակուաներով, սուտակեայ աչերով, ոսկի մազիլներով։ Ասիկա ընծայ մ՚էր այն բանակին պաշտօնակալներու կողմէ որ իր երկու մօր-քեռորդիներն ալ կ՚ծառայէին։

Է

Այս պատմութիւնները մտքիս մէջ խորին տպաւորութիւն մը ըրին։ Քաջասրտութիւնը՝ մարդուս կանանց համար ունեցած ամենէ մեծ հրապոյրներէ մէկն է, չգիտեմ որ արդեօք այս մեր տկարութենէն և մենք մեզի ձեռքերնէս բան մը չգալուն միշտ յենակի մը պէտք ունենալնէս է։ Ի՛նչ և է, Հօրաս կոմսին վրայ ամէն ըսուածներէն միայն այս կրկին որսորդութեանց յիշատակը միտքս մնաց որոնց մէկին ալ ներկայ եղեր էի։ Բայց և այնպէս

միշտ աչարեկ սոսկումով՝ մ՚ի մտի կ՚բերէի՝ այն պատարինութիւնը ուր Բօլ իր կեանքը կ՚պարտաւորէր։ Արդեօք քանի՛ սոսկալի կռիւներ անցեր էին այս սրտին մէջ որով այն աստիճանի կարողութիւն ստացեր էր այն իր կամքին տրոփիւնները պրկելու, և անշուշտ խիստ երկար հրդեհ մ՚այս հոգին այրեր մրկեր էր իր բոցին բոլորովին մոխիր, և լաւային՝ սառոյց դառնալէն յառաջ։

«Մեր ժամանակին մեծ դժբաղդութիւնը վիպականութեան (romanesque) սէրը և պարզութեան արհամարհանքն է։ Քանի որ ընկերութիւնը բանաստեղծութենէ հեռանալով իրականութիւն կ՚մտի, այնքան վառվռուն երևակայութիւնները տարօրինակութեան կ՚անձնան որ օրէ օր աշխարհէ կ՚անհետի ու թատրոններու կամ վէպերու մէջ կ՚ապաւինի։ Այս է պատճառ որ բացառիկ բնութիւնները իրենց բոլոր մերձաւորներու վրայ մոդիչ համակրութիւն մը կ՚ազդեն։ Մի՛ զարմանար ուրեմն եթէ կոմսին պատկերը՝ այս հմայքով պաշարուած նորատի աղջկան մը մտքին ներկայացած ատեն միայն անոր երևակայութեան մէջ ու մինչև ան ատեն շատ քիչ դէպքեր իրենց հետքը թողուցած էին։ Ուստի, քեզի պատմած եղելութենէս քանի մ՚օր ետքը երբ դղեկին մեծ ճամբու վրայ երկու ձիաւորներու գալը տեսանք և Գ. Բօլ տը Լիւսիէնի և Հորաս տը Պէօցվալ կոմսին այցելութիւնը մեզի ծանուցին, կեանքիս մէջ առաջին անգամ անուն մը լսած ատենս սիրտս տրոփեց, աչքերուս վրայէ ամպ մ՚անցաւ և խոյս տալու համար ոտք ելայ, բայց մայրս արգիլեց և այս պարոնները ներս մտան։

«Իրենց ինչ ըսի նախ՝ չեմ գիտեր, այլ անտարակոյս շատ երկչոտ և փցուն երևցայ, վասն զի աչքերս վեր բռնած ատեն նայեցայ որ կոմսինները իմ վրայ յառած էին այնպիսի տարօրինակ նշանակութեամբ մ՚որ երբե՛ք մտքէս պիտի չելնէ։ Սակայն քիչ քիչ այս մտաց դրութենէ ելնելով ուշաբրեցայ և ան ատեն կրցայ իրեն նայիլ և մտիկ ընել ինչպէս որ Բօլի կ՚ընէի։

«Միշտ նոյն անտարբեր դէմքը և նոյն անշարժ ու խորին նայուածքը ունէր որ այնքան ազդեցութիւն բռնած էր վրաս, սա-

նէ զատ անոյշ ձայն մ՚որ իր ձեռքերու և ոտքերու պէս աւելի կանացի էր քան թէ առնական, սակայն երբ կ՚կենդանանար, այնպիսի զօրութիւն մը կ՚առնուր այն որ իր առջի շեշտերուն հետ չէր համաձայներ ։

« Բօլ՝ իբր երախտագէտ բարեկամ խօսքը կոմսին արժանիքը ցուցնող խնդրի վրայ բերելով անոր ճամբորդութեանցը վրայ խօսեցաւ ։ Կոմսը վայրկի մը նոյն անձնասիրական զգուանքներու անտարբեր մնաց ։ Կարծես թէ կ՚վախնար խօսքի մտնելու և առաջին տեսութեան մը սովորական զրոյցներու տեղ իր վրայ խօսելու ։ Բայց շուտով իր պտըտած տեղերու յիշատակը միտքը եկաւ, և նոյն վայրենի երկիրներու նկարագրական կեանքը քաղաքակրթեալ աշխարհին միօրինակ կենցաղոյն հետ մրցումի մտաւ և յաղթեց անոր. կոմսը ինքզինքը բոլորովին Հնդկաստանի ճոխ դալարիններուն և Մալտիվեան հօյակապ տեսարաններու մէջ գըտաւ ։ Պէնկալայի խորշին մէջ ըրած արշաւանքները և Մալայեցի ծովասպատակներու դէմ ըրած կռիւները պատմեց, եռանդուն կերպով նկարագրեց այն մրրկալի կեանքը որ ամէն ժամ մարդուս սրտին կամ մտքին նոր յուզմունք մը կու տայ ։ Մեր աչքին առջև բերաւ այն նախնական կենաց ամբողջ պատկերները ուր մարդս իր ազատութեան և զօրութեան մէջ ըստ իր քմաց թագաւոր կամ գերի է, իր հաճոյքէ ուրիշ կապ՝ և աչքին հորիզոնէ ուրիշ սահման չունի, և երբ ցամաքին վրայ սիրտը կ՚նեղուի սրաթռի արծուի մը թևերուն պէս իր նաւերու առագաստը հովին կ՚պարզէ և կ՚երթայ ովկիանոսին վրայ անբաւութիւն և մենութիւն փնտռելու ։ Ետքը մէկէն 'ի մէկ մեր ապականեալ ընկերութեան մէջ նետուեցաւ ուր վատութենէ ոճիրէ կամ առաքինութենէ ուրիշ բան չ՚կայ, ուր ամէն բան ինչպէս մեր դէմքը՝ նոյնպէս մեր հոգին կեղծ է և ուր մարդս օրէնքներու մէջ բանտարկեալ և պատշաճութեանց (convenance) մէջ կաշկանդեալ գերի մ՚է, օրուան ամէն ժամերու մէջ կատարելու պզտի պարտաւորութիւններ ունի, առաւօտեայ մէն մի ժամի համար հագուստի ձևեր և ձեռնոցի գոյներ պէտք է ընտրէ որպէս զի ծաղ-

քնելի չերևի որ մանկիլ ըսել է․ վասն զի Ֆրանսայի մէջ ծաղրելի ըլլալը ուրմէ և աւելնէ աւելի դէշ կերպով մարդուս անունը կ'արատէ։

«Կոմսին մեր ընկերութեան դէմ ըրած յարձակումին մէջ գործածած դառն ու կծու ճարտասանութիւնը չեմ կրնար քեզի բացատրել, սուղի բանաստեղծի մը միայն արդիւնքն էր այն, Մանֆրէտի կամ Քարլ Մուրի նման բան մը՝ հանդերձ հայհոյութիւններով։ Ընկերութեան տափակ և հասարակ պահանջմունքներու դէմ մաքառող կրակոտ էակներէ մէկն էր կամ այն ոգիներէ մին՝ որ աշխարհիս օրէնքներով, պարտաւորութիւններով և սովորոյթներով ընդունայն կապուած՝ առաթուր կ'կոխէ զանոնք, ինչպէս որ առիւծ մը կ'անցնի գայլի կամ աղուէսի մը դէմ լարուած որոգայթներու մէջէ։

«Պայրընի կամ Կէօթէի գրուածներէ էջ մը կարդալու պէս այս սոսկալի փիլիսոփայութիւնը մտիկ ըրի, մի և նոյն մաքի հաստատութիւնը կար անոր մէջ և խօսուածքի բոլոր ճարտարութեամբ ալ աւելի կենդանացած։ Ան առեն այս անտարբեր դէմքը իր ձիւնէ դիմակը մէկդի ըրեր՝ սրտի կրակէն կենդանացեր էր, աչերէն փայլակներ կ'ցայտէին, իր անոյշ ձայնը փոփոխակի քաղցր և տխուր շեշտեր կ'առնուր, ետքը յանկարծ իր աւիւնէն էր կամ վշտերէն, յուսէն կամ արհամարհէ, բանաստեղծութենէն կամ նիւթամոլութենէ, այս ամէնը կ'միանար ժպիտի մը մէջ, ժպիտ՝ զոր երբէք տեսած չէի, և որ ամէնէ ցաւալի հեծիւնէ աւելի յուսահատութիւն և քամահրանք կ'պարունակէր։

«Ժամ մը տեսութիւն ընելէ ետքը Բօլն ու կոմսը մեկնեցան։ Երբ դուրս ելան մայրս և ես պահ մ'իրարու երես նայեցանք լռելեայն․ ինձ անանկ երևցաւ որ սրտիս վրայէ բեռ մ'ելեր էր։ Ինչպէս Մէֆիսթօֆէլէսը Մարկրիթի՝ այս մարդուն ներկայութիւնն ալ իմ վրայ կ'ծանրանար, և անոր իմ վրայ ըրած տպաւորութիւնը այնքան զգալի էր որ ես անոր դէմ բան չըսած տակաւին, մայրս սկսաւ զան պաշտպանել, շատոնց լսած էր նա կոմսին անունը՝ որու վրայ հասարակութիւնը հակասական դատում-

ներ կ՚ընէր ինչպէս որ կ՚ընէ ամէն նշանաւոր մարդերու վրայ ։ Անկէ զատ մայրս ինէ բոլորովին տարբեր տեսութեան կէտով մը կ՚նկատէր զան ։ Կոմսին այնքան յանդգնութեամբ ըսած խմաստակութիւնները իրեն մտային խաղ մը կ՚թուէին միայն, կամ տեսակ մը բամբասանք ընկերութեան դէմ՝ ինչպէս որ մասնաւորներու համար մարդիկ ամէն օր կ՚ընեն ։ Ուստի մայրս ոչ այնքան վեր և ոչ վար կ՚դասէր զանիկա ինչպէս որ ես կ՚ընէի մտքի, և գաղափարներու այս տարբերութենէ որով չէի ուզեր վիճիլ, սա հետևեցաւ որ ալ անոր վրայ խորհիլս յայտնի չընել միտքս դրի ։ Տաս վայրկեան ետքը թեթև գլխի ցաւ մը պատճառ բռնելով՝ պարտէզ իջայ, հոն բան մը մտքիս զբաղումը չէր վրդովեր, բայց հարիւր քայլ չըրած՝ ստիպուեցայ խոստովանիլ իւրովի որ կոմսին վրայ խօսիլ չուզեր էի անոր վրայ աւելի լաւ խորհելու համար ։ Այս համոզումը զիս զարհուրեցուց. այլ սակայն կոմսը չէի սիրեր, վասն զի իր ներկայութեան ատեն սիրտս անշուշտ աւելի վախէս քան ուրախութենէս տրոփեր էր, բայց և ոչ իսկ կ՚վախնայի իրմէ կամ տրամաբանօրէն պէտք չէի վախնալ, քանզի վերջապէս իմ ճակատագրի վրայ ինչ ազդեցութիւն կրնար ունենալ նա ։ Անգամ մը դիտմամբ և անգամ մ՚ալ քաղաքավարական ձևի համար տեսեր էի զինքը . . . ։ Թերևս մէկ մ՚ալ երբէք պիտի չտեսնէի. իր թափառասէր բնութեան և ճամբորդութեան համար ունեցած սիրովը ամէն վայրկեան կըրնար Փրանսայէ մեկնիլ, ան ատեն իմ կեանքիս մէջ տեսիլի կամ երևութի մը պէս անցած կ՚ըլլէր նա, և տասն և հինգ օր, ամիս մը, տարի մ՚ետքը գոնէ՝ զինքը կ՚մոռնայի ։ Սպասելով գիշերուան կերակուրի զանգակը զիս նոյն մտածումներու մէջ գտաւ, և այնքան շատ զարնելուն վրայ զիս գողացուց, ժամերը բոպէներու պէս անցեր էին ։

Ը

Արահակը մտած ատենս՝ մայրս ձեռքս հրաւէր մը տուաւ Մ... կոմսուհւոյն կողմէ որ ամառն ալ Բարիզ կ'անցնէր և որ իր աղջկան ծննդեանը տարեդարձի առթիւ մեծ երեկոյթ մը կ'տար, կէս պարելի և կէս նուագային։ Մայրս՝ որ զիս միշտ կ'մեծարէր, պատասխանելէ յառաջ ինձ խորհուրդ հարցնել կ'ուզէր։ Փութով ընդունեցայ զայն, վասն զի զիս պաշարող գաղափարներուն զօրաւոր զբաղում մ'էր, իրօք պատրաստուելու համար միայն երեք օր ունէինք, և այս երեք օրը այնքան նեղ միջոց մ'էր հանդիսին պատրաստութիւններուն համար որ անվրէպ կոմսին յիշատակը պիտի կորսուէր կամ գոնէ հագուստի կարեւոր հոգերու մէջ պիտի հեռանար ինէ։ Իմ կողմէ այս նպատակին հասնելու համար ձեռքէս եկածը ըրի, և այս երեկոյթին վրայ խօսեցայ այնպիսի եռանդով մ'որ մայրս բնաւ վրաս տեսած չէր. նոյն իրիկուն Բարիզ երթալու հրաման խնդրեցի պատրուակելով որ հազիւ մեր հագնելիք հագուստը և ծաղիկները ապսպրելու ատեն ունէինք, բայց իրաւը սա էր որ (գոնէ ես այնպէս կ'կարծէի) տեղափոխութիւնը յիշատակներուս դէմ մաքառելու պիտի օգնէր ինձ։ Մայրս իր սովորական բարութեամբ իմ ամէն հաճոյից հաւանութիւն տուաւ և ճաշէն ետքը մեկնեցանք։

«Չէի սխալած, այն երեկոյթի պատրաստութեանց տարած խնամս, երիտասարդական զուարթ անհոգութեան մթնոլորդ մը, որ

դեռ կորսնցուցած չէի, և ամառուան մէջ՝ ուր շատ քիչ պարահանդէս կ՚ըլլի, այսպիսի զուարճութիւն մ՚ունենալու յոյսը իմ յիմարական վախերու դադար տուին և զիս հալածող ճիւաղը վայրկեան մը հեռացուցին։ Վերջապէս այն ցանկալի օրը եկաւ և ինծի համար գործօնէութեան այնպիսի տենդի մը մէջ անցաւ որ մայրս ամենևին վրաս տեսած չունէր։ Խեղճ կինը բոլորովին երջանիկ էր իմ բերկրութեան վրայ։ Չգիտեմ ինչպէս եղաւ որ երբ ժամը տասը զարկաւ, արդէն քանի վայրկեանէ ՚ի վեր կազմ և պատրաստ էի ես՝ որ միշտ ուշ կ՚հագուէի, վերջապէս մեկնեցանք։ Գրեթէ բոլոր մեր ձմեռուան բարեկամները այս հանդիսին համար մեզի պէս Բարիզ եկեր էին։ Հոն գտայ իմ բոլոր գիշերական բարեկամուհիները, սովորական պարողները և մինչև անգամ այն աշխոյժ ու հրճուալի զուարթութիւնը որ մէկ երկու տարիէ ՚ի վեր ալ սրտիս մէջ մարելու սկսեր էր։

«Պարի սրահակներու մէջ խուռն բազմութիւն մը կ՚ծփար, դադարի վայրկեան մը Մ... կոմսուհին թևս մտաւ և խեղդիչ տաքութենէն խուսելու համար զիս խաղի սենեակները տարաւ, միանգամայն հետաքրքրական հետազօտութիւն մ՚էր այս։ Հոն էին Բարիզի բոլոր նշանաւոր արհեստաւորները, մատենագիրները և քաղաքագէտները որոնցմէ շատերն արդէն կ՚ճանչէի և որոնց մէկ քանին դեռ ինծի անծանօթ էին։ Տիկին Մ... հիանալի մարդավարութեամբ մ՚ամէն մէկուն անունը կու տար գիտողութիւններ ալ աւելցնելով որ ամենէ վաւերուն վիպասանին նախանձը կրնային շարժել, երբ սրահակ մը մտնելու ատեն յանկարծ դողացի գրեթէ յակամայս բերնէս այս բառերը փախցնելով. — Հորաս կոմսը։

«— Ի՜հ, այո, Հորաս կոմսը, ըսաւ տիկին Մ... միթէ զինքը կ՚ճանչնա՞ս։

«— Գեղը, տիկին Լիւսիէնի տունը պատահեցայ իրեն։

«— Այո՛, վրայ բերաւ կոմսուհին, որսորդութեան և Պ. Լիւսիէնի որդւոյն պատահած արկածի մը խօսքը լսեցի, այնպէս չէ՞։

«Այս միջոցին կոմսը աչքը վերցուց և զմեզ տեսած ատեն քմծիծաղի մը պէս բան մը սահեցաւ իր շուրթերու վրայէ։

«— Պարոններ, ըսաւ նա իր հակառակորդներու դառնալով, հրաման կ'տա՞ք որ ա՛լ ելնեմ, ձեզ ուրիշ խաղացող մը ղրկելու խօսք կ'տամ։

«— Ի՞նչ կ'ըսես, ըսաւ Բօլ, չոր հազար ֆրանք կ'շահիս և հիմա կ'երթաս մեզի անանկ յաջորդ մը կ'ղրկես որ շատ շատ տասը ոսկի կ'ձգէ կ'երթայ։

«Կոմսը, որ կէս մ'ոտք ելեր էր, նորէն տեղը նստաւ, բայց աջի ձեռքին խաղացողներէ մէկը թուղթ տալու սկսած ըլնելով կոմսը իր ունեցածը խաղու դրաւ և ընդունուեցաւ։

«Կոմսին հակառակորդը իր թուղթերը բացաւ, բայց կոմսը առանց իրենները՛ նայելու՝ գետին դնելով,

«— Կորսուի, պարոններ, ըսաւ, և իր առջեը ունեցած արժէթղթերը և ոսկին վաստկողին առջին հրելով կրկին ոտք ելաւ։

«— Գոնէ այս անգամ ազա՜տ եմ ելնելու, ըսաւ առ Բօլ դառնալով։

«— Չէ տակաւին, սիրելի բարեկամ, պատասխան տուաւ Բօլ որ կոմսին թուղթերը վերուցեր և անոր խաղը նայեր էր, որովհետև դու հինգ +ուր° ունիս և ան չորս Բէ+։

«— Տիկին, ըսաւ կոմսը մեր կողմը՝ տանտիկնոջ դառնալով, գիտեմ որ օրիորդ Եօժէնի այս գիշեր աղքատաց համար հաւաքածոյ մը պիտի ընէ, կ'ներէ՞ք որ ամենէ առաջ ես վճարեմ իմ տուրքը։

«Այս ըսելով կոմսը կարի կողով մ'առաւ որ թուղթի սեղանին քով ճրագի սեղանի մը վրայ կ'գտնուէր, առջին ունեցած ութ հազար ֆրանքը անոր մէջ դրաւ և կոմսուհւոյն ներկայացուց։

«— Բայց չ'գիտեմ որ պէ՞տք եմ ընդունիլ, պատասխանեց Մ... տիկինը. այս գումարը այնքան մեծ է որ ճշմարիտ...։

«— Ուստի, վրայ բերաւ կոմսը ժպտելով, ես ալ միայն իմ կողմէ չեմ նուիրեր զայն, այս պարոնները մեծ մաս մ'ունին անոր մէջ, հետևաբար օրիորդ Մ... ինէ աւելի անոնցմէ շնորհակալ ըլնելու է իր պաշտպանած անձերու կողմէ։

«Այս խօսքերուն՝ հանդէսի սրահը անցաւ նա ոսկիով և արժէթղթերով լի կողովը կոմսուհւոյն Թողլով։

«— Ահա իր այլանդակութիւններէ մէկը, ըսաւ ինծ տիկին Մ... կին մը տեսած պէտք է ըլնի՝ որու հետ պարել կ'ուզէ, և նայէ այս հաճոյքը քանիի ծախու կ'առնէ։ Սակայն այս կողովը պէտք է պահեմ, ուստի ներէ որ զքեզ նորէն պարի սրահը տանիմ։

«Տիկին Մ... զիս մօրս քով տարաւ, բայց հազիւ թէ հոն նստեր էի երբ կոմսը մօտեցաւ և զիս պարելու հրաւիրեց։

«Կոմսուհիին ըսածը միտքս ընկաւ նոյն ժամայն, զգացի որ կարմրեցայ և թէ պիտի Թոթովէի։ Իրեն երկնցուցի յուշատետրս (calpin) ուր վեց պարող կարգ ըստ կարգէ նշանակուեր էին, Թերթը դարձուց նա և իբր թէ իր անունը միւսներուն հետ չուզելով խառնել՝ էջին վերի դին եօթերորդ հակապարին համար ստորագրեց, ետքը գրքոյկս ինծ դարձուց քանի մը խօսք ըսելով որ իմ շփոթութեանս մէջ չ'կրցայ լսել ու դնաց դրան անկիւնը կեցաւ։ Քիչ մնաց որ մօրս պիտի աղաչէի որ հանդէսէն ելնենք, քանզի այնպէս կ'դողայի որ կարծէի թէ պիտի չ'կարենայի ոտքի վրայ կենալ. բաղդիւ արագ և վառվռուն եղանակ մը լսուեցաւ։ Այս միջոցին պարը 'ի կախ Թողուած էր և Լիսց դաշնակին առջևը կ'անցնէր։

«Վէպէրի վալսին հրաւէրը չալեց։

«Երբէք վարպետ արհեստագէտը իր գործադրութեան հրաշալիքը այս աստիճանի յաջողակութեամբ երևան հանած չէր, կամ թէ կարելի է ես այս մելամաղձոտ և սիրավառ նուագը ըզգալու աւելի տրամադիր գտնուած չէի բնաւ. ինծ երևցաւ որ առաջին անգամ կ'լսէի այս վշտաբեկ սրտին ողբն ու աղերսը որու հառաչանքները Գրէյշուցի հեղինակը իր մեղեդիկներու (meladie) մէջ կ'յայտնէ։ Նուագը, հրեշտակներու այս լեզուն, իր ունեցած բոլոր շեշտերը, յոյզը, տխրութիւնը և ցաւը կարծես թէ միացուցեր էր այս կտորին մէջ ուր փոփոխութիւնները Թարգմանին գրգուիներուն համեմատ յօրինուելով մեկնական ցանկ-

լու պէս կ՚հասնէին ։ Ես ինքս շատ անգամ այս փայլուն քմերգը չալեր էի, և այսօր ուրիշի մը նուագած ատեն, անոր մէջ մըտքէս իսկ չանցած բաներ գտնելու՝ զարմանքս կ՚աճէր ։ Արդեօք վարպետին հնարելի տաղանդն էր որ զանոնք գտալ կ՚ընէր կամ թէ մտքիս մէկ նոր տրամադրութիւնը ։ Միթէ դաշնակին ոսկորներուն վրայ սահող այս վարժ ձեռքերը հանքը այնքան փոքր էին որ անծանօթ և նոր գանձեր կ՚գտնէին հոն, թէ ոչ իմ սիրտը այնպիսի սաստիկ ցնցում մ՚ընդունէր էր որ իր մէջ ներհող թելերը արթնցեր էին ։ Ինչ և իցէ, մոգական ազդեցութիւն մ՚ըրաւ վրաս այն, տաղերը շողի մը պէս օդին մէջ կ՚տատանէին և ներդաշնակութեամբ կ՚ողողէին զիս, այս կետին աչքերս վեր ըրի և տեսայ որ կոմսինները իմ վրայ սեւեեալ էին. շոյտ՚ի փոյթ գլուխս վար ըրի, այլ շատ ուշ էր ։ Թէև ալ իր աչքերը չէի տեսներ, բայց կ՚զգայի որ նայուածքը իմ վրաս կ՚ծանրանար. արիւնս գլուխս զարկաւ և ակամայ դող մ՚եկաւ վրաս ։ Քիչ մ՚ետքը Լիսց դաշնակէն ելաւ, զինքը շնորհաւորող բազմութեան աղմուկը լսեցի. յուսացի որ այս շարժման մէջ կոմսը իր տեղէն ելած էր, իսօք գլուխս վեր ընելու սիրտ ըրի, և տեսնելով որ կոմսը իր տեղէ ելեր էր շունչ առի, բայց խուզարկութիւնս աւելի հեռի տանելէ զգուշացայ ուահի որ նայուածքս անոր աչերուն չհանդիպի. Լաւագոյն ունէի անոր հոն ըլլալը չ՚գիտնալ ։

« Վայրկեան մ՚ետքը լռութիւնը նորէն հաստատուեցաւ, նոր մէկը նստեր էր դաշնակին առջև, և մինչև քովի սենեակները երթող ը——ը——ն, ը——ը——ն ձայներէն իմացայ որ անոնց հետաքրքրութիւնը շատ շարժած էր, բայց աչքերս վերցնելու չէի յանդգներ ։ Պ. Ծ. ձեռավարժութիւն (gamme) մը սահեցաւ դաշնակին ոսկորներուն վրայէ, տխուր և մեծ նախերգ (prelude) մը անոր յաջորդեց. ետքը անոյշ և երերուն (vibrante) ձայն մը Շիւպէրի մէկ մեղեդիին վրայ այս խօսքերը սկսաւ երգել.

« Ամէն բան ունայ, իմաստութիւն, օրէնք և բժշկութիւն,
« մարդկան սիրտերը խուզեցի, երկրի խորերը իջայ, արծուի

«Թևեր տուր մտացս ամպերէ վեր 'ի վեր սաւառնելու համար.
«— Ո՞ւր տարաւ զիս այս երկար ուսումը. — Յերկրպագութիւն և
«'ի լքում: Խրատ ա՛լ ոչ երազ և ոչ տագնապ ունիմ, ոչ Աս-
«տուծմէ երկիւղ և ոչ սատանայէ վախ, այլ այս առաւելու-
«թիւնները իմ կեանքի ամեն բերկրութիւններովը գնոյ առի»:

«Առջի բառին՝ Հորաս կոմսին ձայնը ճանչցայ: Արդ դիւրաւ կարելի է ըմբռնել թէ վրաս ինչ եղական տպաւորութիւն ըրին Փօսթի այս խօսքերը զանոնք երգողին բերնին մէջ, այլուր երգելն ազդեցութիւնը ընդհանուր եղաւ: Րոպէ մը խորին լռութիւն յաջորդեց վերջին հնչումին որ թշուառ հոգիի մը պէս սլացաւ լալագին, ետքը ամեն կողմէ մոլի ծափահարութիւններ թնդացին: Այս միջոցին կոմսին երեսը նայելու փորձ մ'ըրի, կարելի է ամենուն համար անոր դէմքը խաղաղ և հանդարտ էր, բայց իր բերնին թեթև պռստումը ինծի համար այն ջղային այլայլութիւնը կ'յայտնէր որոշակի որ գղեակը մեզի այցելութիւն ըրած ատենն ալ վրան տեսեր էի: Տիկին Մ... գլուխը շնորհաւորելու համար մօտեցաւ ըստ կարգէ, և ան ատեն անոր դէմքը նորէն զգեցաւ այն ժպտուն և անփոյթ երեւոյթը որ մարդավարութիւնը կ'պահանջէ նաև ամենէ զբաղուն միտքերէ: Հորաս կոմսը իր թևը անոր մատոյց և ա՛լ ինքն ալ միւսներուն պէս մարդ մ'եղաւ, իր անոր երեսը նայելու ձևերէն գուշակեցի որ ինքն ալ անոր հագուստի վրայ գրուած կ'հիւսէր: Մէյ մ'ալ անոր հետ խօսելու ատեն՝ յանկարծ իմ կողմը արագ նայուածք մը նետեց նա որ իմինս հանդիպեցաւ, քիչ մնաց որ ձայն մը պիտի ձգէի. կերպիւ իւք բռնուեր էի անորմէ, և անշուշտ ան ալ իմ դժբաղդութիւնը տեսաւ, վասն զի զտիկին Մ... մօտակայ սրահը քաշելով աներևոյթ եղաւ: Նոյն կէտին երաժիշտները հակապարի նշանը տուին, իմ պարողներու առաջինը ինծի վազեց, ես ալ մեքենաբար իր ձեռքը բռնելով ուզած տեղը գացի. կ'յիշեմ միայն որ պարեցի, ետքը երկու երեք պար իրար յաջորդեցին որով ժամանակ ունեցայ քիչ մը խաղաղելու, 'ի վերջէ նոր դադար մ'եղաւ երաժշտական նոր արարուածի մը համար:

«Տիկին Մ. . . , ինձ մօտեցաւ աղաչելու համար որ Տօն-Ժուանի առջի արարին զուգերգի (duo) մաս երգեմ, իր առաջարկութիւնը մերժեցի նախ, վասն զի այն կէտին, բնական ամէն երկչոտութիւնն ալ մէկդի առնելով, տաղ մ'առոգելու անկարող կ'զգայի ինքզինքս։ Մայրս մեր վէճը տեսաւ և իր մայրական անձնասիրութեամբը եկաւ կոմսուհւոյն միացաւ որ դաշնակով ընկերանալու խօսք կ'տար, վախցայ որ եթէ աւելի դիմադրութիւն ընէի, մայրս կասկածի պիտ՝ երթար, քանզի այս զուգերգը այնքան յաճախ երգած էի որ իրենց ստիպմանը դէմ բանաւոր պատճառ մը չէի կրնար յառաջ բերել, ուստի հաւանեցայ։ Կոմսուհին ձեռքէս բռնեց և զիս դաշնակին մօտ տարաւ ուր ինքն ալ նստաւ. ես աթոռին ետին էի ակնկոր և բոլորտիքս նայելու չէի յանդգներ առ ահի որ ամէն տեղ ինձ հետեւող նայուածքին չպատահիմ կրկին։ Քիչ մ'ետքը երիտասարդ մ'եկաւ կոմսուհիին միւս կողմը անցաւ, ակնարկս անգամ մը վրան նետեցի և դող մը բոլոր մարմնոյս վրայէ սահեցաւ, Տօն Ժուանի մասը երգողը Հորաս կոմսը պիտի ըլլար։

«Կրնաս հասկնալ թէ որքան այլայլեցայ, սակայն ետ քաշուելու համար ալ կարի ուշ էր, ամենուն նայուածքը մեր վրայ էր, և տիկին Մ. . . արդէն նախերգը կ'չալէր։ Կոմսն ալ սկսաւ. բայց կարծես թէ անոր ձայնը տարբեր ձայն մը դարձեր և երգողը ուրիշ մէկն էր։ Երբ սկսաւ «Là ci darem lamano*» ըսելով, սարսռեցայ և յուսացի որ սխալած էի չ'կարենալով հաւտալ որ քիչ մ'առաջ Շիւպէրի մեղեդիկը երգելով զմեզ դողացընող հզօր ձայնը սաանկ զուարթ և նուրբ տաղերու կրնար պատկիլ։ Ուստի առջի պարբերութենէ զմեստի մրմունջ մը բոլոր սրահէն անցաւ. իրաւ է նաև որ երբ ես ալ դողալով սկսայ «Vorrei et non vorrei mi trema un poco il cor**», ձայնիս մէջ

* Հոն ձեռք ձեռքի պիտի տանք։

** Կ'ուզեմ և չեմ ուզեր, սիրտս փոքր ինչ կ'դողայ։

Ծ. Թ.

այնպիսի երկիւղ մը կար որ ամէն կողմէ երկար ծափահարութիւններ լսուեցան, ետքը մէկէն լռութիւն եղաւ նորէն զմեզ մտիկ ընելու համար: Չեմ կրնար կոմսին ձայնին մէջ եղած սէրը պատմել երբ յաւելցուց «Vieni mio bel diletto*» և հասկըցնել թէ որքան հրապոյր և խոստում կար նաև հետեւեալ կտորին մէջ «Io cangiero tua sorte**»: Այս ամէնը իմ վրայ այնպէս յարմար կ'գար, այս զուգերգը իմ սրտի կացութեանը համար այնպէս ընտրուած կ'երևէր որ «Presto non son piu forte***» ըսելու ատեն իրօք մարելու պատրաստ էի. Հոս երգին եղանակը կ'փոխուէր հարկաւ, և Ցէրլինի սիրազրգիռ դանդաղներու ամենատխուր յուսահատութեան մ'աղաղակը կ'յաջորդէր, այս կէտիս զգացի որ կոմսը իմ կողմը կ'մօտէր և իր ձեռքը կախած ձեռքիս կ'դպնար: Աչերուս վրայ բոցեղէն քօղ մ'իջաւ, կոմսուհւոյն աթոռը բռնեցի և անոր փարեցայ. այս յենակի շընորհիւ կրցայ կանգուն մնալ: Բայց երբ նորէն սկսանք 'ի միասին «Andiamo, andiamo» (Երթանք, երթանք) ըսելով, անոր շընչառութեան մազերուս մէջէ անցնիլը և ուսերուս վրայէ սահիլը զգացի. դող մ'անցաւ երակներուս մէջէ, և «amor» (սէր) բառը առոգելու ատեն ձայն մը ձգեցի որու մէջ բոլոր ոյժս սպառեցաւ և մարեցայ ընկայ:

«Մայրս քովս սլացաւ, բայց կարի ուշ պիտի հասնէր եթէ տիկին Մ... զիս իր բազկացը մէջ չընդունէր: Մարելուս պատճառը տաքին տրուեցաւ. մօտակայ սենեակ մը տարին զիս ուր աղեր հոտուըրտալ տուին, պատուհան մը բացին և երեսս քանի մը կաթիլ ջուր սրսկելով խելքս գլուխս բերին: Տիկին Մ... զիս նորէն հանդէսը տանելու աշխատեցաւ, բայց ես անխախտ մնացի, նոյն ինք մայրս ալ որ թունդ ելեր էր, այս անգամ ինձ համամիտ գտնուեցաւ, ուստի կառքը առջև բերին և տուն դարձանք:

* Եկ, իմ անոյշ սիրականը:

** Ես քու բաղդը պիտի փոխեմ:

*** Փութով, ալ կարողութիւնս չմնաց: Ծ. Թ.

«Իսկոյն սենեակս քաշուեցայ. Ձեռնոցս հանելու միջոցին՝ մէջէն թուղթ մ'ինկաւ որ կ'երեւէր թէ մարած ատենս հոն սահեցուցած էին. վերուցի զայն եւ այս խօսքերը մատիտեալ գտայ. «Զիս կ'սիրես, շնորհակալ եմ, շնորհակալ եմ»:

Թ

Սոսկալի գիշեր մ'անցուցի, ողբով եւ արտասուքով լի գիշեր մը:

«Դուք երբեք մարդիկդ չ'գիտէք եւ բնաւ չէք կրնար գիտնալ այն տառապանքը որով կ'տանջուի մօրը աչքին տակ մեծցած նորատի աղջիկ մ'որու ձեան պէս մաքուր սիրտը մէկու մը շունչէն արատած եւ բերանը սիրոյ անունը արտասանած չէ երբէք, որ անպաշտպան թռչնիկի մը նման յանկարծ իր դիմադրութենէ աւելի հզօր կամեցողութեան մը ներքեւ առնուած եւ ճնշուած կը տեսնէ ինքզինքը, եւ կ'զգայ թէ ձեռք մը կ'քաշէ կ'տանի զինքը իր սաստիկ դիմադրութեանը հակառակ, եւ կ'լսէ ձայն մ'որ «Զիս կ'սիրես» կ'ըսէ, ինքը անոր «Զքեզ կ'սիրեմ» չըսած:

«Ո՛հ, հաւատա՛, ինչպէս այն գիշեր չխենթեցայ չ'գիտեմ, ինքզինքս կորուսած կ'համարէի: Ես զինքը կ'սիրեմ, ես զինքը կը սիրեմ, կ'կրկնէի անդուլ իրովի եւ այնպիսի սոսկումով մ'որ նաեւ այսօր չ'գիտեմ եթէ ան ատեն զգացածս ատելութիւն էր թէ սէր ինչպէս որ կ'կարծէի: Բայց հաւանական էր որ բոլոր այս զգացած յուզմունքս սիրոյ ապացոյցներ էին, քանի որ կամն

ալ, որու աչքէն խուսափած չէր, այնպէս կ՚մեկնէր զայն։ Բայց ես առաջին անգամն էլ որ այս տեսակ զգացումներով կ՚համակուէի։ Լսած էի որ մարդ իրեն չարեք ընողները միայն կ՚ատէ և անոնցմէ կ՚վախնայ, ուստի ես կոմսը ոչ կրնայի ատել և ոչ անորմէ վախնալ, և եթէ իմ զգացածս ոչ ատելութիւն էր և ոչ երկիւղ, հարկաւ սէր պէտք էր ըլլիլ։

« Երկրորդ օրը առտու կանուխ, այն միջոցին որ սեղան կ՚նըստէինք ճաշելու համար, Հոբսս տը Պէօզվալ կոմսէն այցատոմս մը բերին մօրս որով անիկա իմ որպիսութիւնը կ՚հարցնէր։ Բայց այս խնամը քաղաքավարական ձև մ՚երևցաւ մօրս, և իրօք կոմսին հոգատարութիւնը կ՚արդարանար քանի որ այն մարմուքը հետը երդելու առնես վրաս եկած էր։ Մայրս սոյն կէտիս միայն՝ իմ որքան յողնաբեկ և անհանգիստ ըլլալս նշմարելով վրդովեցաւ, բայց ես զինքը ապահովեցի ըսելով որ բան մը չէր այն թէ գեղին բաց օդը և հանգստութիւնը ինձ օգուտ կ՚ընէին եթէ հաճէր որ հոն դառնայինք։ Մայրս կամքէս դուրս չէր ելներ, ուստի հրամայեց որ կառքը լծուի և ժամը երկուքին մօտ մեկնեցանք։

« Բարիզէ կ՚խուսէի նոյն փութով որ չորս օր յառաջ հոն եկած էի, վասն զի կոմսին այցատոմսը տեսածիս պէս մտածեր էի որ այցելութիւն ընդունելու ժամն ալ եկածին պէս՝ ինքն անձամբ պիտի ներկայանար, արդ՝ կուզէի փախչիլ և զինքը մէյ մ՚ալ չտեսնել։ Անոր վրայ իմ ունեցած գաղափարէն ու գրած նամակէն ետքը՝ ինծի կ՚գար որ հետը դժնուածիս պէս՝ ամօթէս պիտի մեռնէի։ Մտքիս մէջ յուզուած բոլոր այս մտածումները այնքան յանկարծ այնպէս կ՚կարմրցնէին որ մայրս կարծեց թէ գոց կառքին մէջ սիրտս կ՚գոցուէր, հրամայեց կառապանին որ կայ առնու որպէս զի սպասաւորը կառքին կնգուղը կարենայ վար առնել։

« Սեպտեմբեր ամսոյն վերջերն էինք, այսինքն տարւոյն ամենէ անոյշ եղանակին մէջ, քանի մը ծառերու տերևները սկսեր էին կարմրիլ։ Աշնան մէջ գարնանային հով մը կայ և տարւոյն յետին բուրմունքները իր առաջին հոտերուն կ՚նմանին։ Օդը,

քնութեան տեսարանը և անտառին բոլոր ձայները որ իրարու խառնուելով՝ տկար, անորոշելի և մելամաղձային շշուկ մը կը գոյանային, սկսած էին միտքս գրաւել երբ ճամբուն մէկ անկիւնը դառնալով առջևնիս յանկարծ ձիաւոր մը տեսայ։ Թէև անիկա մեզ բաւական հեռու էր, մօրս թէէն բռնեցի Բարիզ վերադառնանք ըսելու համար, վասն զի այն ձիաւորին կոմսն ըլլալը ճանչցեր էի, բայց ինքզինքս բռնեցի խկոյն. ինչ պատրուակ պիտի կրնայի գտնել այս փոփոխամտութեանս զոր անշուշտ մայրս անհեղեդ միայն հաճոյք մը պիտի կարծէր, ուստի բոլոր արիութիւնս ձեռք առի։

«Ձիաւորը կամաց կ՚քալէր հետևաբար շուտ մը հասանք իրեն։ Ինչպէս որ ըսի, կոմսն էր անիկա։

«Զմեզ ճանչցածին պէս մօտեցաւ և այնքան կանուխ իմ որպիսութիւնս հարցուցած ըլլալուն՝ ներում խնդրեց, բայց նոյն օրը քանի մ՚ատենուան համար Գ. Լիւսիէնի գեղը երթալուն՝ իմ վրայօք հանգիստ ըլլիլ ուզեր էր, և յաւելցուց թէ անձամբ պիտի գար եթէ ժամը յարմար ըլլէր։ Ես քանի մը խօսք կըմկմացի, մայրս շնորհակալ եղաւ։

«— Մենք ալ, ըսաւ անոր, աշնան եղանակը լմնցնելու համար գեղը կ՚դառնայինք։

«— Ուրեմն կ՚ներէք որ մինչև գիւղը ձեզի ընկերանամ, պատասխանեց կոմսը։

«Մայրս խոնարհեցաւ ժպտելով, կոմսին ըսածը շատ բնական էր, վասն զի մեր գեղի դղեակը Գ. Լիւսիէնի դղեկէն երեք մղոն աւելի մօտ՝ և երկուքին ճամբան ալ մէկ էր։

«Դղեակը հասնելու համար հինգ մղոն ճամբայ մնացեր էր և կոմսը բոլոր այն միջոցին մեր քովէ արշաւեց, սակայն մեր ընթացքին արագութիւնը և դռնակին մօտ կենալու դժուարութիւնը անանկ բերին որ հազիւ քանի մը խօսք կրցանք փոխանակել։

«Դղեակը հասնելնուս պէս՝ ձիէն վար ցատկեց, կառքէն իջնելու համար մօրս օգնեց նա և ետքը ըստ կարգէ ձեռքը ինձ երկնցուց։ Այս քաղաքավարութիւնը չէի կրնար մերժել, ուստի

դողալով ես ալ իմ երկնցուցի․ առանց աշխուժի և արուեստականութեան հասարակ մէկու մը ձեռքը բռնելու պէս բռնեց զայն, բայց զգացի որ հոն տոմսակ մը կ՚թողուր ։ Տակաւին ես բառ մը չըսած և շարժում մը չըրած՝ մօրս դառնալով կ՚ողջունէր զայն. ետքը ձի հեծաւ և առանց քիչ մը նստելով յոգնութիւն առնելու համար անոր բրած առաջարկը ուշ դնելու՝ Լուսինէնի դղեկին ճամբան զարկաւ ըսելով որ զինքը կ՚սպասէին հոն և քանի մը մանրերկրորդէ աներևոյթ եղաւ ։

« Եղած տեղս անշարժ մնացեր էի, ջղաձգօրէն սեղմուած մատերս բռնած էին տոմսակը զոր գետին ձգելու չէի համարձակեր թէև քաջ միտքս դրեր էի որ չ՚կարդամ զայն․ այս միջոցիս մայրս զիս կանչեց ։ Այս տոմսակը ինչ ընէի հիմակ, կրակ չ՚կար զայն այրելու համար, և եթէ պատռէի կտորները կրնային գտնուիլ, ուստի շրջազգեստիս գօտիին մէջ պահեցի ։

« Մինչև սենեակս մտնելու վայրկեանս կրածիս պէս տանջանք մը կրած չեմ երբէք․ այս տոմսակը կուրծքս կ՚այրէր, և կարծես թէ սիրտս՝ որու գրեթէ կ՚դպնար, գերբնական զօրութեամբ մ՚անոր ամէն մէկ տողը կ՚կարդար, այս թուղթը մագնիսական զօրութիւն մ՚ունէր ։

« Ստացած կէտիս հարկաւ զայն կրնայի պատռել կամ այրել անյապաղ, այլ եկու տես որ սենեակս մտածիս պէս այս արիութիւնը կորուսի ։ Սենեկապետուհիս ճամբեցի ըսելով որ մինակս պիտի հանուէի, ետքը անկողնոյս վրայ նստայ, և այնպէս ժամ մ՚անշարժ, աչքերս սևեռած մնացի դող ձեռքիս մէջ տոմսակը ճմռելով ։

« Յուսկ յետոյ բացի և կարդացի․

« Ջիս կ՚սիրես, Բօլին, քանզի ինէ կ՚փախչիս ։ Երէկ եղած
« հանդէսէն մեկնեցար, այսօր գտնուած քաղաքէս կ՚մեկնիս ։ Այլ
« ամէն ինչ անօգուտ է ։ Կան ճակատի գիրեր որ կրնան իրար
« չհանդիպիլ բնաւ, այլ անգամ մը հանդիպածնուն պէս՝ ալ
« պէտք չեն բաժնուիլ ։

« Ես ուրիշ մարդերու պէս մարդ մը չեմ․ զբօսանքի հրճուա-

«նայ և անփոյթ հասակի մէջ՝ շատ վիշտ շատ տառապանք կը-
«րած, մոմտուք ունեցած ու արտասուք թափած եմ, այսօր քսան
«և ութ տարեկան եմ և սիրած աղջիկս դու ես, քանզի
«զքեզ կ'սիրեմ, Բօլին։

«Քու շնորհիւ, և եթէ Աստուած սրտիս այս յետին յոյսը
«չ'կտրէ, պիտի մոռնամ անցեալս և յոյսս ապագային վրայ պի-
«տի գնեմ։ Անցեալը միակ բանն է որու համար Աստուած ան-
«կարող է ու սէրը առանց մխիթարութեան։ Ապագան Աստու-
«ծոյ, ներկան մեզ՝ այլ անցեալը ոչնչութեան կ'վերաբերի։
«Եթէ ամէն բանի կարող Աստուածը նաև անցելոյն մոռացօնը
«տալու կարենար մեզի, աշխարհիս մէջ ո՛չ հայհոյիչ, ո՛չ նխ-
«թապաշտ կ'գտնուէր և ոչ անաստուած։

«Բօլին, հիմա ըսելիքս լմնցաւ. վասն զի բան մը չ'կայ զոր
«չ'գիտնաս, և ի՛նչ կրնամ ըսել զոր արդէն գուշակած չըլլիս
«դու։ Երկուքս ալ դեռահաս, երկուքս ալ հարուստ և երկուքս
«ալ ազատ ենք, դու իմս և ես քուկդ կրնանք ըլլիլ, դու բառ
«մ'ըսէ, ես մօրդ կ'դիմեմ ու կ'միանանք։

«Եթէ իմ վարքը, ինչպէս նաև հոգիս, հասարակաց սովո-
«րութենէ դուրս է, իմ տարօրինակութիւններու ներէ, ընդու-
«նէ ինչպէս որ եմ, դու զիս լաւագոյն պիտ' ընես։

«Բօլին, եթէ յուսացածիս հակառակ՝ պատասխան մ'որ ես չեմ
«գուշակեր և որ կրնայ էութիւն ունենալ սակայն, զքեզ ինէ
«հեռացնէ ինչպէս որ մինչև հիմա ջանք ըրիր հեռանալու, գի-
«ցած եղիր որ ամէն բան օտար է, ամէն տեղ քեզ կ'հետևիմ,
«ինչպէս որ մինչև ցարդ հետևեցայ, վասն զի բան մը զիս մա-
«նաւոր տեղ մը կապած չէ, ընդ հակառակն ամէն բան զիս
«քու եղած տեղը կ'մղէ, այնու յետէ իմ միակ նպատակը կ'ըլ-
«նի առջիդ ելնել կամ ետևէդ գալ։ Արդէն ասկէ նուազ ե-
«րանաւէտ նպատակի համար տարիներ կորուսած և բիւր ան-
«գամ կեանքս 'ի վտանգի դրած եմ։

«Մնաս բարև, Բօլին, քեզ աղերս մը կ'ընեմ և չէ թէ ըս-
«պառնալիք մը, ես զքեզ կ'սիրեմ, դու զիս կ'սիրես, թէ քու
«և թէ իմ վրայ գութ ունեցիր»։

«Այս տարօրինակ նամակը կարդացած ատեն՝ ներսէս անցածը քեզի ըսելը անկարելի է, այն սոսկալի երազներէ մէկը կը կարծէի տեսնել ուր վտանգը կ՚զգաս, խոյս տալու կ՚ուզես, բայց քայլերդ հողին կ՚փակին, շունչդ կ՚կտրի և ձայնդ իր հրնչիւնը կ՚կորսնէ: Այն ատեն նոյն իսկ երկիւղէդ սաստկութենէ կ՚զարթնուս ընդոստ և ճակատդ պաղ քրտինքով մը ծածկուած:

«Բայց հո՛ս, հոս արթննալ չ՚կար, տեսածս երազ չէր այլ սոսկալի իրութիւն մ՚որ գլխ իր հզօր ձեռքով բռնելով կ՚քաշէր կ՚տանէր, և սակայն ի՞նչ նոր բան անցած էր կեանքիս մէջ: Ոչ ինչ, միայն մարդու մը հանդիպեր էի որու հետ հաղիւ թէ նայուածք մը, խօսք մը փոխանակեր էի: Ի՞նչ իրաւունք կ՚կարծէր ունենալ ուրեմն նա իմ ճակատագիրը իրենին հետ կապելու և գրեթէ տիրաբար ինծի հետ խօսելու՝ երբ ես բարեկամի արտօնութիւններն իսկ չէի շնորհած իրեն: Վաղը կրնայի ա՛լ այս մարդուն երեսը չնայիլ, հետը չխօսիլ, զինքը չը ճանչնալ: Չէ սակայն, բան մը չէի կրնար ընել... տկար էի ... կին էի ... կ՚սիրէի զան:

«Ասկէ զատ՝ միթէ սիրոյ վրայ բան մը գիտէ՞ի. միթէ ան ըղձացածս սէ՞ր էր. սէրը այնպիսի խորին երկիւղով մը սրտի մէջ կրնա՞ր մտնել: Ես որ դեռահաս և անփորձ էի, սիրոյ ինչ ըլլալը գիտէ՞ի միթէ: Ո՛հ, ինչու այս դժնդակ նամակը կարդալէս յառաջ չէի այրած, զան ընդունելովս կոմսին իրաւունք չէ՞ի մի տուած կարծելու որ զինքը կ՚սիրեմ: Բայց ինչ կրնայի ընել, չընդունէ՞ի զայն ծառաներուն և սպասաւորներուն առջև ամէն բան յայտնի ընելով: Չէ, բայց պէտք էր զայն մօրս յանձնել, ամէն բան անոր ըսել և խոստովանիլ...: Բայց ինչ խոստովանէի, մանկական վախե՞րս յայտնէի իրեն, յետոյ այսպիսի գիր մը կարդալու ատեն մայրս ինչ պիտի ըսէր, պիտի կարծէր անշուշտ որ ես խօսքով, նայուածքով կամ կերպով մը կոմսին քաջալերութիւն տուած էի, առանց որոյ ինչպէս պիտի համարձակէր նա ինծի ըսելու որ զինքը կ՚սիրէի: Չէ, մօրս ալ բնաւ բան մ՚ըսելու չէի համարձակեր:

«Բայց նախ և յառաջ այս նամակը այրել պէտք էր։ Մոմին մօտեցուցի զայն, բռնկեցաւ և շուտ մը կտոր մը մոխիր եղաւ, ինչպէս ամէն բան որ 'ի գոյէ չգոյ կ'դառնայ։ Ետքը հանուեցայ փութանակի և լոյսը մարելով արտորնօք անկողին մտայ որպէս զի ինքզինքս չտեսնեմ և մութին մէջ պահուիմ։ Ո՛հ, ինչպէս մութը բաւական չհամարելով աչերս ալ կ'գոցէի, ինչպէս ձեռքերս ալ ճակտիս վրայ կ'դնէի, և ինչպէս այս կրկին քօղերու հակառակ՝ ամէն բան նորէն կ'տեսնէի։

«Այն դժնդակ նամակը սենեկիս պատերու վրայ գրուած էր։ Անգամ մը միայն կարդացեր էի զայն, և սրտիս մէջ անանկ տպաւորուած էր որ ամէն մէկ տողը կարծես թէ աներևոյթ ձեռքով մը գրուելով՝ աչքիս առջև կ'գար քանի որ նախընթացը կ'աւրուէր։ Այսպէս բոլոր գիշեր տասը անգամ կարդացի զայն։ Ո՛հ, կ'հաստատեմ զքեզ որ այս վիճակիս և խենթութեան մէջ խիստ պզտի անջրպետ մը և շատ չնչին պատուար մը կար։

«Ի վերջէ յոգնութենէ ընկճեալ՝ առաւօտեան դէմ քունս տարաւ։ Արթնցած ատենս՝ արդէն բաւական ուշ էր։

«Սենեկապետուհիս իմացուց ինձ որ տիկին Լիւսիէն իր աղջկովը մօտի եկեր էր։ Ան ատեն յանկարծական գաղափար մը գլխս լուսաւորեց։ Պէտք էի ամէն բան տիկին Լիւսիէնի ըսել, անի միշտ բարեկամ եղած էր ինձ. Հօրաս կոմսն ալ իր տունը տեսած էի, և ասիկա իր աղուն բարեկամն ալ ըլլալով իմինիս պէս գաղտնիքի մ'ամենէ յարմար աւանդապահը ան էր, Աստուած ղրկեր էր զանի.

«Այս կէտիս՝ սենեկիս դուռը բացուելով՝ տիկին Լիւսիէն երևցաւ։ Ո՛հ, ան ատեն իրօք իր այս կոչման հաւատացի, անկողնոյս մէջ ելայ նստայ, ձեռքերս իրեն երկնցուցի լալագին։ Տիկին Լիւսիէն քովս եկաւ։

«— Ի՛հ, մանուկդ, ըսաւ ինձ պահ մ'ետքը, և ձեռքս՝ որով երեսս կ'ծածկէի՝ մէկդի ընելով, ըսէ նայինք, ինչ ունիս։

«— Ո՛հ, կարի թշուառ եմ, գոչեցի։

«— Քու հասակի թշուառութիւնները գարնան մրրիկներու կը

նմանին, աղջիկս, շուտով կ'անցնին և երկինքը աւելի կ'պայծառանան։

«— Ո՛չ, եթէ գիտնայիր։

«— Ամէն բան գիտեմ, ըսաւ ինձ տիկին տը Լիւսիէն։

«— Ո՞վ ըսաւ քեզ։

«— Ինքը։

«— Ըսա՞ւ որ զինքը կ'սիրեմ։

«— Չէ, այլ ղոնէ այնպէս կ'յուսար. արդեօք կ'սխալի՞։

«— Ես ալ չ'գիտեմ, սիրոյ անունը միայն լսած էի, ինչպէս կ'ուզես որ սրտիս մէջինը լաւ մ'որոշեմ և զգացած յուզմունքիս մէջ իր շարժառիթը լուծեմ։

«— Է՛հ, էհ, կ'տեսնեմ որ Հորաս քենէ աւելի աղէկ կ'լուծէ զայն։

«Սկսայ լալ։

«— Է՛, լա՛ւ. լալու բան մը չ'կայ հոս կարծեմ, վրայ բերաւ տիկին Լիւսիէն։ Եկու տրամաբանենք։ Հորաս կոմսը երիտասարդ, աղւոր ու հարուստ է. և ասոնք քու զգացումը ներելի ընելու համար՝ պէտք եղածէ աւելի են։ Հորաս կոմսը ամուրի է, դու տասն և ութ տարեկան ես, ուստի ամէն կերպով յարմար ամուսնութիւն մը կ'ըլլի։

«— Ո՛չ, տիկին . . . ։

«— Բաւ է, ա՛լ խօսքը կտրենք, իմացայ ինչ որ կ'ուզէի գիտնալ։ Ես տիկին մօրդ քով կ'իջնեմ և Լիւսին քեզի կ'ղրկեմ։

«— Ո՛չ . . . բայց անոր բան մը պէտք չըսես, այնպէս չէ՞։

«— Մխիթար եղիր, ես ընելիքս գիտեմ։ Մնաս բարև, Բոլին, այս աղւոր աչքերդ սրբէ և զիս գրկէ տեսնեմ։

«Երկրորդ անգամ վիզը պլլուեցայ։ Հինգ վայրկեան ետքը Լիւսի քովս եկաւ, ես ալ հագուեցայ ու վար իջանք։

«Մայրս խորհուն՝ բայց սովորականէն աւելի զուարթ էր հետս, ճաշին վրայ շատ անգամ անհանգիստ սրտմտութեամբ մը երեսս նայեցաւ, և ամէն անգամուն դէմքիս վրայ անօթալի կարմրութիւն մը կ'զգայի։ Ժամը չորսին տիկին Լիւսիէն ու իր աղ-

ջնկը մեկնեցան և մայրս հետ սովորականին պէս վարուեցաւ, տիկին Լիւսիէնի այցելութեան և գալստեան վրայ խօսք մը չեղաւ։ Սակայն երբ գիշերը սենեակս քաշուելէ յառաջ ըստ սովորականի մայրս գրկելու գայի, շուրթերս իր ճակտին մօտեցընելու ատեն տեսայ որ կու լար, ան ատեն առջին ծունր դրի գլուխս կուրծքին մէջ պահելով։ Մայրս այս շարժումս տեսնելով՝ զայն թելադրող շարժառիթը գուշակեց, իր երկու ձեռքերը ուսերուս վրայ իջեցուց և գլխս իր վրայ սեղմելով, — Երջանիկ եղիր, աղջիկս, ըսաւ, Աստուծմէ այդ կ՚խնդրեմ միայն։

« Երկու օր ետքը, տիկին Լիւսիէն՝ մօրմէս պաշտօնապէս ամուսնութեան խնդրեց զիս։

« Վեց շաբաթ վերջը Հօրաս կոմսին հետ կարգուեցայ։

Ժ

Հարսնիքը Լիւսիէնի գիւղին մէջ եղաւ նոյեմբերի առաջին օրերը։ Ետքը ձմեռուան եղանակին սկիզբը նորէն Բարիզ եկանք։

« Ամենքնիս մէկէն մեր ապարանը կ՚բնակէինք։ Մայրս ամուսնութեան դաշնագրովս քսան և հինգ հազար փրանք հասոյթ թողած էր ինձ, կոմսն ալ գրեթէ նոյնքան յայտնած էր, մօրս տասն և հինգ հազար կ՚մնար. ասանկով մեր տունը Սէն-Ժէրմէն արուարձանին եթէ ոչ հարուստ՝ գոնէ կոկիկ տուներու կարգը կ՚դասուէր։

« Հօրաս, իր բարեկամներէ երկու հոգի ներկայացուց ինծի

աղաչելով որ զանոնք իր եղբայրը պէս ընդունիմ, վեց տարիէ 'ի վեր այնպիսի սերտ մտերմութեամբ մը կապուած են եղեր երեքն ալ որ սովորութիւն էր զանոնք «անբաժանելիները» կոչել։ Չորրորդ մ'որու վրայ ամէն օր կ'ցաւէին և խօսքը կ'ընէին անդադար, Նախորդ տարույն հոկտեմբեր ամսոյն մէջ Պիրէնեան լեռներու վրայ՝ ուր դղեակ մ'ունէր, որսորդութիւն ընելու ատեն սպաննուած էր։ Այս երկու մարդերու անունը չեմ կրնար ըսել, պատճառը պատմութեանս վերջը կ'իմանաս։ Բայց որովհետև երբեմն պիտի ստիպուիմ յիշել զանոնք՝ մէկը Հէնրի և միւսը Մաքս կ'անուանեմ։

«Քեզ չեմ ըսեր որ երջանիկ եղայ, Հորասի համար զգացածս միշտ անմեկնելի եղած է և պիտի ըլլայ ինձ, կարծես թէ երկիւղալի յարգանք մը կ'զգայի իրեն համար, բայց ամէն իրեն մօտեցողներու վրայ ընդհանրապէս այս տպաւորութիւնը կ'ընէր ան։ Նոյն իսկ իր բարեկամները, որքան որ հետը ազատ և ընտանի էին, քիչ անգամ կ'հակառակէին իրեն, և միշտ եթէ ոչ ինչպէս տիրոջ՝ գէթ անդրանիկ եղբօր մը տեղ դնելով կ'անսային անոր։ Թէև անոնք ալ մարմնային կրթութիւններու մէջ յաջողակ՝ բայց քաջութեան կողմանէ անոր չէին հաւասարեր ընաւ։ Կոմսը գնդախաղի սրահը զինավարժութեան սրահի փոխեր էր, և ամէն օր այս պարոնները հոն սրով կամ հրացանով վարժութիւն ընելու կ'գային։ Երբեմն այս մրցումներու ներկայ կ'ըլլէի. ան ատեն Հորաս աւելի անոնց դասատու քան հակառակորդ կը դառնար։ Այս վարժութիւններու մէջ տիկին Լիւսիէնի տունը ցուցուցած հանդարտութիւնը միշտ կ'պահէր, և շատ մը մենամարտութիւններ՝ որոնցմէ միշտ յաղթող եղած էր՝ կ'ցուցնէին թէ նաև կռուոյ ասպարիզին մէջ բոպէ մը չէր կորսնցներ նա այն պաղարիւնութիւնը որ նեղ ժամերու մէջ այնքան հազուագիւտ է։ Որ զարմանալին է, մեր մտերմութեան հակառակ՝ տանելով Հորաս միշտ գերադանց էակ մ'և միւս մարդերու կարգէն դուրս մարդ մը կ'մնար ինծի համար։

«Ինքն ալ երջանիկ կ'երևէր կամ գոնէ այնպէս ըլլալ կ'կեղ-

ծէր, թէև շատ անգամ իր խորհուն դէմքը հակառակը կ՚յայտնէր։ Երբեմն նաև սոսկալի երազներ իր քունը կ՚վրդովէին, և ցորեկը այն խաղաղ և քաջ երեցող մարդը այնպիսի երազներու մէջ արթնցած ատեն՝ սոսկումի վայրկեաններ և տղու մ՚ահուդողը կ՚ունենար։ Ասոր պատճառ կ՚տար մօրը հանդիպած դէպք մ՚որ յղութեան ատեն Սիէրայի մէջ դողերէ բռնուելով՝ ծառի մը կապուեր և իրեն ուղեկից Ճամբորդի մը մորթուիլը տեսեր էր, ասկէ կ՚հետևէր որ քունին մէջ սովորապէս դողութեանց և աւազակութիւններու տեսարաններ կ՚ունենար։ Ուստի աւելի այս երազները արգիլելու համար քան թէ իրական վախով, ուր որ դառնէր պառկելէ յառաջ՝ ձեռքին տակ զոյգ մ՚ատրճանակ կ՚դնէր։ Այս բանս զիս շատ վախցուց նախ, վասն զի միշտ կ՚դողայի որ երազի մը մէջ զանոնք չ՚գործ ածէ։ Բայց կամաց կամաց ապահովուելով իր այս զգուշութեանը սովորեցայ։ Ուրիշ բան մ՚ևս զոր այսօր միայն կրնամ մեկնել, այս է որ գիշեր ցորեկ համետեալ և երթալու պատրաստ ձի մը կ՚պահուէր տան մէջ։

«Ձմեռը տուներու և հանդէսներու մէջ անցաւ։ Հօրս ալ շատ ծանօթներ ունէր որով մեր բարեկամներու շրջանակը կրկնապատկուած էր։ Կարգէ դուրս բարութեամբ մ՚ամէն տեղ ինձ կ՚ընկերանար, և որ աւելի զարմանալին էր, թուղթ խաղալէ ալ դադրած էր։ Գարնան եղանակին գեղը գացինք։

«Մեր բոլոր յիշատակները հոն դառնք կրկին, օրերնուս կէսը մեր՝ և կէսը դրացիներնուս տունը կ՚անցընէինք։ Տիկին Լիսիէնի ընտանիքի հետ իբր մեր երկրորդ ընտանիքը կ՚տեսնուէինք շարունակ, այնպէս որ իմ օրիորդական վիճակս հազիւ թէ փոխուած էր և կեանքս նոյն էր գրեթէ։ Եթէ երջանկութիւն չէր այս՝ գոնէ այնպէս կ՚նմանէր անոր որ մարդ կրնար խաբուիլ։ Միայն երբեմն քիչ մը կ՚վրդովէր այն Հօրս անմեկնելի տրտմութիւններէ և երազներէ՝ որոնք երթալով աւելի ահռելի կ՚ըլլային։ Շատ անգամ այս ցորեկուան անհանգստութեանց և գիշերային տեսիլներու մէջ իր քով կ՚երթայի ու կ՚արթնցնէի զինքը, բայց զիս տեսածին պէս՝ իր դէմքը նորէն կ՚զգենուր այն

պաղ և խաղաղ երևոյթը՝ որ իմ վրայ այնպիսի տպաւորութիւն մ'ըրած էր ։ Անկարելի էր սակայն խաբուիլ, այս առ երես հանդարտութեան և իրական երանութեան մէջ մեծ հեռաւորութիւն կար ։

« Յունիս ամսուն սկիզբները, Հէնրի և Մաքս որոնց վրայ խօսեցայ, մեզի եկան, և զիրենք Հորասի հետ կապող բարեկամութիւնը ճանչնալով՝ մայրս իր տղոցը և ես իմ եղբարցս պէս ընդունեցանք ։ Գրեթէ մեր սենեակներու կից խուցեր արուեցան անոնց, կոմսը իր ննջարանէն անոնց սենեակները երթող մանաւոր հնչիւնով զանգակներ դնել տուաւ և հրամայեց որ տան մէջ մէկ ձիու տեղ երեք հատ պատրաստ գտնուին ։ Ասկէ զատ՝ սենեկապետուհիս ինծի ըսաւ թէ ծառաներէ իմացած էր որ այս պարոններն ալ ամուսնոյս սովորութիւնը ունէին և միշտ իրենց անկողնոյն վերևը զոյգ մ'ատրճանակով կ'քնանային ։

« Իր բարեկամներուն գալէն 'ի վեր Հորաս ինքզինքը գրեթէ բոլորովին անոնց տուած էր ։ Այլուստ իրենց զբօսանքներն ալ Բարիզի զուարճութիւններուն պէս ձիարշաւներ ու այլ և այլ զինախաղեր էին ։ Յուլիս ամիսը այսպէս անցաւ, յետոյ օգոստոսի սկիզբները կոմսը ինծի իմաց տուաւ որ մէկ երկու ամսուան համար ինէ բաժնուելու պիտի հարկադրէր ։ Մեր ամուսնութենէ 'ի վեր այս առաջին բաժանումը ըլլալով՝ այս խօսքերէն վախցայ, բայց կոմսը զիս ապահովելու աշխատեցաւ ըսելով որ այս ճամբորդութիւնը, զոր կարելի է ես հեռաւոր կ'կարծէի, իր ընկերներով Բարիզի ամենէ մօտ դաշտերէ մէկը 'ի Նորմանտիա Պիւրսիի գղեակը երթալու համար էր ։ Կ'յաւելցնէր թէ իրենցմէ ամէն մէկը գղեակ մ'ունէր, մին 'ի Վանտէ, միւսը Թուլօնի և Նիսի մէջ տեղը, սպաննուողը՝ 'ի Բիրէնէ և Հորաս կոմսը Նորմանտիոյ մէջ, որով ամէն տարի որսի եղանակը իրենցմէ մէկուն գղեակը կ'երթային փոփոխակի, և այս տարի հիւրընկալութեան կարգը Հորասինն էր ։

« Անմիջապէս առաջարկեցի որ ես ալ իրեն ընկերանամ՝ զանոնք ընդունելու համար, բայց կոմսը մերժեց ըսելով որ գղեակը

տրսի ժամադրութեան տեղի մ'էր, անկաս՝ և միայն որսորդներու յարմար որոնք աղէկ գէշ ապրելու սովորած են, բայց չէ թէ կենաց ամէն զարդերուն և պխտոյից վարժ կնոջ մը։ Սակայն այս անգամ երթալուն՝ նորոգութիւններ ընել պիտի տար, որպէս զի ուրիշ անգամ կարգը իրեն եկած ատեն՝ ես ալ կարենամ իրեն ընկերանալ և զիրենք հիւրընկալել։

«Այս դէպքը, որքան որ մօրս բոլորովին պարզ և բնական կ'երևէր, սոսկալի կերպով զիս անհանգիստ ըրաւ։ Հորասին տրտմութեանց և վախերուն վրայ ամենևին խօսք մ'ըրած չէի անոր, և այս մասին ստացած մեկնութիւններս ինձ ոչ այնքան բնական երևցած էին. անոնց ուրիշ պատճառ մը տուած էի ես, պատճառ մ'որ անիկա չէր կրնար կամ չէր ուզեր ինձ ըսել։ Սակայն եռամսեայ բացակայութեան մը համար հոգ ընելը և Հորասի ընկերանալ ուզելն ալ այնքան ծիծաղելի և այլանդակ պիտի երևէր որ իմ անհանգստութիւնս ծածկելով ալ այս ճամբորդութեան վրայ չխօսեցայ։

«Բաժանման օրը եկաւ, օգոստոսի քսան և եօթին էր, վասն զի սեպտեմբերի մէկին՝ որսի սկզբնաւորութեան միջոցին՝ այս պարոնները Պիւրսիի գիւղը կ'ուզէին գտնուիլ։ Իրենք սուրհանդակի կառքով պիտի մեկնէին և Մալայեցին ձիերը ետևնէն պիտի տանէր և ղանոնք գիւղը պիտի երթար գտնէր։

«Բաժանման ժամուն՝ արցունքներս չ'կրցայ բռնել, Հորասը զատ սենեակ մը տարի և վերջին անգամ մ'ևս ըսի որ զիս իր հետը տանի. իմ անմեկնելի վախերս յայտնեցի, յիշեցուցի իրեն իր տրտմութիւնը ու յանկարծ վրան եկող անիմանալի վախերը։ Այս խօսքերուս՝ արիւնը երեսը զարկաւ և առաջին անգամ տեսայ որ անհամբերութեան նշան մը կ'ցուցնէր ինձ։ Բայց շուտով ինքզինքը զսպեց և մեծ քաղցրութեամբ մը խօսք տուաւ որ եթէ գիւղը բնակելի էր՝ (թէև չէր յուսար) ինձ պիտի գրէր որ երթամ։

«Առտը վրայ նորէն յոյս առի, այնպէս որ իր հեռանալը կարծածէս աւելի համարձակութեամբ տեսայ։ Ի վերայ այսր ամե-

նային՝ մեր բաժանման առջի օրերը սոսկալի երեւցան ինծի, սակայն կ'կրկնեմ, անոր պատճառը չէ թէ սիրային մորմոք մ'այլ մեծ դժբաղդութիւն մը, խորին՝ բայց յարատեւ նախազգացում մ'էր։ Հորասի երթալէն երկու օր ետքը, Քաէնէ գրուած նամակ մ'առի որու մէջ կ'ըսէր թէ ճաշելու համար այս քաղաքը իջած էր և զիս ինչ անհանգիստ վիճակի մէջ ձգելը յիշելով կ'գրէր։ Այս նամակին ընթերցումը զիս քիչ մը սկսած էր սփոփել, երբ վերջին տողը բոլոր վախերս նորոգեց՝ զորս ուրիշի մը յայտնած չըլնելովս այնքան սաստիկ էին ու ո՛ր և է օտարի մը քիմերական պիտի՛ երեւէին. կոմսը ինձ «կրկին տեսութիւն» ըսելու տեղ «մնաս բարեւ» կ'ըսէր։ Երբ մարդուս միտքը յուզուած է, ամենէ պզտիկ բաներու կարեւորութիւն կ'տայ, հետեւաբար ես այս խօսքերը կարդալու ատեն՝ քիչ մնաց պիտի մարէի։

«Պիւրսիէ գրուած երկրորդ նամակի մը մէջ ալ, կ'ըսէր թէ դղեկը՝ ուր երեք տարիէ 'ի վեր գացած չէր, սոսկալի աւերման վիճակի մէջ գտեր էր, այնպէս որ հազիւ թէ սենեակ մը կար ուր հովը և անձրեւը չ'թափանցէին, հետեւաբար իր քովը երթալ մտքէս անգամ անցընելը պարապ բան էր։ Չգիտեմ ինչ նախազգացութեամբ այս նամակին կ'սպասէի, ուստի առջինէն նուազ ազդեցութիւն ըրաւ վրաս։ Քանի մ'օր ետքը լրագրին մէջ Նորմանտիան սարսափեցնող սպանութեանց և գողութիւններու առաջին լուրը կարդացինք, Հորասի մէկ երրորդ նամակն ալ անոնց վրայ քանի մը խօսք կ'ըսէր, բայց հասարակային թերթերու տուած կարեւորութիւնը չէր տար։ Պատասխան գրեցի իրեն աղաչելու համար որ կարելի եղածին չափ շուտով ետ դառնայ, վասն զի այս տարաձայնութիւնները իմ նախազգացումներու արդիւնաւորութեան սկիզբը կ'երեւէին ինձ։

«Օրէ օր լուրերը աւելի ահարկու կ'ըլնէին և ես ալ յանկարծական տրտմութիւններ կ'ունենայի և ահռելի երազներ կը տեսնէի։ Հորասի գրած վերջին նամակս ալ անպատասխան մնալուն՝ կրկին գրելու չէի համարձակեր, ուստի գացի տիկին Լիւսիէնը գտայ, որն որ իմ խորհրդականս եղած էր այն գիշերէն

՚ի վեր որ ամէն բան իրեն յայտներ էի, իմ վախերս և նախա-զգացումներս պատմեցի, ան ալ մօրս արդէն քսան անգամ ըսածը կրկնեց, այսինքն թէ Հորաս իմ հանգստութեան համար վախնալով զիս հետը տարած չէր, թէ ինքը տիկին Լիւսիէն՝ որու Հորաս ամենէ յառաջ բացուեր էր, որ և է մէկէ մ՚աւելի աղէկ գիտէր ամուսնոյս զիս որքան սիրելը, վասն զի քսան անգամ շնորհակալ եղեր էր իրմէ իր երանութեանը պատճառ ըլլալուն համար: Կոմսին զիս սիրելուն ապահովութիւնը զիս բաւորովին համոզեց, և որոշեցի որ եթէ ելող թղթաբերով իր մօտալուտ դարձը չիմացնէ նա՝ ես երթամ զինքը գտնեմ:

«Նամակ մ՚առի որով Հորաս վերադարձի վրայ խօսելու տեղ՝ կ՚ըսէր թէ վեց շաբաթ կամ երկու ամիս ևս ինէ հեռի կենալու ստիպուած էր. իր գրութիւնը սիրոյ բողոքներով լի էր: Կ՚ըսէր թէ իր բարեկամներու տուած հին խոստումները միայն զինքը կ՚արգիլէին գալու, և ապահով ըլլալով որ այն աւերակներուն մէջ տաղտկալի կեանք մը պիտի վարէի՝ զիս իր քովը չէր կանչեր: Այս նամակը ամէն վարանում կ՚փարատէր, ուստի մօրս քովը իջայ և ըսի որ Հորաս իր քովը երթալու թոյլտուութիւն կ՚տար ինծի և թէ երկրորդ իրիկուն պիտի մեկնէի: Մայրս անպատճառ հետս գալ կ՚ուզէր, և խիստ շատ դժուարութեամբ իրեն հասկցուցի որ եթէ Հորաս ինծի համար կ՚վախնար իրեն համար որքան աւելի պիտի երկնչէր:

«Թղթատարին հետ մեկնեցայ՝ մէկտեղ տանելով Նորմանտիացի սենեկապետուհիս՝ որ Սէն-Լօրան-տիւ-Մօն հասած ատեննիս՝ հրաման խնդրեց որ քանի մ՚օրուան համար իր ծնողացը քով երթայ որ Քրէվքէօր կ՚ընակէին. իր խնդիրքը շնորհեցի առանց խորհելու թէ իր ծառայութեանցը ամենէ աւելի՝ հիմակ այս գղեկին մէջ պէտք պիտ՚ ունենայի ու ուրիշ կնիկ մարդ չկար. բայց ես կ՚ուզէի ապացուցանել որ Հօրաս սխալած էր իմ տղայկութեան վրայ տարակուսելովը:

«Երեկոյեան ժամը եօթը կար երբ Քանէն հասայ: Սուրհանդակապետը լսելով որ առանձին ճամբորդող կին մը Պիւրսի

գղեակը երթալու համար ձիեր կ՚խնդրէր, անձամբ կառքիս դռնակը եկաւ, և նոյն գիշերը քաղաքը մնալով՝ երկրորդ օրը ճամբայ ելնելու այնքան աղաչեց որ տեղի տուի։ Այլուր՝ անանկ տուն մը գղեակը պիտի հասնէի որ ամէնքը քնացած պիտ՚ ըլնէին, և կարելի է շրջակաները տեղի ունեցած եղեռնագործութեանց շնորհիւ՝ դուներն ալ այնպէս աղէկ գոցուած պիտի ըլլանէի՝ որ պիտի չ՚կրնայի բանալ տալ. վախէ աւելի այս պատճառը օթեւանը մնալու համոզեց զիս։

«Իրիկունները ցուրտ ըլլալ սկսած էր, ուստի մինչև ինծի սենեակ մը պատրաստուիլը՝ սուրհանդակապետին սրահակը մտայ։ Ան ատեն պանդոկապետուհին ըրած որոշմանս և ուշանալուս վրայ զիս չ՚զղջացնելու համար՝ երեք չորս շաբաթէ 'ի վեր երկրին մէջ բոլոր անցածները պատմեց, աւելցնելով թէ ամէնուն ահն ու դողը վերջին ծայրը հասեր էր, և թէ արևը մարը մտածին պէս՝ ոչ ոք քաղաքէն քառորդ մը մղոն հեռանալու կ՚համարձակէր։

«Տաժանելի գիշեր մ՚անցուցի, քանի գղեակը կ՚մօտենայի, այնքան արիութիւնս կ՚կորսնէի, կ՚խորհէի թէ կոմսը ինէ հեռանալու համար կարելի է ինձ ըսածներէն ուրիշ պատճառ մը ունէր, և թէ որ այնպէս էր, արդեօք իմ ներկայութիւնը ինչպէս պիտ՚ ընդունէր նա։

«Յանկարծական և անակնկալ գալուստս իր հրամաններուն անհնազանդութիւն մ՚և իշխանութեան դէմ զանցառութիւն մ՚էր։ Միթէ անդառնալի որոշում մը չէ՞ր յայտներ այն անհամբերութեան նշանը զոր չէր կրցած զսպել և զոր առաջին անգամ ցուցած էր ինձ։ Վայրիկ մը խորհեցայ նաև գրելով իմացընել իրեն որ Թաէն կ՚գտնուէի, և սպասել որ գայ զիս առնու, բայց բոլոր այս վախերս որ յուզուած անքնութենէս կ՚պատճառուէին և սնունդ կ՚առնէին, քանի մը ժամ քնելէս ետքը՝ արևը սենեակս լուսաւորելուն պէս՝ ցրուեցան։ Սիրտ առի կրկին, ձիերը ուզեցի ու տասը վայրկեան ետքը ճամբայ ելայ։

«Առաւօտեայ ժամը իննն էր երբ Պլուաէ երկու մղոն ասդին

Թղթատարը կայ առնելով, դղեակը՝ որու պարտէզը կ'երևար և որ երկու հարիւր քայլի չափ մեծ ճամբուն կ'մօտի՝ ցցուց։ Ծառուղի ճամբայ մը դէպ 'ի վանդակապատ մը կ'տանէր։ Հարցուց մինկա թէ ճիշդ այս էր երթալիք դղեկս, ու ստորասական պատասխանիս վրայ կալուածներուն մէջ մտանք։

«Դուռը գոց էր, քանի մ'անգամ զարկինք առանց պատասխան առնելու։ Սկսայ զալուստս չիմացնելուս զղջալ. կարելի է կոմսը և իր ընկերները որսի մը գացած էին, ան ատեն ես ի՞նչ պիտ' ընէի այս դղեկին մէջ՝ որու դռները անգամ պիտի չ'կարենայի բանալ տալ։ Միթէ չինական խեղճ պանդոկի մը մէջ անոնց դարձը սպասելու պիտի ստիպուէի՞։ Այս անկարելի էր։ Վերջապէս անհամբերութենէս կառքէն իջայ և սկսայ անձամբ դուռը զարնել ուժգին։ Ծառուղիի մ'անկիւնը ծառոց տերևներու մէջէ կենդանի էակ մ'երևցաւ, Մալայեցին ճանչցայ և նշան ըրի որ փութայ, եկաւ դուռը բացաւ նա։

«Կառքը նորէն հեծնելու աշխատ չեղայ, Մալայեցիին եկած ճամբան բռնեցի ընդ վազ. և շուտ մը դղեկը տեսայ որ առաջին նայուածքով բաւական աղէկ վիճակի մէջ երևցաւ ինծի, սակայն դետնայարկի սանդուխը սլացայ, նախասենեակը մտայ, խօսելու ձայն մը լսեցի, դուռ մը հրեցի և ճաշի սենեակը Հորասի ու Հէնրիի դիմացը գտնուեցայ որոնք մէկտեղ կ'ճաշէին։ Երկուքն ալ իրենց աջ կողմը սեղանին վրայ զոյգ մ'ատրճանակ ունէին։

«Կոմսը զիս տեսածին պէս՝ ոտք ելաւ մէկէն և գոյնը այնպէս նետեց որ կարծես թէ մարելու էր. ես այնքան կ'դողայի որ հազիւ թևերս իրեն երկնցնելու ույժը ունեցայ, պիտ' ընէի երբ վազելով բռնեց զիս։

«— Հօրա՛ս, ըսի, ների՛ ինձ, քենէ հեռի չ'կրցայ կենալ... շատ թշուառ և շատ անհանգիստ էի... անոր համար չհնազանդեցայ քեզի։

«— Եւ դէշ ըրիր, ըսաւ կոմսը անլուր ձայնով մը։

«— Ո՛հ, եթէ կ'ուզես, գոչեցի իր խօսելու եղանակէն սարսափած, անմիջապէս կ'մեկնիմ... զքեզ տեսայ... այդ միայն պէտք էր ինծի։

«— Չէ՛, ըսաւ կոմսը, չէ՛, քանի որ եկար, կեցի՛ր…» կեցի՛ր, բարի եկար։

«Այս ըսելով զիս գրկեց, և իր վրայ ձիգ մ'ընելով զգեցաւ նորէն այն խաղաղ երևոյթը՝ որ զիս ամենէ բարկացոտ դէմքէ մ'աւելի կ'սարսափեցնէր երբեմն։

ԺԱ.

Բայց փոքր առ փոքր այն ձիւնէ վարագոյրը հալեցաւ որ կարծես թէ կոմսը իր դէմքին վրայ ձգած էր. ինձ համար պատրաստուած սենեակը տարաւ զիս որ բոլորովին Լուի ԺԴ. ի ճաշակով կահեալ էր։

— Կ'ճանչեմ զայն, ընդմիջեցի, իմ մաած սենեակն է. ո՜հ, Աստուա՛ծ, Աստուա՛ծ, կ'սկսիմ ամէն բան հասկնալ։

— Հո՛ն, շարունակեց Բօլէն, զիս այնպէս ընդունելուն համար ներում խնդրեց ըսելով թէ իմ անակնկալ գալստեան վրայ իր զգացած զարմանքը, այն հին աւերակներուն մէջ երկու ամիս քաշելիք զրկումներուս վախը՝ իրմէ աւելի զօրաւոր եղեր էին, բայց քանի որ այս ամէնը ես բանի տեղ չէի դներ, պիտի աշխատէր գղեկին կենցաղը կարելի եղածին չափ ինծի հաճելի ընել, միայն թէ նոյն կամ երկրորդ օրուան համար որսի արշաւանք մ'որոշուած էր դժբաղդաբար և հետևաբար կարելի է մէկ երկու օրուան համար ինէ բաժնուելու պիտի ստիպուէր, բայց կ'յաւելուր թէ ուրիշ անգամ զիս իր մրժումներու պատրուակ

քննելով այս տեսակ պարտաւորութիւններու մէջ պիտի չմնէր։

«Պատասխան տուի թէ կատարելապէս ազատ էր, և թէ ես չէ թէ իր զբօսանքները արգիլելու՝ այլ այն սպանութեանց տարաձայնութիւններուն վրայ վախցած ըլնելուս՝ սիրտս հանդարտեցնելու համար եկեր էի։

«Կոմսը ժպտեցաւ։

«Ուղևորութենէս յոգնած ըլնելուս՝ պառկելով քնացայ։ Ժամը երկուքին՝ կոմսը սենեակս մտաւ ու ծովուն վրայ պտոյտ մ'ընել առաջարկեց. օդը շատ գեղեցիկ էր, իր առաջարկութիւնը ընդունեցայ։

«Պարտէզը իջանք, Օրնը գետակին՝ որ պարտիզէն մէջէն կ'անցնէր՝ եզերքը երկայն և այլանդակ ձևով հիանալի նաւակ մը կապուած էր։ Պատճառը հարցուցի, Հօրաս ըսաւ թէ ճավայի նաւակներու ձևով շինուած էր և այս տեսակ շէնքը իր արագութիւնը շատ կ'աւելցնէր։ Հօրաս, Հէնրի և ես մէջը մտանք, Մալայեցին թիերը ձեռք առաւ և հոսանքին օգնութեամբը շուտով յառաջ գացինք։

«Ծովը իջնելու ատեն՝ Հօրաս և Հէնրի կայմին փաթթուած երկայն ու եռանկիւնի առագաստը պարզեցին, և առանց թիերու օգնութեան՝ արտաքոյ կարգի սրընթացութեամբ մը քալեցինք։ Առաջին անգամն էր որ ովկիանոսը կ'տեսնէի, այս վեհ տեսարանը զիս այնքան յափշտակեց որ արդէն մեզ նշաններ ընող նաւակի մը վրայ ղէկավարելնին չնշմարեցի, միայն այն նաւակին մարդերէ մէկուն Հօրասի ուղղած ձայնը զիս մտախոհ վիճակէս հանեց։

«— Ա՛ղէ, էհ, պարոն նաւաստի, գոչեց, ինչ կայ չ'կայ 'ի Հավըր։

«— Յիրաւի, գրեթէ ոչինչ, պատասխանեց ինձ ծանօթ ձայն մ'և յաւելցուց, — Հապա 'ի Պիւրսի՞։

«— Ահա կ'տեսնես, անակնկալ ընկեր մ'եկաւ մեզի, քու հին ծանօթը և իմ կինը, տիկին Հօրաս տը Պէօյվալ։

«— Ի՞նչ, տիկին տը Պէօյվա՛լ, գոչեց Մաքս զոր ճանչցայ։

«— Նոյն ինքը, սիրելի բարեկամ, և եթէ չես հաւատար՝ եկու քու յարգանքը մատո՛ իրեն:

«Նաւակը մօտեցաւ որու մէջ Մաքս նստեր էր երկու նաւաստիներով, ինքն ալ նաւավարի շքեղ հագուստ մ՚ունէր և ուսին վրայ ուռկան մը զոր ծովը նետելու կ՚պատրաստուէր: Մեզի մօտեցած ատեն՝ քանի մը քաղաքավարական խօսքեր փոխանակեցինք, երբ Մաքս ուռկանը նետեց և մեր նաւակը մօտենալով վայրկեան մը Հէնրիի հետ ցած ձայնով խօսեցաւ, յետոյ գլխ բարևեց ու կրկին իր նաւը մտաւ:

«— Յաջողութի՛ւն, պոռաց Հորաս:

«— Բարի ձկնապա՛րհ, պատասխանեց Մաքս:

«Եւ նաւակն ու մակոյկը իրարմէ բաժնուեցան:

«Ճաշի ժամը մօտեցած ըլլալուն՝ գետին բերանը դարձանք, բայց ախորժակութիւնը սկսած էր, և զմեզ մինչև պալատը տանելու համար բաւական ջուր չ՚կար, ուստի հարկ եղաւ ծովափը իջնելով աւազակոյտէն վեր ելնել:

«Հոն, քալեցի այն ճամբան՝ ուրկէ դու երեք չորս գիշեր եւ-քը անցար, նախ կոպիճներու վրայէ, ետքը մեծ խոտերու մէջէ վերջապէս լեռնէն վեր ելնելով աբբայարանին մէջ մտայ, մենարանը ու իր պզտի գերեզմաննոցը տեսայ, գաւիթին ուղղութեամբը յառաջացայ և ծառերու կոյտի մը միւս կողմը գեղակին պարտիզին մէջ գտնուեցայ:

«Գիշերը առանց նշանաւոր դէպքի անցաւ, Հորաս շատ ուրախ էր, յաջորդ առտուն Բարիզի մեր ապարանքին նորոգութիւններ և գարնան ճամբորդութիւն մ՚ընելու վրայ խօսեցաւ, կ՚ուզէր նաև զիս ու մայրս Իտալիա տանիլ, և կարելի է Վենետիկի մարմարեայ հին պալատներէ մէկը ծախու առնել բարեկենդանի եղանակները հոն անցընելու համար: Սակայն Հէնրի շատ աւելի մտախոհ էր ու ամենէ պզտի շշուկէ մ՚անհանգիստ կ՚երևար:

«Բոլոր այս մանր պարագաները՝ որոնց հազիւ թէ մտադրութիւն կ՚ընէի նոյն կէտին, ետքէն իրենց ամէն պատճառներով միտքս եկան. պատճառներ՝ որ ինծ ծածուկ էին մինչև այն ա-

ռեն և որոնց հետեւութիւնը ինձ ամէն բան բացատրեց վերջէն։

« Անկէ ետև՝ մենք սենեակնիս քաշուեցանք, բայց Հէնրի սրահակը մնաց ըսելով որ գիր պիտի գրէր։ Գրիչ և մելան բերին իրեն ու կրակին քով նստաւ։

« Երկրորդ առտու Ճաշի վրայ եղած ատեննիս՝ պարտիզին դուռը մասնաւոր կերպով մը զարնուեցաւ։

« — Մաքսն է . . . ըսին մէկ բերան Հօրաս և Հէնրի։

« Իրօք, գրեթէ նոյն յետայն Մաքս իր ձիովը բակը մտաւ արշաւակի։

« — Հա՛, եկա՛ր, ըսաւ Հօրաս ծիծաղելով, շատ ուրախ եմ զքեզ տեսնելուս, բայց ուրիշ անգամ ձիերս քիչ մ'աւելի խնանայէ. նայէ ինչ վիճակի մէջ դրեր ես սա խեղճ Պղուտոնը։

« — Կ'վախնայի որ ժամանակին չեմ հասնիր, պատասխանեց Մաքս. ետքը խօսքը ընդմիջելով իմ կողմս դարձաւ. — Ներեցէք, տիկին, այսպէս կօշիկներով և խթաններով ձեր առջին ներկայանալուս, բայց Հօրաս մոռցեր է (և այս կ'ըմբռնեմ) որ այսօր ձիաւոր որսորդութիւն մ'ունինք Անկլիացիներու հետ, շարունակեց նա այս խօսքը շեշտելով, որոնք երէկ իրիկուն յատկապէս շողենաւով եկան, և մենք որ արդէն հոս էինք՝ խօսքերնիս չբռնելով կ'ուշանանք։

« — Շա՛տ լաւ, ըսաւ Հօրաս, կ'երթանք։

« — Բայց, կրկնեց Մաքս իմ կողմս դառնալով, չ'գիտեմ եթէ խոստումնիս կրնա՞նք պահել, վասն զի այս որսորդութիւնը շատ տաղտուկ է տիկնոջ ընկերակցութեան համար։

« — Ո՛չ, անհոգ եղէք, պարոններ, փութացի պատասխանել, ես ձեր զբօսանքներու խոչընդոտ ըլլալու չ'եկայ, դուք գացէք, և ձեր բացակայութեան ատեն ես բերդը կ'պահպանեմ։

« — Կ'տեսնե՞ս, ըսաւ Հօրաս, Բօլին հին ատենի Ճշմարիտ դղեկուհի (chatelaine) մ'է։ Ստուգիւ միայն իր նաժիշտները և մանկլաւիկները կ'պակսին, վասն զի սենեկապետուհի անգամ չունի, ունեցածը Ճամբան ձգեր է և հազիւ ութ օրէն հոս պիտի ըլլի։

«— Բայց, Հորա՛ս, ըսաւ Հէնրի, եթէ դու ալ դղեակը մընալ կ'ուզես, մեր կղզիաբնակներուն քով զքեզ կ'արդացնենք, ատկէ դուրսին ինչ կայ։

«— Ոչ, ամենեւին, պատասխանեց կամսը աշխուժիւ, կ'մոռնաք որ գրաւին մէջ ամենէ աւելի ես շահ ունիմ, հետեւաբար պէտք է որ զայն անձամբ պաշտպանեմ։ Ինչպէս որ ըսի, Բօլին կ'ներէ մեզի։

«— Շատ լաւ, կրկնեցի, և ձեզ ամէն ազատութիւն տալու համար ահա սենեակս կ'ելնեմ հիմակուընէ։

«— Մէկ րոպէէ կ'գամ, ըսաւ Հորաս, և սքանչելի մարդավարութեամբ զիս մինչև դուռը տարաւ ու ձեռքս համբուրեց։

«Սենեակս ելայ, պահ մ'ետքը որսի հագուստով Հորաս ալ ինձ հետեւեցաւ միասս բարև ըսելու, իր հետը մինչև գետնայարկի սանդուխը իջայ ու իր բարեկամները ողջունեցի՝ որոնք զՀորաս քովս ձգելու աշխատեցան կրկին. բայց ես պահանջեցի տիրաբար որ անոնց ընկերանայ անիկա, և վերջապէս մեկնեցան խօսք տալով որ երկրորդ առտու վերադառնան։

«Դղեակը առանձին մնացի Մալյեցիին հետ, այս այլանդակ ընկերութիւնը կարելի է ինձ ուրիշ կին մը վախցնէր, բայց ես գիտէի որ Հորաս իր դաշոյնովը վագրը սպաննած օրէն՝ այս մարդը ինքզինքը անոր նուիրած էր, և քաջ մարդերու համար հին ազգերու ունեցած զարմացումովը գրաւուած՝ Պոմպէյէ 'ի Ֆրանսա անոր ընկերանալով՝ ա՛լ անկէ 'ի վեր վայրկեան մը բաժնուած չէր անորմէ։ Ուստի կատարելապէս հանգիստ պիտ՛ ըլնէի եթէ միայն անոր վայրի դէմքը ու տարօրինակ հագուստը իմ վախու պատճառը ըլնէին, այլ այնպիսի երկրի մը մէջ կ'գտնուէի որ քանի մը ժամանակէ յետէ ամենէ անլուր դէպքերու տեսարանը եղած էր, որոնց վրայ թէև Հորաս և Հէնրի բան մ'ըսած չէին իբրև մարդ՝ ատանկ վտանգ մ'արհամարհելով կամ արհամարհել կեղծելով, բայց և այնպէս միայն եղածիս պէս՝ այն արիւնալի և եղեռնալի պատմութիւնները միտքս եկան։ Ցորեկով վախնալու բան մը չ'կար սակայն, հետեւաբար պարտէզը իջայ և որոշեցի

քանի մ'ամիս բնակելէք դղեկիս շրջակաները այցելութիւն ընելով առաւօտեայ ժամերս անցընել։

«Նախ քայլերս բնականօրէն արդէն գիտցած կողմերս ուղղեցան կրկին ու մանրամասնօրէն աբբայարանին աւերակները քննեցի, բայց որովհետեւ դու ալ հետազօտած ես զանոնք, նկարագրելու պէտք չունիմ։ Աւերեալ դաւթէն դուրս ելայ ու շուտով ծովուն վրայ բարձրացող բլրակը հասայ։

«Երկրորդ անգամն էր որ այս տեսարանը կ'տեսնէի, ուստի իր առաջին վսեմութիւնը ունէր այն ինծի համար, երկու ժամ անշարժ ու աչքերս անոր վրայ յառած մնացի, և ետքը գրեթէ ակամայ հեռացայ պարտէզին միւս մասերն ալ տեսնելու համար։ Դարձեալ դէպ 'ի գետակը իջնելով քիչ մ'ատեն անոր ափանց հետեւեցայ և գետեզերքը գտայ այն նաւակը՝ որով առջի օրը մեր պտոյտը ըրեր էինք, դիտեցի որ այնպէս թեթեւ մը կապուած էր որ յանկարծական հաճոյքի մը պատրաստ կ'գտնուէր։ Չգիտեմ ինչու այս բանը ախոռին մէջի միշտ համետեալ ձին միտքս բերաւ։ Աս գաղափարն ալ Հորասի և իր բարեկամներու յաւիտենական անվստահութիւնը, իր անկողնոյն վրայէ երբէք չհեռացող ու վերջապէս հասած ատենս ալ սեղանին վրայ տեսած ատրճանակներս յիշեցուց։ Ըսել է որ անոնք վտանգը արհամարհել կեղծելով՝ անոր դէմ զգուշութիւններ կ'բանեցնէին։ Բայց եթէ էրիկ մարդիկ առանց զէնքի ճաշելու չէին համարձակեր, ինչպէս առանձին կ'ձգէին զիս որ բոլորովին անպաշտպան էի։ Այս ամէնը ինձ անիմանալի էր, և ճիշդ այսպէս ընելուն՝ այս սեւ գաղափարները վանելու համար ինչ որ կ'ընէի անդուլ՝ միտքս կ'գային։

«Այսպէս խորհելով յառաջանալու ատեն՝ պարտիզին ամենէթաւուտ տեղը գտնուեցայ, և հոն կաղնիներու ճշմարիտ անտառի մը մէջ ամայի և լաւ փակուած քէօշկ մը տեսայ։ Բոլորտիքը շրջան մ'ըրի. բայց դռներն ու փեղկերը այնպէս գոցուած էին որ հետաքրքրութեանս հակառակ՝ ներսի դին բան մը չ'կրցայ տեսնել. սակայն միտքս դրի որ Հորասի հետ ժու. դալ ելածիս

պէս՝ այս կողմը գամ, որովհետեւ աչքս բռնած էր զայն, և եթէ կոմսը հրաման տար՝ իմ աշխատութեան սենեակը պիտ՝ ընէի ուր խիստ յարմար էր իր դիրքով։

«Դղեակը դարձայ։ Արտաքին հետազօտութենէ ետքը՝ կարգը ներքինին եկաւ։ Իմ սենեկիս մէկ կողմը սրահակին՝ և միւսը Թանգարանին վրայ կ՚նայէր, շէնքին մէկ ծայրէ միւսը գաւիթ մը կ՚երկննար և զայն երկու կ՚բաժնէր։ Իմ բնակարանը ամենէ ամբողջն էր. դղեկին մնացած մասը երկտասնեակի մը չափ զատուած բնակութիւններու կ՚բաժնուէր որ կ՚բաղկանային նախասենեկէ մը, սենեկէ մ՚և զարդարանէ մ՚որոնք ամէնը մէկէն՝ կոմսին ըրածին և դրածին հակառակ՝ շատ բնակելի էին։

«Որովհետեւ Թանգարանը իմ ապագայ մնութեան և ձանձրութեան դէմ ամենէ ապահով դեղթափը կ՚երեւէր ինձ, 'ի մտի դրի հոն գտնելիք աւանդներուս հետ ծանօթութիւն ընել շուտ մը, բայց տեսայ որ մեծ մասամբ լի էր այն տասն և ութերորդ դարու վէպերով ուրկէ կ՚հասկցուէր թէ կոմսին նախորդները, Վօլթէրի, Քրէպիյօնի որդւոյ և Մարիվօի մատենագրութեան համար՝ մասնաւոր համակրութիւն մ՚ունէին։ Այս հաւաքածոյի մէջ աչքի կ՚զարնէին քանի մ՚աւելի նոր հատորներ որոնք դղեկին արդի տիրոջմէ առնուած կ՚երեւէին. պատմական, քիմիական կամ ճանապարհորդութեան վերաբերող գրքեր էին ասոնք, և այս վերջիններու մէջ Հնդկաստանի վրայ Տանիէլի գրքին անգղիական գեղեցիկ տպագրութիւն մը նշմարեցի, ու որոշեցի զայն իմ ընկերն ընել նոյն գիշեր ու կ՚վախնայի որ քիչ պիտի քնանայի, ուստի հատորներէ մէկը իր դարակէ (rayon) հանելով սենեակս տարի։

«Հինգ վայրկեան ետքը, Մալայեցին եկաւ նշաններով իմացուց որ ընթրիքը պատրաստ էր։ Վար իջայ և այն ահագին ճաշարանին մէջ սեղանը կազմ գտայ. չեմ կրնար պատմել թէ ինչ տխուր և երկիւղալի զգացում մը տիրեց վրաս երբ այսպէս առանձին ընթրելու հարկադրեցայ երկու մոմերու լուսով որ մինչև բնակարանին խորը չհասնելով մութին մէջ մնացող առար-

կամերուն ամենէ այլանդակ ձեւը կ'առար ։ Այս անհաճոյ զգացումը աւելի կ'աւելնար սեւ ծառային ներկայութենէն որու նշաններով միայն կրնայի կամքս հաղորդել, բայց այնպիսի արագութեամբ և արթնութեամբ կ'կատարէր զանոնք որ այս տարօրէն ընթրիքը աւելի եւս այլանդակ երեւոյթ մը կ'առնուր ։ Թէեւ գիտէի որ բսելիքս չէր հասկնար նա, շատ անգամ հետը խօսիլ ուզեցի, սակայն նոյն իսկ իմ ձայնի հնչիւնը լսելու կ'վախնայի այն տղեկներու պէս որ մութին մէջ պառկելու չեն համարձակիր ։

«Երբ պտուղները սեղան բերաւ նա, նշան ըրի որ երթայ սենեկին մէջ մեծ կրակ մը վառէ . վառարանին բոցը մնաւոր մարդուն ընկերն է, ասկէ զատ՝ միտքս դրեր էի կարելի եղածին չափ ուշ պառկիլ, վասն զի վրաս այնպիսի երկիւղ մը բռներ էր զոր որ ցերեկը մտքէս չէր անցած և զոր մութը իր հետը բերեր էր ։

«Այս ընդարձակ սեղանատան մէջ մինակ մնացած ատեն՝ վախս աւելցաւ, կ'կարծէի որ պատուհաններուն առջեւ կախուած սպիտակ վարագոյրները պատանքներու պէս կ'շարժէին, սակայն մեռելներու վախը չէր զիս յուզողը, այն կրօնաւորներն ու աբբաները որոնց գերեզմաններու վրայ կոխեր էի անցնելու ատեն, ոմանք իրենց մենարանին և ոմանք մատուռներուն մէջ իրենց օրհնեալ քունով կ'նիրհէին, այլ գիւղը գտնուած ատենս բոլոր կարդացածներս և Քաէնի մէջ լսածներս միտքս կ'գային և ամենափոքր շշուկէն կ'դողայի ։ Ի վերայ այսր ամենայնի դուրսէն ուրիշ բան չէր լսուեր բայց եթէ ծառերու խշրտոցը, ծովուն հեռաւոր մռմռիւնը և հովին միօրինակ ու տխուր սուլիւնը որ մեծ շէնքերու անկիւններուն զարնելով գիշերային թռչուններու հոյլի մը պէս ծխահաններու մէջ կ'խոյանար ։

ԺԲ

Այսպէս գրեթէ տասը վայրկեան անշարժ մնացեր էի առանց յաջ կամ ձախ նայիլ համարձակելու , երբ ետևս պզտի շրշիւն մը լսելով դարձայ և Մալայեցին տեսայ որ ձեռքերը կուրծքին վըրայ խաչաձև ծալլած կ՚խոնարհէր : Առած հրամանները կատարած ըլլալը այս կերպով կ՚հասկցնէր նա : Ոտք ելայ , ան ալ մըմերը առնելով առջևէս սկսաւ քալել : Սենեակս գիշերուան համար շատ լաւ պատրաստուած էր այս եղական սենեկապետուհիս շնորհիւ՝ որ մոմերը սեղանի մը վրայ դնելէ ետքը զիս առանձին թողուց գնաց :

« Կամքս կէտ առ կէտ կատարուած էր , մեծկակ կրակ մը կը վառէր ճերմակ մարմարէ վառարանին մէջ զոր Քուբիտոններու երկու ոսկեզօծ արձաններ կ՚վերցնէին , իր լոյսը սենեկին մէջ կ՚տարածուէր և անոր զուարթ տեսք մը կ՚տար որ վախս հետ հակապատկեր մը դառնալով սկսայ սիրտ առնուլ : Այս սենեակը ծաղկազարդ կարմիր դամասկով ծածկուած էր , առաստաղը ու դռները խել մը մէկ մէկէ այլանդակ արաբացի նկարներով ու դրուագներով զարդարուած էին որ փաւնաներու և այծեմարդերու պարեր կ՚ներկայէին որոնց կոշտ դէմքերը կրակարանին դիմաց ցոլանալով ոսկեգոյն ծիծաղով մը կ՚ծիծաղէին : Սակայն պառկելու չափ հանդարտած չէի , ասկէ զատ ժամը դեռ հազիւ երեկոյեան ութը կար :

«Ասոր շրջազգեստիս տեղ՝ պարզապէս վարշամակ մ'առի վրաս, և օդին գեղեցկութիւնն ալ տեսնելով՝ ուզեցի պատուհանս բանալ ու նիրհող բնութեան յստակ ու խաղաղ տեսարանով վախս կատարելապէս անցընել, բայց զգուշութեամբ մը՝ զոր շըրջակաները տարածուած սպանութեանց տարաձայնութիւններով կ'մեկնուէր, փեղկերը ներսէն գոցուած էին։

«Ետքը եկայ նորէն սեղանին քով կրակին անկիւնը նստայ Հնդկաստանի ճամբորդութիւնս կարդալու պատրաստուելով, այլ աչերս գրքին վրայ նետած ատեն տեսայ որ առաջին հատորին տեղ երկրորդը բերած էի։ Զայն երթալ փոխելու համար ոտք ելայ, բայց թանգարանը մտնելու ատեն՝ վախս նորէն վրաս եկաւ։ Վայրիկ մը թեթևեցայ, և վերջապէս այսպիսի տղայական վախի մը վրայ ես ինքնին ամչնալով՝ դուռը բացի և տպաւորութեան մնացորդը դանուած տախտակամածին կողմը ուղղեցայ։

«Երբ միւս հատորներու թիւերը տեսնելու համար ճրագս անոնց մօտեցուցի, նայուածքս դիպուածով այն պարապ միջոցին վրայ ընկաւ որ սխալմամբ վերուցած գիրքս ձգած էր, և դարակին ետին նիգերու գրուած կոճակի մը նման՝ պզտի կոճակի մը փայլիլը տեսայ զոր տախտակամածին աջևի կողմը շարուած գրքերը տեսութենէ կ'ծածկէին։ Շատ անգամ թանգարաններու մէջ կեղծ գրքերու կազմերով ծածկուած գաղտնի դռներ տեսած էի, հետևաբար այսպիսի դրան մ'ալ հոս գտնուիլը բնական բան մ'էր։ Ծակայն այնպիսի ուղղութեան մը վրայ բացուած էր այս որ բանն անկարելի կ'ըլլէր, թանգարանին պատուհանները շէնքին վերջին պատուհաններն էին, և այս կոճակը երկրորդ պատուհանին ներքին տախտակամածին վրայ դամուած ըլլալուն՝ հոն շինուած դուռը արտաքին պատին վրայ պիտի բացուէր։

«Ետ քաշուեցայ ճրագիս օգնութեամբ աղէկ մը քննելով տեսնելու համար թէ արդեօք նշան մը հոն բացուածք մը գտնուիլը կ'յայտնէր թէ ոչ, բայց բան մը չտեսայ։ Ան ատեն ձեռքս կոճակին վրայ դրի և զայն դարձնելու փորձ ըրի, բայց դիմացաւ. հրեցի և տեսայ որ տեղի կ'տար. աւելի ուժով հրեցի, ան ատեն

ձգտալարով մ՚իմ վրայ մղուող դուռ մը շառաչելնով բացուեցաւ որ պատին թանձրութեան մէջ իջնող խխնջաձեւ պզտի սանդուղի մը վրայ կ՚նայէր ։

« Կ՚համկնաս որ այս գլուխը վախս հանդարտեցնող տեսակէն չէր բնաւ ։ Ճրագս սանդուղին վրայ բերի և տեսայ որ դէպ ՚ի ներս խորը կ՚իջնէր ։ Վայրիկ մը մտադրեցի ներս մտնելու, առաջին երկու ոտքը իջայ, բայց ետքը սիրտ չըրի ։ Ընկրկելով թանգարանը մտայ և դուռը հրեցի որ այնպէս լաւ գոցուեցաւ որ նաև հոն ըլնելը գիտնալով իր յօդերը չ՚կրցայ գտնել ։

« Հատորը շուտ մը տեղը դրի առ աչի որ անոր դպցած ըլնելս չնշմարուի, վասն զի չէի գիտեր թէ այս գաղտնիքը զով կ՚նկատէր ։ Կուրօրէն ուրիշ գիրք մ՚ալ անոր տեղը, սենեակս դարձայ կրկին, և թանգարանին վրայ բացուող դուռը պարզունակով գոցելով եկայ կրակին քով նստայ ։

« Անակնկալ դէպքերը մարդու մտքի տրամադրութեանց, զուարթութեան կամ տխրութեան՝ իր գտնուած պարագաներուն՝ աւել կամ նուազ անձուկ ըլնելուն համեմատ՝ իրենց ծանրութիւնը կ՚կորսնեն կամ կ՚աւելցնեն ։ Հարկաւ թանգարանի մը մէջ գաղտնի դուռ մ՚և պատին թանձրութեան մէջ շինուած խխնջաձեւ սանդուղ մը կարի բնական բաներ են, բայց երբ այս սանդուղն ու դուռը գիշերով կ՚գտնես ամայի դղեկի մը մէջ՝ ուր առանձին և անպաշտպան կ՚բնակիս, երբ այս դղեկը այնպիսի երկրի մը մէջ շինուած է ուր ամէն օր նոր սպանութեան կամ գողութեան մը խօսքը կ՚ըլնի ․ երբ գաղտնի Ճակատագիր մը ժամանակէ մը յետէ զքեզ կ՚պատէ, և երբ սև նախապաշարմունքը պարահանդէսի մը մէջ տեղը աւելէն քան անգամ մահացու սարսուռներ անցուցած են սրտիդ մէջէ, այն ատեն քեզի համար ամէն ինչ եթէ ոչ իրութիւն՝ գոնէ ստուեր ու ուրուական կ՚դառնայ, և ամէն ոք փորձով գիտէ որ անծանօթ վտանգը տեսանելի և նիւթական վտանգէ հազար անգամ աւելի սոսկալի ու գրաւիչ է ։

« Այս կէտին էր որ սենեկապետուհւոյս տուած անխոհեմ արձակուրդին վրայ սաստիկ զղջացի ։ Երկիւղը տրամաբանութենէ

այնպէս զուրկ բան մ'է որ առանց հաւանական պատճառի մը կը գրգռի կամ կ'մարի։ Ամենէ տկար էակը, զմեզ գգուող շուն մ'և մեզի ժպտող մանկիկ մը որոնց և ոչ մէկը զմեզ պաշտպանելու կարող են թէպէտ, այս պարագայի մէջ մարդու թեւերուն եթէ ոչ զէնքեր՝ գոնէ սրտին նեցուկներ կ'ըլլին։ Թէ որ հիմակ քովս ունենայի այն աղջիկը որ հինգ տարիէ 'ի վեր ինէ բաժնուած չէր և որու անձնուիրութիւնը և բարեկամութիւնը կ'ճանչէի, անշուշտ բոլոր վախերս կ'փարատէին, մինչդեռ առանձնութեանս մէջ կը կարծէի թէ յառաջմէ վտանգին մատնուած էի և թէ բան մը չէր կարող զիս անկէ ազատել։

«Ճակատս վախու քրտինքով ծածկուած երկու ժամ այսպէս անշարժ մնացի։ Ժամացոյցիս նախ տասը և ետքը տասն և մէկ զարնելը մտիկ ըրի, այլ սակայն այս բնական ձայնն ալ լսելուս՝ ամէն անգամ թիկնաթոռին թեւերուն կ'փարէի։

«Ժամը տասն ու մէկէն տասն ու մէկ ու կէսի միջոցին ականջիս ատրճանակի մը պայթման հեռաւոր ձայնը եկաւ, կէս մը ոտք ելայ կրակարանին շրջանակը բռնելով, բայց քիչ մը ետքը ամէն բան լռութեան մէջ ընկղմելուն՝ նորէն թիկնաթոռին վրայ ընկայ գլուխս յենարանին վրայ կռթնելով, պահ մ'ևս աչքերս սեւեռեալ մնացի նայուածքս դիտած կէտէս դարձնելու չհամարձակելով առ ահի որ վախնալու իրական պատճառի մը չհանդիպի այն։

«Յանկարծ ինձ այնպէս թուեցաւ որ գետնայարկին սանդուխ դիմացը եղող վանդակէ դուռը, որ պարտէզը բակէն կ'բաժնէր, իր ծխնեաց վրայ դառնալով կ'կռնչէր գիշերուան լռութեան մէջ։ Իսկոյն բոլոր երկիւղս մարեցաւ խորհելով որ Հորաս ետ կ'դառնար, և մոռնալով որ փեղկերը գոց էին, պատուհանը վազեցի ու գաւիթին դուռը բանալ ուզեցի, բայց չ'գիտեմ զգուշութեան համար թէ սխալմամբ, Մալայեցին երթալու ատեն գոցեր էր զայն, բանտարկուած էի։ Ան ատեն յիշեցի որ թանգարանին պատուհանները խցիններուս պէս վայրագութին վրայ կ'նայէին, պաղունակը քաշեցի այնպիսի տարօրինակ շարժումով մ'որ ամենէ

տատիկ տկարութեան ամենէ մեծ քաջասրտութիւնը կ՚յաջորդեցնէ, առանց լոյսի հօն մնայ մտածելով որ այս ժամուս տունը եկողները կարելի է Հօրաս և իր բարեկամները չէին և լոյսը կըրնար մատնել որ իմ սենեակս մարդ կար։ Պատուհաններու փեղկերը միայն քաշուած էին, անոնց մէկը հրեցի և լուսնի լուսոյն մարդ մը տեսայ որոշակի որ վանդակը կէս մը բաց կ՚բռնէր, մինչդեռ ուրիշ երկու հոգի ալ բան մ՚որու ինչ ըլլալը չ՚կրցայ զանազանել, վերուցած ներս կ՚մտնէին դռնէն զոր իրենց ընկերը ետևնէն գոցեց։

«Այս երեք մարդիկը դէպ ՚ի գետնայարկին սանդուղը չէին գար այլ դէպին բոլորովին կ՚դառնային, բայց որովհետև բըռնած ճամբանին զանոնք ինծ կ՚մօտեցնէր, անոնց տարած բեռնուն ձևը սկսայ որոշել, վերարկուի մը մէջ պլլուած մարդկային մարմին մ՚էր այն։ Տան մը տեսքը, որ կարելի է անըմնակ չէր, այն զողջուած անձին յոյս մը տուաւ անշուշտ, վասն զի պատուհանիս ներքև տեսակ մ՚ոգորում սկսաւ, այս ոգորման մէջ թև մը դուրս սպրդեցաւ, այս թևը շրջազգեստի թևնոց մ՚ունէր, ու տարակոյս չ՚կար, զոհը կին մ՚էր . . . ։ Բայց այս ամէնը փայլակի մ՚արագութեամբ անցաւ, երեք մարդերէ մէկը ձեռքը բռնեց ուժգնակի և վերարկուին տակ խոթեց որով առարկան նորէն պարզ բեռի մ՚անձև երևոյթը առաւ, ետքը ամէն բան աներևոյթ եղաւ տան անկիւնը և շաղամակենիներու ուղիի մը մութին մէջ որ առջի օրը կաղնիներու մէջ տեղ գտած քեօշկս կ՚հանէր։

«Այս մարդերը չ՚կրցեր էի ճանչել. միայն այն որոշեր էի որ գեղացիի հագուստ հագած էին, բայց եթէ իրօք երևցածնուն պէս գեղացի էին, ինչպէս վանդակէ դուռն բանալին ձեռք ձըրգեր էին։ Առևանդ մ՚էր այն թէ մարդասպանութիւն մը։ Չէի գիտեր, այլ երկուքէ մէկն էր աներկբայ. այլուստ այս ամէնը այնքան տարօրինակ և անմեկնելի էր որ երբեմն կ՚հարցնէի խաբուի թէ երազի մը պատրութեան ներքև չէի՞։ Դուրսը ձայն մը չէր լսուեր, գիշերը հանդարտ ու խաղաղ կ՚շարունակէր իր

ընթացքը, և ես վախէս անշարժ՝ պատուհանը կանգուն մնացեր էի տեղէս ելնելու չհամարձակելով, առ ահի որ եթէ ինձ սպառնացող վտանգ մը կար՝ քայլերուս տրոփիւնը զայն չարթնցընէ:

«Յանկարծ գազանի ռռնալը և խորհրդաւոր սանդուղը միտքս եկաւ, կարծեցի որ այն կողմէ խորունկ շշուկ մը կ'լսէի, սենեակս սլացայ և դուռը գոցելով կղպեցի, ետքը թիկնաթոռիս մէջ գացի ընկայ առանց դիտելու որ բացակայութեանս ատեն մոմերէ մէկը մարեր էր:

«Այս անգամ՝ զիս վրդովողը անհիմն և անորոշ երկիւղ մը չէր, այլ իրական ոճիր մը բոլորտիքս կ'դառնար որու հեղինակները աչքովս տեսեր էի: Ամէն վայրկեան կ'կարծէի որ ծածուկ դուռն մը բացուիլը կամ աննշմարելի սահնադուռ (panneau) մը սահիլը պիտի տեսնեմ, կռնչող կահ մը կամ քակուող տախտակ մ'որոց ձայնը գիշերը որոշ կ'ըլլի, վախէս վեր կը ցատկեցնէին զիս, և լռութեան մէջ կ'լսէի որ սիրտս ժամացոյցին ճօճանակին հետ միաձայն կ'զարնէր:

«Այս միջոցիս սպառած մոմիս բոցը զինքը պատող թուղթին հասաւ, վայրկենական պայծառութիւն մը բոլոր սենեակին մէջ տարածուեցաւ ու ետքը աստիճանաբար իջաւ: Ճարճատիւն մը լսուեցաւ պահ մը, ետքը պատրոյգը աշտանակին խորութեան մէջ ընկղմելով՝ մարեցաւ մէկէն և զիս միայն կրակարանին լուսովը թողուց:

«Աչքովս չորս դիս փնտռեցի տեսնելու համար որ զայն սնուցանելու փայտ կա՞ր թէ ոչ, բայց չ'գտայ: Խանձողները իրարու մօտեցուցի և վայրկեան մը կրակը նոր սաստկութեամբ վառեցաւ, բայց իր գողդոջուն բոցը զիս հանդարտեցնելու կարող լոյս մը չէր. ամէն առարկայ զինքը լուսաւորող նոր լոյսին պէս շարժուն դարձեր էր, դռները կ'օրօրուէին, վարագոյրները կ'ծփային, կարծես շարժուն երկայն ստուերներ կ'անցնէին ձեղունին և պատին փակած թղթերուն վրայ: Կ'զգայի որ մարելըքս մօտ էր, բայց նոյն իսկ վախս զիս նուաղումէ կ'ազատէր, այս կէտին հնչեց այն պզտի դղրդիւնն որ ժամացոյցին թնդիւնէն յառաջ կը լսուի, ու կէս գիշեր զարկաւ:

«Ամբողջ գիշերը այս թիկնաթոռին վրայ չէի կրնար անցընել սակայն, կ՚զգայի որ ցուրտը կամաց կամաց ինծի կ՚ազդէր։ Հագուած պառկիլ որոշեցի և անկողինս գացի առանց բոլորտիքս նայելու, ծածկոցիս տակ սպրդեցայ և ասուին գլխէս վեր քաշեցի։ Գրեթէ ժամ մ՚այսպէս մնացի նոյն իսկ քնոյ կարելութեան վրայ առանց խորհելու։ Բոլոր կեանքիս մէջ այս ժամս պիտի չմոռնամ։

«Մամուկ մ՚անկողնոյս տախտակներուն մէջ իր ոստայնը կը հիւսէր. յանկարծ ուրիշ ձայնէ մ՚ընդմիջուելով դադրեցաւ նա, ինծի թուեցաւ որ թանգարանին դուռը հրած առենս պղնձէ կոճակի հանած ճչիւնը լսեր էի, գլուխս անկողնոյն ծածկոյէն դուրս հանեցի աշխուժիւ, և վիզս տնկած շնչառութիւնս բռնելով, և սրտիս տրոփիւնը արգիլելու համար ձեռքս անոր վրայ դրած՝ լռութեան կ՚փափաքէի դեռ ևս երկմտելով, բայց քիչ մ՚ետքը ամէն տարակոյս փարատեցաւ։

«Սխալած չէի, մարմնոյ մը ծանրութեան տակ սենեկիս յատակը ճչեց, քայլեր մօտեցան և աթոռի մը զարնուեցան, բայց անշուշտ եկողը ձայն հանելու կ՚վախնար, վասն զի ամէն աղմուկ դադրեցաւ նոյն հետայն ու ամենակատարեալ լռութիւնն անոր յաջորդեց։ Մամուկը իր ոստայնը կրկին ձեռք առաւ...։ Ո՛հ, բոլոր այս պարագաները, կ՚տեսնես... այս պարագաները յիշողութեանս մէջ ներկայ են այնպէս որ կարծես թէ հո՛ն՝ այն անկողնոյն վրայ պառկած եմ տակաւին և վախի հոգեվարքին մէջ։

«Թանգարանին մէջ նորէն շարժում մը լսեցի, եկողը քալել սկսաւ փայտակերտին մօտելով՝ ուր անկողինս յենած էր։ Ձեռք մը միջնորմին կոթնեցաւ, այսպէսով միայն տախտակի մը հաստութեամբը բաժնուած էի անորմէ։ Ինծի եկաւ որ սահնադրան մը սահիլը լսեցի... 'ի քուն ըլլալու պէս անշարժ կեցայ, միակ զէնքս քունն էր. եթէ եկողը գող մ՚էր, տեսնելով որ զինքը ո՛չ կրնայի լսել և ոչ տեսնել, կարելի է մահս անօգուտ համարելով խնայէր ինծի. երեսս պատին դարձած մութին

մէջն էր որով կրնայի աչքերս բանալ։ Ան ատեն տեսայ որ վարագոյրները կ'յուզուէին, ձեռք մը զանոնք բաժնեց մեղմիկ, ետքը անոնց կարմիր ծալքերով շրջանակուած գո՛ւնատ գլուխ մը յառաջացաւ։ Սոյն բոպէին կրակարանիս վերջին լոյսը անկողնոյս մէջ երերալով՝ լուսաւորեց այս երեւոյթը։ Հորաս կոմսը ճանչցայ և աչքերս գոցեցի . . . ։

« Վերստին զանոնք բացած ատենս՝ աներեւոյթ եղեր էր այն, թէև դեռ վարագոյրները կ'յուզուէին, դարձեալ գոցուող սահնադուան շունչիւնը և երթալով մեղմացող քայլերու ձայնը ու դռնակի ճչիւնը լսեցի, 'ի վերջէ լռութիւնը և հանդարտութիւնը տիրեց, չ'գիտեմ որքան ատեն այնպէս անշունչ և անշարժ մնացի, բայց գրեթէ լուսնալու մօտ այս ցաւալի տքնութենէն յոգնած՝ քունի նման թմրութեան մը մէջ ընկայ։

ԺԳ.

Մալայեցին՝ որ ներսէն կղպած դուռս կ'զարնէր, արթնցուց զիս։ Ինչպէս որ արդէն ըսի, հագուած պառկեր էի, ուստի դացի պարզունակը քաշեցի, ծառան փեղկերը բացաւ ու սենեկին մէջ լոյս և արև տեսնելով պատուհանը վազեցի։

« Աշնան այն գեղեցիկ առաւօտներէ մէկն էր որ երկինքը իր ամպէ քողովը ծածկուելէ յառաջ՝ վերջին ժպիտ մը կ'տայ երկրի։ Այս բակին մէջ ամէն բան այնքան հանդարտ ու խաղաղ էր որ գրեթէ նոյն իսկ իմ վրայ սկսայ երկբայիլ։ Սակայն գի-

շէրուան դէպքերն ալ սրտիս մէջ շատ կենդանի մնացած էին ; և տեսած տեղերս ալ անոնց մանրամասն պարագաները ինձ կը յիշեցնէին ։ Աչքիս առջևն էր վանդակը որ այն կնոջ և երեք մարդերուն ճամբայ տալու համար բացուած էր , անցած ծառուղինին և աւազին վրայ դրոշմուած ոտից հետքերը կ'տեսնէի որ աւելի որոշ մնացեր էին այն տեղ ուր նահատակը ոգորեր էր, վասն զի զինքն առևանգողները իր շարժումները զսպելու համար աւելի ուժով գետնին կոխեր էին ։ Այս ոտքի հետքերը բած ուղղութեանս հետևելով թմբիներու ճամբուն ներքև աներևոյթ կ'ըլլէին ։ Ուստի՝ եթէ կարելի է՝ զգայարանքներուս վկայութիւնը աւելի զօրացնելու համար ուրիշ նշաններ ալ փնտռեցի և թանգարանը մտայ ։ Փեղկը ձգածիս պէս կիսաբաց էր և սենեկին մէջ տեղ գետնամած աթոռ մը կար որու իյնալը լսեր էի, ետքը սահնադուան մօտեցայ և ուշի ուշով դիտելով տեսայ՝ աննշմարելի ակօսաձև ճեղքուածքը որու վրայ կ'սահէր այն , ձեռքս քիւին վրայ կռթնեցի , տեղի տուաւ ։

« Այս միջոցին սենեկիս դուռը բացին , որով հազիւ զայն գոցելու և թանգարանին մէջէ գիրք մ'առնելու ժամանակ ունեցայ ։

« Ներս եկողը Մալայեցին էր որ ճաշի կ'հրաւիրէր զիս , հետևեցայ իրեն ։

« Սեղանատունը մտած ատեն՝ զարմանքէս սարսռեցայ , վասն զի զՀօրաս հոն գտնել կ'յուսայի . և ոչ միայն հոն չէր նա այլ և սեղանը միայն մէկ հոգիի համար պատրաստուած տեսայ ։

« — Կոմսը չեկա՞ւ , գոչեցի ։

« Մալայեցին բացասական նշան մ'ըրաւ ։

« — Չէ՞ մի , մրմռացի ապշած ։

« — Դարձեալ չէ՞ , կրկնեց նա նշանացի ։

« Աթոռիս վրայ ընկայ ։ Կոմսը եկած չէր . . . և սակայն զինքը տեսեր էի ես , անկողնոյս քով եկեր և առագաստներս վերուցեր էր նա նոյն երեք մարդերուն գալէն ժամ մ'ետքը . . . ։ Բայց միթէ այն երեք մարդերը կոմսն ու իր երկու բարեկամները Հէնրին և Մաքսը չէի՞ն որոնք կին մը կ'հափշտէին . . . ։ Իրօք

անոնք միայն բակին բանալին կրնային ունենալ և անտես՝ հան-գարտ ու համարձակ ներս մտնել. ալ տարակոյս չ'կար, այս այ-պէս էր։ Անոր համար ուրեմն կոմսը գլեակը գալս չէր ուզեր, անոր համար այնքան պաղութեամբ ընդունած էր զիս, ահա այս նպատակաւ ուրեմն որսորդութիւն մը պատրուակ բռնած էր։ Այս կնոջ առեւանգը իմ գալէս յառաջ որոշուած էր անշուշտ և հի-մա կ'կատարուէր։ Կոմսը ալ զիս չէր սիրեր, ուրիշ կին մը կը սիրէր, և այս կինը գլեակը կ'գտնուէր փեօշկէն մէջ անտրկմտ։

«Այո՛, և իմ բան մը տեսած և լսած չըլնելուս և վերջա-պէս կասկած մը չունենալուս վրայ ապահով ըլնելու համար՝ կոմսը Թանգարանին սանդղէն գալով՝ ախտակամածը հրեր՝ ան-կողնոյս առագաստները բացեր էր, և համոզուելով որ կ'նիր-հէի, կրկին իր սիրուհւոյն քով գացած էր։ Այս ամէնը աչ-քով տեսածի պէս յայտնի և մեկին կերպով կ'բացատրէի. Նա-խանձս վայրկենի մը մէջ մութը Թափանցեր և պատերը փլեր էր, ալ խմանալիք բան մը չունէի, դուրս ելայ վասն զի սիրտս կ'գոցուէր։

«Ոտից նշանները արդէն սրբուեր էին, հողասանտը (rateau) աւազը հարթեր տափակցուցեր էր։ Թմբիններուն ճամբէն կաղ-նիններուն անտառակը երթալով փեօշկէն մօտեցայ ու բոլորտիքը ժուռ եկայ, առջի օրուան պէս գոց և անբնակ կ'երևէր այն։ Ուստի նորէն գլեակը դարձայ, սենեակս ելայ և ընկայ այն թիկ-նաթոռին վրայ ուր առջի գիշերը այնպիսի տխուր ժամեր անցու-ցեր էի և վախիս վրայ զարմացայ . . . ։ Ան ատեն իմ սիրտը այնքան տկարացնողը մութը, խաւարը կամ բուռն կրքի մը տա-րակայութիւնն էր։

«Օրուան մէկ մասը սենեկիս մէջ ճեմելով, պատուհան բա-նալով գոցելով և գիշերը սպասելով անցուցի նոյն անձկութեամբ որ առջի օրուան տարաժամը տեսեր էի։

«Մալյեցին իմացուց որ ճաշս պատրաստ էր, վար իջայ ու-տուտուան պէս դարձեալ միայն մէկ սպաս տեսայ, և անոր քով նամակ մը՝ որու հօրասինը ըլլալը ճանչցածիս պէս՝ շտապա-բացի։

«Այս նամակով երկու օր զիս այնպէս առանձին ձգելուն ներումն կ՚խնդրէր նա, բայց կ՚ըսէր թէ իմ գալէս յառաջ բարեկամներուն խօսք տուած ըլլալուն՝ չէր կրնար վերադառնալ և իր խօսքը բռնելու հարկադրեր էր անվրէպ։ Ընթերցումս չլմընցուցած՝ թուղթը ձեռքերուս մէջ ճմլեցի ու կրակը նետելէ ետքը Մալայեցիին կասկած չտալու համար քիչ մը բան ուտելու ջանք ըրի և սենեակս ելայ։

«Առջի օրուան պատուէրս չէր մոռցած, կրակարանին մէջ մեծ կրակ մը կ՚վառէր, բայց այս իրիկուն զիս զբաղեցնողը այն չէր, շինելիք յատակագծիս վրայ մտածելու համար նստայ։ Առջի օրուան վախս գլխովին մոռցած էի։

«Հօրս կոմսը ու իր բարեկամները (վասն զի այն մարդերը ինքը և անոնք էին անտարակոյս) վանդակէ դռնէն ելեր, կինը [illegible] տարեր էին, ու ետքը կոմսը ծածուկ սանդղէն վեր ելեր էր տեսնելու համար թէ բան մը տեսեր կամ լսեր էի թէ կը քնանայի։ Հետևաբար թէ որ ես ալ սանդղին ճամբան բռնէի՝ պիտի երթայի հոն ուրկէ ինք ելած էր. սանդղէն իջնելու որոշեցի։

«Պատէն կախուած ժամացոյցը նայեցայ, ութը քառորդ կ՚անցնէր տակաւին. պատուհանիս փեղկերուն մօտեցայ և տեսայ որ բաց էին, անտարակոյս այս գիշեր տեսնելիք բան մը չըլլալուն՝ առջի գիշերուան զգուշութիւնը ՚ի գործ դրուած չէր։ Պատուհանը բացի։

«Գիշերը մրրկալի էր, հեռուէն որոտումը և ծովեզերքին վրայ փշրուող ալիքներու շաչիւնը մինչև ինծի կ՚հասնէր, բայց իմ սրտի մրրիկը բնութեան փոթորիկէն սոսկալի էր, և իմ խորհուրդները գլխիս մէջ ովկիանոսին կոհակներէն աւելի տխուր և սաստիկ կ՚գոռային։ Այսպէս երկու ժամ մնացի և ես դեռ շարժում մը չըրեր ու աչքերս չվերուցեր էի ծառերու անտառակի մը մէջ կորսուող արձանի մը վրայէ, իրաւ է որ չէի տեսներ զայն։

«Ի վերջոյ կարծեցի որ ժամանակը հասած էր։ Դղեկին մէջ

ձայն մը չէր լսեր, և հեղեղի պէս սկսեր էր գալ այն անձրևը որ սեպտեմբերի քսան ու եօթէն քսան և ութը լուսնալու գիշերը աւերակներուն մէջ ապաստան մը փնտռելու ստիպեր էր զքեզ: Վայրկեան մը գլուխս անձրևին տակ թրջելէ ետքը պատուհանս գոցեցի փեղկերս հրելով:

« Սենեկէս դուրս ելայ և գաւթին մէջ քանի մը քայլ ըրի: Դղեկին մէջ ամէն ձայն դադրած էր, և անշուշտ Մալայեցին պառկած կամ տան մէկ ուրիշ կողմը իր տիրոջը կ՚ծառայէր: Նորէն խուցս մտայ ու դրան պարզունակը դրի. ժամը տասն ու կէս էր. միայն փոթորիկին հեծիւնը կ՚լսուէր որ իմ ընելիք աղմուկս կրնար ծածկել: Մոմ մ՚առի և թանգարանին դուռն մօտեցայ; այլ զարմանալի բան, այս դուռը բանալիով կղպուած էր . . . :

« Կ՚երևի թէ Մալայեցին առտու զիս հոն տեսած ըլլալուն՝ վախցեր էր որ սանդուղը չ՚գտնեմ և անոր մուտքը գոցած էր: Բաղդիւ կոմսը ինծ ուրիշ ճամբայ մը սորվեցուցեր էր:

« Անկողնոյս ետևը անցայ, շարժուն քիւը հրեցի, փայտակերտը սահեցաւ և թանգարանին մէջ գտնուեցայ:

« Հաստատ և շիտակ քայլերով ծածուկ դուռը գացի անյապաղ, պղնձէ կոճակը ծածկող հատորը վերցուցի, և զսպանակը հրելուս պէս՝ սահնադուռը բացուեցաւ:

« Սանդուղին մէջ իջայ ուր ճիշտ մէկ մարդ անցնելու տեղ կար, երեք աստիճան վար իջայ: Ամէն մէկ աստիճանին ականջ դրի այլ բան մը չլսեցի:

« Կամարի մը ներքև գտնուեցայ որն որ բացարձակապէս և ուղղակի կ՚յառաջանար: Գրեթէ հինգ վայրկեան քալելէ ետքը երրորդ դուռ մը հասայ որ երկրորդին պէս դիմադրութիւն չըրաւ և որ թանգարանին դուռն պէս սանդուղի վրայ կ՚բացուէր, բայց միայն երկու դստիկոն ունէր: Անկէ երկաթեայ քառակուսի սահնադունէ մը կ՚ելնուէր զոր բացածիս պէս ականջիս ձայներ եկան: Մոմս մարեցի և վերջին աստիճանին վրայ դնելով անցքին մէջ սպրդեցայ, այս անցքը կրակարանին աղխաներու մէկին խախ-

տումէն բացուած էր, զայն հրեցի կամաց մը, և տեսակ մը քի-միական գործանոցի մէջ գտնուեցայ։

« Այս դահլիճը շատ տկար կերպիւ լուսաւորուած էր, վասն-զի դրան մը վրայ բացուած ու վարագոյրով մը ծածկուած կլոր լուսամուտի մը շնորհիւ միայն քովի սենեկէն լոյս կ'առնուր։ Իսկ պատուհանները այնքան զգուշեաւ գոցուած էին որ նոյն իսկ ցո-րեկը որ և է արտաքին լոյս խափանուած պէտք էր ըլնիլ։

« Խօսելու ձայներ լսած առենս խաբուած չէի։

« Քովի սենեակը աղմկալի խօսակցութիւն մը կար որու մէջ Հորասի և իր բարեկամներու ձայնը ճանչցայ։ Դրան քով աթոռ մը մօտեցուցի և վրան ելնելով մինչև ապակիին հասայ ու նայ-ուածքս սենեկին մէջ նետեցի։

« Կոմսը, Հէնրի և Մաքս սեղան նստած էին, բայց խնջոյքը լմննալու վրայ էր։ Մալայեցին կ'ծառայէր անոնց Հորասի ետևը ոտքի վրայ կայնած։ Սեղանակիցներէ ամէն մէկը կապոյտ կըրկ-նոց մը հագած, մէջքը որսի դանակ մ'և ձեռքին տակ զոյգ մը ատրճանակ ունէր։ Հորաս իբր թէ երթալու համար ոտք ելաւ։

« — Արդէն կ'մեկնիս, ըսաւ անոր Մաքս։

« — Հոս ինչ ընեմ, պատասխանեց կոմսը։

« — Խմէ, ըսաւ Հէնրի՝ իր բաժակը վերցնելով։

« — Ո՛հ, ինչ անոյշ զուարճութիւն է ձեզի հետ խմելը, վե-րայ բերաւ կոմսը, երբորդ շիշը չլմնցուցած՝ բեռնակիրներու պէս գինով էք։

« — Թուղթ խաղանք . . . ։

« — Խաղանենք չեմ որ ձեր ստակը շահիմ երբ զայն պաշտ-պանելու վիճակի մէջ չէք, ըսաւ կոմսը ուսերը վեր ընելով և կէս մը դառնալով։

« — Ո՛հ, ուրեմն սիրախօսէ մեր գեղեցիկ անկլուհիին հետ, որու քաջութեան առջևն առնելու համար՝ սպասաւորդ իր զգուշութիւններն ըրած է։ Պատուոյս վրայ, ահա հանած փորձին մէկը որ այդ գործերու տեղեակ է։ Ա՛ռ նայիմ, քաջդ իմ։

« Այս ըսելով Մաքս՝ Մալայեցիին ափ մը ոսկի տուաւ։

«— Գողի մը պէս տատամձուն ես, ըսաւ կոմսը։

«— Նայէ ինչ կ՚ըսեմ, ատիկա պատասխան չէ, կրկնեց Մաքս ինքն ալ ոտք ելնելով։ Այդ կինը դու կ՚ուզես թէ չէ։

«— Չէ։

«— Ուրեմն ես կ՚առնում զանի։

«— Կեցիր քիչ մը, գոչեց անդիէն Հէնրի ձեռքը երկնցնելով, կարծեմ թէ ես ալ հոս մարդ մը կամ բան մ՚եմ, և ուրիշի մը չափ իրաւունք ունիմ։ Ատոր էրիկը ըմ՚ սպաննեց։

«— Արդարև ատ ալ պարագայ մ՚է, ըսաւ կոմսը ծիծաղելով։

«Այս խօսքին վրայ հեծիւն մը լսուեցաւ։ Աչերս անոր կողմը դարձուցի և տեսայ որ սիւնաւոր անկողնոյ մը վրայ կին մը պառկած էր թեւերը և ոտունքները անոր չորս սիւներու կապուած։ Իմ ուշադրութիւնս մէկ կէտի վրայ գրաւած ըլնելուն՝ զինքը չտեսեր էի նախ։

«— Այո, շարունակեց Մաքս, բայց Հաւրի մէջ ըմ՚ սպանեց անոնց, և ձեզի խմցնելու համար ըմ՚ հոս վազեց կրակի պէս։

«— Ա՜յ սատանայ, վրայ բերաւ կոմսը, ահա գործը կ՚շփոթի, և նոյն ինքը Սողոմոն իմաստունը ըլլալու է որոշելու համար թէ երկուքնէդ ո՞րը, լաւնը թէ մարդասպանը աւելի իրաւունք ունի։

«— Սակայն պէտք է որ այս բանը որոշուի, ըսաւ Մաքս։ Դու ուշադրութիւնս այս կնոջ վրայ հրաւիրեցիր, և ահա հիմա սիրահարած եմ անոր։

«— Ես ալ նոյնպէս, ըսաւ Հէնրի։ Եւ որովհետև դուն չես ուզեր զայն, երկուքնէս որու որ կ՚ուզես անոր տուր։

«— Որպէս զի մէկս խնջոյքէ մ՚ետքը երբ այսօրուան պէս բռածը դրածը չ՚գիտէր, երթայ զիս մատնէ, անանկ չէ՞։ Չէ, պարոններ, երկուքնիդ ալ ալուր, նորահասակ և հարուստ էք, տաս վայրկեան կ՚տամ ձեզ ձեր սիրախօսութիւնը ըսելու համար։ Արի՛ք, իմ Տոն Ժուաններս, ձեզ տեսնեմ։

«— Ի բաց առնելով սիրախօսութիւնը՝ աղէկ խորհուրդ մ՚է այդ, պատասխանեց Հէնրի, կինը թող իր հաւնածը ընտրէ։

«— Լաւ, պատասխանեց Մաքս, բայց շատ թող ընէ։ Հօ-րաս, դու որ ամէն լեզու կ'խօսիս, գործը հասկցուր իրեն։

«— Յօժարութեամբ, ըսաւ կոմսը։

«Եւ խեղճ կնոջ դառնալով,

«— Միլէտի, ըսաւ ամենայստակ անկլէրէնով մը, ահա իմ բարեկամներէ երկու աւազակ, երկուքն ալ աղէկ ընտանիքէ (զոր եթէ կ'ուզես, թուղթերով ալ կրնան հաստատել) որ Պղատոն-եան աղանդին՝ այսինքն ընչից բաժանման սկզբունքներով մեծ-ցած՝ նախ իրենց ունեցածը կերան և ետքը տեսնելով որ ըն-կերութեան մէջ ամէն բան դէշ կարգադրուած է, այս անիրա-ւութիւնները սրբագրելու, սխալմունքները ուղղելու ու անհա-ւասարութիւնները հարթելու համար, մեծ ճամբաներու վրայ՝ ուրկէ կ'անցնի նա՝ դարմանելու առաքինի խորհուրդը յղացան։ Հինգ տարիէ 'ի վեր 'ի մեծ փառս փիլիսոփայութեան ու ստոի-կանութեան՝ այս պաշտօնիս եռանդով կ'զբաղին, որով Բա-ւիզի սրահներու մէջ ամենապատուաւոր կերպիւ փայլելու կ'յա-ջողին, ետքը իմ ըրածիս պէս շահաւոր ամուսնութիւն մ'ընե-լով՝ Ժան Սկօպարի ու Քարլ Մուրի դերը խաղալէ պիտի դադ-րին։ Սպասելով՝ որովհետև այս դղեկին մէջ իմ կնոջմէ՝ զոր չեմ ուզեր իրենց տալ, ուրիշ կին չ'կայ, խոնարհաբար կ'աղա-չեն զձեզ որ երկուքնէն ուզածնիդ ընտրէք, թէ ոչ երկուքը մէ-կէն պիտ' առնուն։ Կրցած լաւ անկլէրէն խօսիլ և միաքս հաս-կըցնել, տիկին . . . ։

«— Ո՛հ, եթէ տակաւին սրտերնուդ մէջ գթութեան կաթիլ մ'ունիք, գոչեց խեղճ կինը, զարկէք մեռուցէք զիս։

«— Ի՞նչ պատասխան կ'տայ, մրմռաց Մաքս։

«— Կ'պատասխանէ միայն թէ վատութիւն մ'է այս, ըսաւ Հօրաս, և կ'խոստովանիմ որ քիչ մ'իր կարծիքէն եմ ես ալ։

«— Ուրեմն . . . ըսին Մաքս և Հէնրի ոտք ելնելով։

«— Ուրեմն ինչ կ'ուզէք ըրէք, կրկնեց Հօրաս և տեղը նըս-տելով բաժակ մը Շամբանիայի գինի լցուց ու խմեց։

«— Ո՛հ, մեռուցէք զիս, մեռուցէք, գոչեց կինը նորէն՝ տես-նելով որ երկու երիտասարդները դէպ իրեն կ'յառաջանային։

«Այն կէտին տեղի ունեցաւ ինչ որ դիւրաւ կ՚գուշակուէր․ Մաքս և Հէնրի գինիէ տաքցած՝ դիմացէ դիմաց գտնուեցան ու մի և նոյն միտումով իրարու երես նայեցան զայրագին։

«— Ուրեմն չես ուզեր զանի ինծի թողուլ, ըսաւ Մաքս։

«— Ո՛չ։

«— Լաւ, ան ատեն ես կ՚առնում։

«— Պիտի տեսնենք։

«— Հէնրի՛, Հէնրի՛, ըսաւ Մաքս ակռաները կրճտելով, պատուոյս վրայ կ՚երդնում քեզ, որ այս կինը իմս պիտ՛ ըլնի։

«— Ես ալ կեանքիս վրայ կ՚խոստանամ քեզի որ իմս պիտ՛ ըլնի այն, և կարծեմ ես կեանքս աւելի կ՚սիրեմ քան թէ դու պատիւդ։

«Այս ըսելով ամէն մէկը դէպ 'ի ետև քայլ մ՚ընելով իրենց որսի դանակները քաշեցին ու մէկ մէկու վրայ յարձակեցան։

«— Բայց, շնո՛րհք, գթութի՛ւն, Աստուծոյ սիրոյն, սպաննեցէք զիս, գոչեց պառկած կինը երրորդ անգամ։

«— Ինչ ըսիք, գոչեց այս միջոցին Հորաս Հրամայական եղանակաւ մ՚երկու երիտասարդներուն դառնալով նստած տեղէն։

«— Ըսի որ, պատասխանեց Մաքս Հէնրիի հարուած մը տալով, ըսի որ այդ կինը իմս պիտ՛ ըլնի։

«— Ես ալ, վրայ բերաւ Հէնրի՝ ըստ կարգէ իր հակառակորդը նեղը ձգելով, ըսի որ չէ թէ իրը այլ իմս պիտ՛ ըլնի նա ու ըսածս կ՚պնդեմ։

«Ի՛նչ, լա՛ւ, մռմռաց Հորաս, երկուքնիդ ալ սուտ ըսիք, ո՛չ քուկդ պիտ՛ ըլնի նա և ոչ անորը։

«Այս խօսքերուն՝ սեղանին վրայէն ատրճանակ մ՚առաւ և անկողնոյն ուղղութեամբը վեր վերցնելով մեղմիկ՝ կրակ ըրաւ։

«Գնտակը երկու կռուողներուն մէջ տեղէն անցնելով՝ գնաց կնոջ սրտին մէջ մխուեցաւ։

«Այս տեսածիս պէս՝ ահռելի ձայն մը ձգեցի և շնչասպառ գետին ինկայ զարնուող կնոջ պէս ես ալ մեռած ըստ երևոյթի։

ԺԴ

Սթափած ատենս՝ ինքզինքս գետնափոր մառանին մէջ գտայ. կոմսը ձայնիս և ընկած ատեն բրած աղմուկիս առաջնորդութեամբ զիս գաւիթին մէջ գտեր էր անշուշտ, և նուաղումս՝ որն որ ժամեր տևեր էր՝ ՚ի կիր առնլով այս գերեզմանին մէջ փոխադրեր էր. քովս քարի մը վրայ՝ ճրագ մը, նամակ մ'և գաւաթ մը կար, գաւաթը թոյն, իսկ նամակը այս խօսքերը կ'պարունակէր.

— Միթէ կ'թեթևես զայն ինծի ցուցնելու, գոչեցի, և դեռ կատարեալ վստահութիւն չունիս իմ վրայ:

— Այրեցի զայն, պատասխանեց ինձ Բօլին, այլ միամիտ եղիր, բառ առ բառ կ'յիշեմ:

«Բօլին, դու ուզեցիր որ ինծի համար մեղքի ճամբան կատարեալ ըլնի, աչքովդ ամէն բան տեսար ու լսեցիր, այնպէս որ բանալիք մը չունիմ ալ, և հիմա ում, կամ լաւ ևս է ըսել, ինչ ըլնելս գիտես:

«Կ'երդնում, Բօլին, որ եթէ իմացած գաղտնիքդ միայն իմս ըլնէր, եթէ իմ կեանքէ զատ ուրիշի կեանքը ՚ի վտանգի չըլնէր բնաւ, լաւագոյն ունէի իմս վտանգի մէջ դնել քան թէ քու գլխի մազերէ թել մը կորսնել:

«Բայց ակամայ անխոհեմութիւն մը, յիշողութենէդ կորզուած վախի նշան մը, երազներուդ մէջ բերնէդ փախած բառ մը կըր-

նայ գլխաւորութեան բեռը տանիլ չէ թէ միայն զիս այլ և ուրիշ երկու հոգի ալ ։ Քու մահը երեք հոգիի կենաց ապահովութիւնն է , ուստի պէտք է որ մեռնիս ։

« Պահ մը խորհեցայ որ նուաղման ատենդ զքեզ սպաննեմ , այլ սիրտս չ՚գիմացաւ , վասն զի սիրած միակ կինս դու ես , Բօլին ։ Եթէ իմ խրատին հետևէիր , լաւ ևս է ըսել հրամաններուս հնազանդէիր , այս ժամուս մօրդ քով կ՚ըլնէիր տակաւին ։ Դուն իմ քովս եկար , ուստի յանցանքը քու բաղդիդ է ։

« Հիմա , այնպիսի գետնափորի մը մէջ պիտի արթննաս , ուր որ քանի տարիէ 'ի վեր մէկը իջած չէ , և ուր կարելի է ասկէ քանի տարիէ տակաւին՝ ոչ ոք պիտի իջնէ ։ Օգնութեան յոյս մը մի ունենար ուրեմն , պարապ բան է ։ Նամակիս քով թոյն պիտի գտնես , այն շնորհքը կ՚ընեմ ըսել քեզի որ մահդ արագ և քաղցր ըլնի՝ ծանր և ցաւալի ոգեվարքի մը տեղ ։ Երկու պարագաներու մէջ ալ ինչ որ ըլնի քու որոշումը՝ այս ժամէս սկսելով մեռած ես ։

« Զքեզ ոչ ոք տեսաւ և ոչ ոք կ՚ճանչնայ այս տեղ · Մաքսը և Հէնրին հաշտեցնելու համար մեռցուցած կինս Բարիզ տարուելով քու ընտանեաց գերեզմանատան մէջ պիտի թաղուի քու տեղդ , և մայրդ զանիկա զքեզ կարծելով՝ անոր վրայ պիտի ողբայ ։

« Մնաս բարև , Բօլին , քենէ ոչ մուացօն կ՚խնդրեմ և ոչ ներում , երկար ատենէ 'ի վեր անիծեալ եմ ես և քու թողութիւնը զիս չ՚կրնար փրկել » ։

— Ո՛հ , այդ ինչ անգթութիւն է , գոչեցի · արդեօք ո՛րքան տառապանք կրեցիր , Աստուա՜ծ , Աստուած իմ ։

— Այո՛ , ուստի հիմա քեզի պատմելիքս հոգեվարքս պիտ՚ ըլնի միայն , այսպէս ուրեմն . . . ։

— Հոգ չէ , ըսի զինքը ընդմիջելով , հոգ չէ , պատմէ ։

— Այս նամակը երկու երեք անգամ կարդացի , բայց իր ըստուգութեանը չէի կարող հաւատալ ։ Կա՛ն բաներ որոնց դէմ բանականութիւնը կ՚ապստամբի , մարդ , զանոնք իր առջևը , ձեռ-

քին կամ աչերուն տակ կ՚ունենայ, կ՚դիտէ, կ՚զգայ և չհաւատար։ Ելայ վանդակին մօտեցայ լուսնեայն, դող էր այն, երկու երեք անգամ մատանիս շրջանը բրի, թերահաւատ ձեռքս անոր խոնաւ պատերուն զարնելով՝ ետքը եկայ դերեզմանիս մէկ անկիւնը նստայ։

« Իրօք բանտարկուած էի և Ճրագին լուսով նամակս և թոյնը կ՚տեսնէի որոշակի, սակայն դեռ կ՚երկբայէի և երազ մը կարծելով կ՚ըսէի ինքնին, ինչպէս որ մարդ երազին մէջ կ՚ըսէ երբեմն, կ՚նիրհեմ այլ պիտի զարթնում 'ի մօտոյ։

« Այսպէս նստած և անշարժ մնացի մինչև այն վայրկեանը որ Ճրագս սկսաւ պճպճալ. այն ատեն յանկարծ մտքիս մէջ ծագեցաւ սոսկալի խորհուրդ մ՚որու վրայ մինչև ան ատեն չէի խորհած. մտածեցի որ լոյսը պիտի մարէր, և զարհուրելի ձայն մը ձգելով անոր քով վազեցի, իւղը գրեթէ սպառած էր։ Մութին մէջ մահուան վարժութիւն պիտի ընէի։

« Ո՛հ, ինչ չէի տար այս Ճրագին մէջ դնելու իւղ ունենալու համար։ Եթէ ձեռքէս գար՝ ակռաներովս երակներս կ՚բանայի անոր սնունդ տալու համար։ Կ՚պճպճար այն շարունակ, և մէն մի պճպճալուն՝ իր լոյսը կ՚նուազէր, և խաւարի շրջանակը՝ զոր աղէկ վառած ատեն հեռացուցեր էր այն, երթալով ինձ կ՚մօտենար աստիճանաբար։ Ես անոր մօտ էի ձեռքերս միացուցած ծունկի վրայ՝ Աստուծոյ աղօթելու մտքէս չէի անցըներ՝ անոր կ՚աղօթէի . . . ։

« Ի վերջէ մութին դէմ սկսաւ ոլորիլ ինչպէս որ ես ալ քիչ մ՚ետքը մահուան դէմ պիտի ոլորէի։ Կարելի է իմ զգացումներով կ՚կենդանացնէի զայն, ինձ կ՚թուէր որ անիկա իր կենաց կ՚փակէր և իր հոգին եղող լոյսէն զրկուելու կ՚վախնար։ Քիչ մ՚ետքը իր հոգեվարքը ամէն փոփոխութիւններով սկսելով փայլուն ցոլացումներ ունեցաւ ինչպէս որ օրհասական մ՚ուժոյ վերադարձեր կ՚ունենայ, յառաջուընէ աւելի հեռաւոր լոյսեր արձակեց ինչպէս որ երբեմն անգամ հոգի մը մարդկային տեսութեան յատուկ սահմաններէ աւելի հեռուները կ՚տեսնէ, ետքը

սպառելով տկարացաւ, բոցը պլպլաց հոգեվարքի մը շուրթե-րուն վրայ դողդղացող վերջին շունչին պէս, հուսկ յետոյ մա-րեցաւ հետը տանելով լոյսը որ մարդուս կենացը կեանն է:

«Նորէն բանտիս անկիւնը ընկայ, այս վայրկենէս սկսելով երկբայութիւնս դադրեցաւ, վասն զի, զարմանալի բան, նամա-կը և թոյնը տեսութենէ աներևոյթ ըլլալէն 'ի վեր քաջ ապա-հով էի որ հոն են անոնք:

«Լոյսը քովս եղած ատեն լռութեան ալ ուշադրութիւն ըրած չէի, բայց մարելուն պէս մութին բոլոր ծանրութեամբը սրտիս վրայ ընկաւ այն, այլուր այս լռութեան մէջ այնպիսի խորին և տխուր բան մը կար որ եթէ ձայնս լսեցնելու յոյս ալ ունենայի՝ պոռալու պիտի վարանէի կարելի է: Ո՛հ, դամբանական լռու-թեան կ'նմանէր այն որ գերեզմանի քարերուն վրայ կ'նստի յա-ւիտենապէս:

«Այլ որ զարմանալին է, մահուան մերձաւորութիւնը անոր պատճառը մոռցուցեր էր, իրաւ ահարեկ սրտով վիճակիս վրայ կ'մտածէի, բայց կրնամ ըսել և Աստուած վկայ է որ եթէ ոչ ներել՝ գոնէ զանի անիծելն ալ մտքէս չէի անցըներ:

«Շատ չանցաւ՝ սկսայ անօթութենէ ալ նեղուիլ:

«Անորոշ ժամանակ մ'անցաւ, և այս միջոցին հաւանականա-բար արևը մայրը մտեր և մթներ էր, վասն զի լուսցած ատեն հողի ճեղքուածքէ մը ներս թափանցող ճառագայթ մը սեան մը տեղը լուսաւորեց: Այս տեսնելով խնդութեան ձայն մը ձգեցի իբր թէ այն ճառագայթը ինձ յոյս մը բերէր:

«Ակնարկս այնպիսի հաստատութեամբ մ'անոր վրայ յարե-ցաւ որ անոր լուսաւորած մակերևոյթին վրայ եղող ամէն ա-ռարկաները սկսայ որոշել, քանի մը քարեր, փայտի բեկոր մ'և մամուռի խուրձ մը կար հոն, կ'երևի թէ այս արևու ճառա-գայթը շարունակ հոն գալովը կըցեր էր սա խեղճ ու ակար բոյ-սը աճեցնել: Ո՛հ, արդեօք այս քարին, փայտի բեկորին և մա-մուռին տեղն ըլլալու համար ինչ չէի տար որպէս զի այն եր-կրի ճեղքին մէջէ անգամ մ'ևս երկինքը տեսնելու կարող ըլլայի:

«Սկսայ սաստիկ ծարաւ մ՚և գլխիս մէջ գաղափարներու շփոթութիւն մը զգալ, աչքերուս առջեւ մերթ ընդ մերթ արիւնալի ամպեր կ՚անցնէին և կարծես թէ ջղային ձգտումով մ՚ականջներս կ՚սեղմուէին, սակայն աչքերս միշտ լուսին վրայ բեւեռած էի։ Անշուշտ խիստ նեղ մուտքէ մը ներս կ՚թափանցէր, վասն զի արեւը զայն ուղղակի լուսաւորելէ դադրածին պէս՝ Ճառագայթը նսեմացաւ և հազիւ տեսանելի եղաւ։ Այս նսեմութիւնը վրաս ճնշած արիութիւնը առաւ, կատղութենէս զալարեցայ և ջղաձգօրէն լացի։

«Անօթութիւնս ստամոքսի սաստիկ ցաւի մը փոխուած էր, բերանս կ՚այրէր, խածնելու տենչ մը կ՚զգայի, ուստի մազերուս մէկ տրցակը բերանս դրի և ծամեցի։ Քիչ մ՚ետքը սաստիկ ջերմութիւն մը զգացի թէև երակս հազիւ կ՚զարնէր։ Սկսայ թոյնին վրայ խորհիլ. ան ատեն ծունկի վրայ եկայ և աղօթելու համար ձեռքերս միացուցի, բայց աղօթքներս մոռցած էի, անկարելի եղաւ ինձ բան մը յիշել բաց ՚ի քանի մ՚ընդհատ և առանց հետեւութեան խօսքերէ։ Իրարու ներհակ գաղափարներ մի և նոյն ատեն ըղեղիս մէջ կ՚յուզուէին և լը Կոցցոյի նուագին մէկ կտորը ականջիս մէջ կ՚բզզար, ես ինքս կ՚զգայի թէ զառանցանքի սկզբնաւորութեան մը մէջ էի, և ինքզինքս ձգելով բոլոր երկայնութեամբս գետինն ընկայ երեսս ՚ի վայր։

«Յոգնութենէս և զգացած յուզմունքէս վրաս թմրութիւն մը տիրեց, առանց գտնուած վիճակս մոռնալու քուն մտայ, բայց ան ատեն ալ խառն երազներու շարք մը սկսաւ, և այս ցաւալի քունը ինձ քիչ մը հանգստութիւն տալու տեղ՝ աւելի յոգնեցուց։

«Սոսկալի քաղցով ու ծարաւով մ՚արթնցայ և դարձեալ քովս գտնուող թոյնը յիշեցի՝ որ ինձ արագահաս և անոյշ մահ մը կրնար տալ, վասն զի տկարութեանս, զառանցանքիս և շնչերակներուս մէջ եռացող սաստիկ ջերմին հակառակ՝ կ՚զգայի թէ դեռ մահը հեռի էր, թէ երկար ժամեր տակաւին պիտի սպասէի անոր, և թէ իր այս ժամերէ ամենէ անագորոյնները անցած չէին տակաւին. ան ատեն որոշեցի անգամ մ՚ևս տեսնել այն լուսոյ

Ճառագայթը որ առջի օրը բանտարկեալի մը զնդանը մանող մխիթարչի մը պէս ինձ այցելութեան եկած էր։ Աչերս անոր գալիք տեղը սեւեռած մնացի, և այս ակնկալութիւնն ու գրաւումը զգացած սոսկալի ցաւերս քիչ մը մեղմացուցին։

« Այս ցանկալի շառաւիղը երեցաւ 'ի վերջէ դեղլին և նսեմ։ Նոյն օրը երկինքը ամպոտ էր անձրևկայ։ Այն կէտին աչքիս առջին եկան երկրի վրայ անոր ամէն լուսաւորած բաները, ծառերը, մարգերը, աղւոր ջուրերը, մէկ մ'ալ չտեսնելիք Բարիզս մայրս, որմէ յաւիտենապէս բաժնուած էի և որ կարելի է արդէն մահուանս լուրը առած էր և իր կենդանի աղջկանը վրայ կ'լար, բոլոր այս տեսարաններու և յիշատակներու վրայ սիրտս ելնելով՝ սկսայ լալ ու հեծել մառանին մէջ գտնուելէս 'ի վեր առաջին անգամ, սակայն կամաց կամաց զայրոյթքս անցաւ, հեծծիւններս մարեցան և արցունքներս սկսան լռութեամբ հոսիլ։ Թէև թունաւորուելու դիտաւորութիւնս միշտ հաստատ էր բայց ցաւերս նուազած էին։

« Մինչև այն ճառագայթին անհետիլը աչքերս վրան մնացի, առջի օրուան պէս աղօտանալն ու աներևոյթ ըլլալը տեսայ, ձեռքովս ողջունեցի . . . և մնաս բարև ըսի անոր, վասն զի միտքս դրած էի որ ալ չտեսնեմ զայն։

« Ան ատեն նայուածքս իմ վրայ դարձնելով՝ կերպիւ խիք իմ յետին խորհուրդներու մէջ ամփոփուեցայ։ Բոլոր կենացս մէջ իբր կին կամ օրիորդ՝ պէշ գործ մ'ըրած չէի, առանց ատելութեան և վրէժխնդրութեան տենչի կ'մեռնէի։ Հետևապէս Աստուած զիս իր աղջկանը պէս պիտ' ընդունէր և այս աշխարհէ կ'ելնէի հանդերձելոյն համար։ Ներսս ասկէ ուրիշ մխիթարական գաղափար մը մնացած չըլլալուն՝ անոր յարեցայ։

« Շուտ մ'ինձ թուեցաւ որ այս խորհուրդը չէ թէ մինակ ներսս՝ այլ նաև բոլորտիքս կ'տարածուէր, սկսայ զգալ այն սուրբ աւիւնը որ նահատակներու արիութիւնը կ'կազմէ։ Ոտք ելայ կանգնեցայ և գլուխս երկինք վերցնելով՝ կարծեցի որ աչերս գերեզմանիս կամարը և հողը ծակելով մինչև բարձրեալին գահը կը

հասնէին ։ Նոյն ժամուն ցաւերս անգամ կրօնական եռանդովս մեղմացան , գոգցես մութին մէջ տեսնելով ուղղեցայ այն քարը ուր Թոյնը կ՚գտնուէր , բաժակը ձեռքս առի , ականջ դրի և գիտեցի թէ արդեօք ականջիս ձայն մը կամ աչքիս լոյս մը պիտի երևայ ։ Յիշողութեանս մէջ կրկին կարդացի այն նամակը որ կ՚ըսէր թէ քսան տարիէ ՚ի վեր մարդ մ՚այս գետնափորը չմտեր էր և թէ կարելի է մինչև քսան տարի ևս՝ ոչ ոք պիտի մտնէր . Հոգւով լաւ մը հանգուեցայ քաշելիք ցաւերէս ուրիշ ազատելիք միջոց մը չ՚գտնուելուն՝ և Թոյնը առնելով շուրթերուս տարի ու խմեցի , կսկծանաց և յետին մրմունջի մէջ արտասանելով մօրս՝ որմէ պիտի բաժնուէի և Աստուծոյ անունը զոր պիտի տեսնէի ՚ի մօտոյ ։

« Յետոյ , կրկին գերեզմանատան անկիւնը ընկայ , երկնային տեսիլս մարեր՝ և իմ ու անոր մէջ տեղ մահուան քօղը կ՚տարածուէր ։ Անօթութեան և ծարաւի նեղութիւններս վերակենդանացեր էին որոնց աւելցեր էր նաև Թոյնի նեղութիւնը ։ Անձկութեամբ կ՚սպասէի այն սառած քրտինքը որ վերջին ոգեվարքս պիտի իմացնէր ինձ . . . երբ յանկարծ անունս լսեցի և աչերս բանալով լոյս տեսայ . դուն հոն գերեզմանիս վանդակապատին քով կանգուն էիր . . . ձայն մը ձգեցի և դէպ ՚ի քեզ խոյացայ ։

« Մնացածը գիտես ։

— Եւ հիմա , շարունակեց Բօլին , պատուոյ վրայ կ՚յիշեցնեմ քեզի ինձ ըրած երդումդ , այս սոսկալի գործին մէջ դեր մը խաղացող երեք գլխաւոր անձերէ և ոչ մէկը պիտի չյայտնես , քանի որ անոնցմէ մէկը կենդանի է ։

Այս երդումս նորոգեցի ։

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԺԵ

Բօլէնի ինձ աւանդած գաղտնիքը իր կացութիւնը ևս աւելի նուիրական կ՚ընէր աչքիս ։ Ան ատեն կ՚զգայի թէ մինչև ուր պէտք էր երթալ իմ անձնուիրութիւնը որ զինքը սիրելուս ինձ երջանկութիւն մը կ՚համարէի և հասկցայ միանգամայն թէ ազնուութիւնը ո՛րքան խստիւ կ՚պահանջէր որ միայն աւելի եռանդուն խնամքով ու ակնածալի հոգածութեամբ մը միայն սէրս հասկցնէի իրեն ։

Մէջերնիս որոշուած յատակագիծը ընդունելով՝ ան իմ քրոջս և ես իր եղբօր տեղ անցայ․ ասկէ զատ՝ լեզուի և նուագի դասեր տալու գաղափարէն ետ կեցուցի զինքը , համոզելով որ կարելի է Բարիզի սրահներու մէջ իրեն հանդիպողներէ մէկը զինքը ճանչէր ։

Իմ կողմէ ես ալ մօրս ու քրոջս գրեցի որ միտք ունէի մէկ երկու տարի Անկլիա մնալ ։ Բօլէն այս որոշումս իմացած ատեն՝ քիչ մը դժուարութիւն ըրաւ , բայց տեսնելով որ անոր գործադրութեան մէջ ես մեծ հաճութիւն մը կ՚գտնէի , ալ անոր վրայ խօսելու չհամարձակեցաւ և այս դիտաւորութիւնս ալ ընդունուած որոշումի մը զօրութիւնն առաւ ։

Բօլին երկար ատեն վարանած էր թէ արդեօք իր գաղտնիքը մօրը յայտնէ՞, և բոլոր աշխարհի առջև մեռած համարելով կենդանութիւնը իր կենսատուին իմացնէ՞ թէ ոչ։ Ես ալ այս վերջի խորհուրդին հետևելու մղած էի զինքը թեթև կերպով. վասն զի անանկով պիտի կորսնցնէր գոնէ խնամակալի գիրքը որ իմ երանութիւնը կ՚կազմէր։ Բայց մեծ եղաւ զարմանքս երբ տեսայ որ Բօլին քիչ մը մտածելէ ետքը՝ այս մխիթարութիւնը մերժեց ու աղաչանացս հակառակ՝ պատճառն ալ ինէ պահեց կարծելով որ զիս պիտի վշտացնէր այն։

Մեր օրերը այսպէս կ՚անցնէին, Բօլինի համար այնպիսի տըրտմութեամբ մ՚որ կարծես թէ առանց հրապոյրի չէր երբեմն, և ինծի համար եթէ ոչ երանութեան՝ գէթ յուսոյ մէջ, որովհետև կ՚տեսնէի որ օրէ օր անիկա սրտի ամէն յօժարով ինձ կ՚մօտենար և նոյն ինքը իր ներքին փոփոխութեան ծանր այլ յայտնի փորձեր կ՚տար անզգուշաբար։

Երբ մէկ տեղ՝ այսինքն նա ասեղնագործութեան մ՚և ես գծագրութեան կամ ջրանկարի մը կ՚աշխատէինք, աչերս վեր վերցուցած ատեն ստէպ իր նայուածքը վրաս բևեռեալ կ՚գտնէի։ Կը տեսնէի որ ժուռ գալ ելած ատեննիս՝ նախ՝ օտարի մը պէս թեւ կ՚խնդրէր, բայց քանի մը վայրկեան ետքը կ՚զգայի որ նա տկարութենէ կամ անհոգութենէ թևիս վրայ կ՚ծանրանար թուլակի։ Մինակս դուրս ելած ժամանակս՝ գրեթէ միշտ Սէն-Ճէյմս փողոցին անկիւնը դառնալու ատեն՝ հեռուէն կ՚տեսնէի որ պատուհանը նստած ճամբաս կ՚սպասէր, ահա բոլոր այս նշանները որ աւելի մեծ ընտանութեան կամ յարատև երախտագիտութեան մը ցոյցերը կրնային ըլլալ, ապագայ երանութեան մը յայտնութիւնը կ՚թուէին ինծի և անոնց ամէն մէկուն համար գոհ ու շնորհակալ կ՚ըլլէի 'ի ներքուստ, վախնալով որ եթէ այս զգացումս բարձրաձայն յայտնէի, զգալ կ՚տայի իրեն որ իր սիրտը եղբայրական բարեկամութեան մը սահմանէ դուրս մտերմութեան մը կ՚սովորէր քայլ առ քայլ։

Թէև մեկուսի կ՚ապրէինք, բայց երբեմն քանի մ՚այցելութիւն-

ներ կ՚ընդունէինք յանձնարարական թղթերնուս շնորհիւ, վասն զի թէ ընկերութեան աղմուկէ և թէ արուեստակեալ առանձնութենէ մը պէտք էինք հեռանալ:

Մեր սովորական ծանօթներու մէջ երիտասարդ բժիշկ մը կար, որ երեք չորս տարիէ 'ի վեր Լօնտօնի մէջ մեծ անուն ստացեր էր ներքին գործարաններու վերաբերեալ տեսակ մ՚ախտերու վրայ ունեցած հմտութեամբը: Ասիկա ամէն անգամ որ զմեզ տեսնելու կ՚գար զՔօլին մեծ ուշով կ՚դիտէր որով իր երթալէ ետքը՝ միշտ անհանգիստ կ՚ըլնէի:

Եւ իրօք երիտասարդութեան այն գեղեցիկ և կենդանի գոյները որ Քօլինի դէմքին վայելչութիւն կ՚տային երբեմն և որոնց աներևոյթ ըլլալուն պատճառը՝ նախ իր յոգնութիւնը կամ վշտերը կ՚կարծէի, կորսուած էին գետնափորին մէջ զինքը հոգեվարք դատած գիշերէս 'ի վեր, կամ եթէ վայրկենական կարմրութիւն մ՚իր այտերը գունաւորէր, այնպիսի տենդային երևոյթ մը կ՚տար անոնց որ նոյն իսկ գեղնութենէ աւելի անհանգիստ կ՚ընէր զիս: Ցանկարծական և անկանոն ջղային ցնցումներ կ՚գային վրան ո-րոնց մարելքներ կ՚յաջորդէին ու հետեւեալ օրերը աւելի խորունկ տխրութիւն մը կ՚տիրէր իր վրայ:

Վերջապէս այս բաներս այնքան սաստիկ ու ծանր կերպով ըս-կսան կրկնուիլ որ օր մ՚երբ Սէրսի բժիշկը ըստ սովորականի մեզ այցելութեան եկած էր, հանեցի զինքը այն մտախոհութենէ որ կ՚ըլնէր զՔօլին տեսած ատեն ու թեւը մտնելով պարտէզ իջայ:

Քանի մ՚անգամ լուսնեայն պզտի մարգագետնին շրջանն ընե-լէ ետքը՝ նոյն բազմոցին վրայ գացինք նստանք ուր Քօլին այս սոսկալի պատմութիւնը պատմած էր: Հոն պահ մը մտախորհ մնալէ ետքը՝ լռութիւնը խզելու վրայ էի երբ բժիշկը ինձ ժամանակ չ՚թողուց:

— Քրոջդ առողջութեան վրայ անհանգիստ ես, ըսաւ:

— Կ՚խոստովանիմ, պատասխանեցի, և դու ինձ այնպիսի վախեր ցցուցիր քու վրայ որ խիղճներս կ՚աւելցնեն:

— Իրաւունք ունիս, ըսաւ բժիշկը, վախ կայ որ ստամոքսի

հինցած ախտ մը նորէն վրան գայ ։ Միթէ դիպուածով մ՚այդ գործարանը տկարութիւն մ՚ունեցած է երբէք ։

— Անգամ մը թունաւորուած է նա . . . ։

Բժիշկը վայրկեան մը մտածեց ։

— Այո՛, ճիշտ այդ է, ըսաւ, կարծիքս սխալ չէր, քեզ պատուիրագիր մը գրեմ զոր քոյրդ ճշդիւ կատարել պէտք է, իսկ բարոյական դարմանը քենէ կախում ունի, կարելի եղածին չափ զուարճութիւն պէտք է իրեն, թերեւս տեղական ախտէ բռնուած ըլնի եւ Ֆրանսա ճամբորդութիւն մ՚ընել օգտակար ըլնի իրեն ։

— Չ՚ուզէր Ֆրանսա վերադառնալ ։

— Ան տեղն, Սկովտիա, Իրլանտա, Իտալիա կամ իր սիրած մէկ կողմը արշաւանք մ՚ընելը հարկաւոր կ՚կարծեմ ։

Բժիշկին ձեռքը սեղմեցի եւ տուն դարձանք ։

Դեղագիրը ուղղակի ինձ պիտի ղրկէր, եւ ես Բօլինի կասկած մը չտալու համար՝ առանց բան մ՚ըսելու սահմանուած կանոնը մեր կենաց սովորական եղանակին տեղ անցընելու որոշած էի, այլ այս զգուշութիւնը անօգուտ եղաւ, վասն զի հաղիւ թէ բժիշկը մեկներ էր երբ Բօլին ձեռքս բռնելով,

— Ամէն բան խոստովանեցաւ քեզ անիկա այնպէս չէ՞, ըսաւ ինձ ։

Չհասկնալու զարկի ։

— Ահա, շարունակեց նա տրտմագին ժպտելով, այս պատճառաւ չէի ուզեր կենդանութիւնս մօրս իմացնել, ինչ պիտի շահէր նա իր զաւակը գտնելովը, քանի որ մահը քանի մը տարիէ դարձեալ պիտի յափշտակէր զան, աւելի աղէկ չէ՞ մի որ մարդ իր սիրականին վրայ միայն անգամ մը լայ ։

— Բայց քու վիճակիդ վրայ զարմանալի կերպով կ՚խաբուիս, ըսի, քու ունեցածդ պարզ տկարութիւն մ՚է եւ ոչ այլ ինչ ։

— Ո՛հ, ադիկէ աւելի ծանր է, պատասխանեց նա իր անոյշ ու տխուր ժպիտով, կ՚զգամ որ թոյնը իր հետքը ձգած է ներսս, ծանր կերպով մը վնասուած եմ ։ Բայց իս մտիկ ըրէ, Ալֆրէտ,

չեմ ուզեր յուսահատիլ ։ Այրելէ աւելի ի՞նչ կ՚ուզեմ, երկրորդ անգամ՚ես ազատէ զիս ։ Ի՞նչ կ՚ուզես որ ընեմ ։

— Բժշկին պատուէրներուն հետեւէ որոնք դիւրին և պարզ են․ այսինքն յարատեւ զբօսանք և համբերութիւն ։

— Պատրաստ եմ գալու ուր որ ուզես ։

— Դու ամենէ աւելի սիրած երկիրդ ընտրէ ։

— Թէ որ կ՚հաճիս, Սկովտիա երթանք, քանի որ կէս ճամբան եկած ենք արդէն ։

— Շա՛տ լաւ ։

Շուտ մը պատրաստութիւններս ըրի և երեք օր ետքը Լօնտօնէ մեկնեցանք ։ Բայց վայրկեն մը կանգ առինք Թըուտի ափունքներու վրայ զայն ողջունելու համար այն գեղեցիկ անէծքով՝ զոր Շիլլէր՝ Մարի Ստիւարթի բերանը կ՚դնէ ։

« Բնութիւնը, անկլիացին և սկովտիացին ովկիանոսին մէջտեղ տարածուած տախտակի մը վրայ նետեց և զայն երկու անհաւասար մասերու բաժնելով՝ իր բնակիչները անոր գրաւման յաւիտենական կռուոյն մասնեց ։ Թըուտի պզտի աւազանը միայն կը բաժնէ այս բոցավառ սրտերը, և բազմիցս, բազմիցս այս երկու ազգերու արիւնը իր ջուրերու խառնուած է․ Հազար տարիէ յետէ սուր 'ի ձեռին երկու եզերքներու վրայ կանգուն՝ զիրար կը դիտեն անոնք սպառնալից ։ Ամէն անգամ որ թշնամի մը զԱնկլիա ոտնակոխ ըրած է, Սկովտիոյ զաւակ մ՚ընկերացած է անոր ։ Սկովտիայի մէջ տեղի ունեցած չէ քաղաքական պատերազմի հըրդեհ մ՚առանց որ անկլիացի մ՚անոր ջահ մը չմօտեցնէ, և այս պիտի տեւէ այսպէս, ատելութիւնը պիտի տիրէ անողոք և անմեռ մինչև այն օրը՝ ուր մի և նոյն խորհրդարանը պիտի միացնէ երկու թշնամիները և միայն նոյն ծիրանին բոլոր կղզւոյն վրայ պիտի տարածուի ։

Սկովտիա հասանք ։

Բոլոր այս բանաստեղծական երկիրը ման եկանք Վալթէր Սքօթ 'ի ձեռին՝ որ ուրուականներ կանչող վհուկի մը պէս շէնցուցած է զայն իր հնամի բնակներով և երեւակայութեանը շնորհալի ու

այլանդակ արուեստովը ։ Գտանք այն ժայռոտ արահետները ուրկէ կ'անցնէր ուշիմ Տէլձէթի՝ իր Կիւսթավ խելօք ձիուն վրայ հեծած, ժուռ եկանք այն լճին եզրը՝ որու վրայ գիշերը Ավընէլէ սպիտակ տիկինը շողիի մը պէս կ'սահէր ։ Գացինք հանգչեցանք Լօքըլվէնի դղեկին աւերակներուն վրայ նոյն իսկ այն ժամուն՝ ուր Սկովտիոյ Թագուհին անկէ խոյս տուեր էր, և Թէյ գետի ափանց վրայ փնտռեցինք այն շրջափակ ասպարէզը ուր Թօրքիլ Տիւչէն զինագործը Սմիթի սուրին տակ՝ իր եօթը զաւկըներու անկումը տեսաւ առանց գանգատ մ'արտաբերելու բայց 'ի այս խօսքերէ զորս եօթ անգամ կրկնեց. Մէկ մ'եւս Էքթորէ համար ։

Այս արշաւանքը երանութեան երազ մը պիտի երևի ինծի յաւիտենապէս, երազ մը՝ որու պիտի չ'կրնային մօտիլ բնաւ ապագայի իրութիւնները ։

Բօլին, այնպիսի դիւրատիպ կազմուածք մ'ունէր որ արհեստագէտին հարկաւոր է և առանց որոյ Ճամբորդութիւն մ'ուրիշ բան չէ բայց եթէ պարզ տեղափոխութիւն մը, կենաց սովորական շարժումի մէջ արգաութիւն և կամ միտք զբօսցնելու միջոց մը նոյն իսկ այն առարկաներու տեսքով որ զայն պիտի զբաղեցնէին ։

Որ և է պատմական յիշատակ, առաւօտեայ հովիտին կամ երեկոյեան վերջալուսին մէջ նշմարուող բնական գեղեցկութիւն մը իր տեսութենէ չէր փախեր երբէք, իսկ ես՝ բժժանքի մը ներքև էի ։ Իր պատմութիւնը ինձ պատմած ժամէն 'ի վեր՝ այն դէպքերուն վրայ խօսք մ'ըրած չէինք, և երբեմն անցեալը այնպէս կ'մոռնայի որ կարծես թէ բնաւ տեղի ունեցած չէր ։ Ամէն բան ներկային վրայ կ'կայանար, որովհետև այն կ'միացնէր զմեզ, մեր մտերմութեան կապերը օրէ օր աւելի կ'սեղմուէին առանձնութեամբ, վասն զի օտար երկրի մը վրայ ես Բօլինէ՝ և Բօլին՝ ինէ ուրիշ մէկը չունէր, ուստի կ'զգայի որ օրէ օր աւելի կը տեղաւորուէի իր սրտին մէջ ։

Ամէն օր ձեռքի ճնշումով, ժպիտով մը, թեւը իմինիս վրայ

կամ գլուխը ուսերուս վրայ կռթնելովը երկրորդ օրուան համար նոր խրատունք մը կ՚տար ինծի անզգայաբար, բայց քանի ինքը այսպէս անձնատուր կ՚ըլլէր, այնքան ես ալ իր հոգւոյ անմեղ հաւատքները ծծելով հանդերձ՝ սիրոյ վրայ խօսք բանալէ կ՚զգուշանայի, վախնալով որ չնշմարէ թէ արդէն շատոնց բարեկամութեան սահմաններէ անցեր էինք ։

Իսկ Բօլինի առողջութեան գալով՝ բժշկին գուշակութիւնները մասամբ իսկ կատարուած էին ։ Համբերութիւնը ու անոր արթնցուցած յիշատակները իր մտքին գործունէութեան տալով կը հեռացնէին զայն այն տխուր յիշատակներէ որ զինքը կ՚ճնշէին երբ կարեւոր առարկայով մը զբաղած չէր ։ Նոյն իսկ ինքը կ՚ըսկսէր անցեալը մոռնալ գրեթէ ու քանի որ անոր վիհը սուքերի մէջ կ՚կորսուէր, ապագային պատկերը նոր լուսով մը կ՚ներկուէր ։ Իր կեանքը՝ զոր գերեզմանի մը սահմաններու մէջ փակուած կ՚կարծէր, աւելի զուարթ հորիզոններով կ՚սկսէր ընդարձակուիլ եւ կամաց կամաց աւելի մաքուր օդ մը կ՚խառնուէր այն խեղդիչ մթնոլորտին որու մէջ ընկած էր նա ։

Մինչ այս մինչ այն, բոլոր ամառը Սկովտիա անցուցինք, ետքը Լօնտօն եկանք մեր Բիքէտիլլիի տնակը՝ ուր գտանք այն հրապոյրը որ վերադարձի առաջին ժամերուն մէջ կ՚զգայ նաեւ ամենէ շատ համբերութիւն սիրող մէկը ։

Այս միջոցին Բօլինի սրտին անցածը չ՚գիտեմ, բայց գիտեմ որ ես երբեք աւելի երջանիկ չէի եղած ։ Մեզ միացնող զգացումը եղբայրութեան պէս մաքուր էր, տարիէ մ՚ի վեր սիրոյ վրայ խօսք բացած չէի իրեն, եւ տարիէ մ՚ի վեր ան ալ ինծի ամենափոքր խոստովանութիւն մ՚ըրած չէր, սակայն բաց գրքերու պէս մէկ մէկու սրտին մէջ կ՚կարդայինք եւ ո՛չ մէկ մէկու յայտնելիք բան մը չունէինք ։

Ասկէ աւելի ինչ կ՚ուզէի . . . իմ վիճակը այնքան հրապոյր ունէր որ կարծես թէ կ՚վախնայի որ աւելի մեծ երանութիւն մը անակնկալ եւ դժնդակ վախճան մը չտայ անոր ։ Եթէ ոչ սիրական գէթ բարեկամէ եւ եղբօրմէ մ՚աւելի էի ։

Այն ծառն էի ես՝ որու խեղճ բաղեղի մը պէս կ՚կռթնէր ինքը, կամ այն գետը՝ որու հոսանքին վրայ իր նաւակը կ՚սահէր թեթևակի, իրեն լոյս տուող արեւը ես էի, իր ամէն ունեցածը ինծի կ՚պարտաւորէր, և կարելի է հեռի չէր այն օրը ուր իմ շնորհիւ ապրողը ինծի համար պիտի ապրէր գլխովին։

ԺԶ

Մեր նոր կեանքը այսպէս կ՚անցնէր, երբ օր մը մօրմէս նամակ մը ստացայ որով կ՚իմացնէր թէ քրոջս համար յարմար և շահաւէտ ամուսին մը կ՚ներկայանար, Կապրիէլը քոյրս կնութեան կ՚խնդրէր Հօրաս տը Պէօցվալ կոմսը՝ որ իր մասնաւոր հարստութենէ զատ՝ իր առաջին կնոջմէ քսան և հինգ հազար ֆրանք եկամուտ ժառանգեր էր . . . ։

Բարեբաղդաբար այս նամակը առած ատենս մինակ էի, որովհետև զարմանքս զիս պիտի մատնէր։

Եւ իրօք միթէ խիստ տարօրէն չէ՞ր այս լուրը, և չէ՞ մի որ նախախնամութեան մի նոր գաղտնիքը կ՚պահուէր այս պլանդակ նախասահմանութեան մէջ որ զկոմսը զինքը ճանչցող միակ մարդուն առջին կ՚հանէր։

Որչափ որ զինքս զսպելու ջանացի, Բօլին ներս եկած ատեն իմացաւ որ իր բացակայութեան ատեն արտաքոյ կարգի բան մը անցեր էր, զինքը դիւրաւ հանդարտեցուցի, սակայն երբ ըսի որ ընտանեկան գործեր հեղ մը Փրանսա երթալու կ՚պարտաւո-

րէին զիս, բնականօրէն կարծեց թէ մէկ մէկէ բաժնուելնուս համար այն մտատանջութեան մէջ կ՚գտնուէր։

Ինքն ալ գեղնեցաւ և հարկադրեցաւ նստիլ։ Տարիէ մը՝ այսինքն զինքը պատահելէս 'ի վեր՝ առաջին անգամ մէկ մէկէ կ՚հեռանայինք, ասկէ զատ՝ բաժանում մ՚որքան ալ կարճատև ու անվտանգ ըլլի, զիրար սիրող՝ սիրտերու մէջ նոյն կէտին այնպիսի ներքին նախազգացումներ կ՚ծագին որ զայն վտանգաւոր ու ցաւալի կ՚երևցնեն մեր խոհականութեան հակառակ։

Վայրկեան մը պէտք չէր կորսնցնել, հետևաբար անմիջապէս երկրորդ օրը մեկնելու որոշած էի։ Քանի մը կարևոր պատրաստութիւններ տեսնելու համար սենեակս ելայ, Բօլին պարտէզը իջաւ ուր ես ալ գայի պատրաստութիւններս լմնցուցածիս պէս։

Նստած գտայ զայն այն բազմոցին վրայ ուր իր պատմութիւնը ինծի պատմած էր, և ինչպէս արդէն ըսի, այն ժամանակէ 'ի վեր իրօք մեռածի պէս Ֆրանսայի մէկ արձագանքը զինքը արթնցուցած չէր, բայց կարելի է այս հանգստեան վախճանը կ՚մօտենար և աղաղակ ցաւալի կերպով մը պիտի միանար այն անցելոյն հետ՝ զոր բոլոր ճգամբ մոռցնելու աշխատեր էի. տրտում ու տխուր տեսայ զինքը, գացի քովը նստայ ու իր առաջին խօսքերը ինծ իր մտատանջութեան պատճառը յայտնեցին։

— Հիմա կ՚մեկնիս սիրելիս, ըսաւ նա։

— Պէտք է որ մեկնիմ, Բօլին, ըսի կրցածիս չափ հանդարտ ձայնով մը, դու որ և է մէկէ մ՚աղէկ գիտես որ երբեմն դէպքերը զմեզ իրենց խաղալիկ կ՚ընեն, ինչպէս հովը տերևը, և զմեզ կ՚հեռացնեն այն տեղերէ ուրկէ ժամ մը բաժնուիլ չենք ուզեր։ Այս ճամբորդութեանս ապագայութենէ կախում ունի մօրս, քրոջս երջանկութիւնը, նաև իմինս՝ որու վրայ բերանս չէր բանար եթէ այն 'ի վտանգ ըլլէր միայն։

— Գնա սիրելիս, կրկնեց անիկա վշտագին, քանի որ հոն ներկայութիւնդ անհրաժեշտ է, բայց մի մոռնար որ Անգլիոյ մէջ ես քոյր մ՚ունիմ՝ որ մայր չունի, որու միակ երջանկութիւնը քենէ

կախում ունի այսուհետեւ, և որ քու երանութեան համար շատ կ՚փափաքէր որ ձեռքէն բան մը գայ . . . :

— Ո՜հ, Բօլին, գոչեց զինքը թևերուս մէջ առնելով, ըսէ՛, միթէ իմ սիրոյս վրայ վայրկիկ մը կ՚տարակուսիս, կ՚կարծես թէ սրտաբէկ չեմ հեռանար քենէ: Չես հաւատար որ իմ կենացս ամենէ երջանիկ վայրկեանը կրկին այս տնակը մտած վայրկեանն պիտ՚ ըլնի որ զմեզ բոլոր աշխարհէ կ՚հեռացնէ . . . չես հաւատար որ յուսացածէս աւելի մեծ երջանկութիւն մ՚է ինծի համար քեզի հետ իբրև եղբայր և քոյր ապրիլ՝ ապագային մէջ աւելի անոյշ օրերու ակնկալութեամբ:

— Այո՛, կ՚հաւատամ, պատասխանեց Բօլին, վասն զի չ՚հաւատալը ապերախտութիւն է, իմ վրայ ունեցած սէրդ այնքան ազնիւ ու բարձր զգացում մ՚է որ քու մէկ առաքինութեանդ վրայ խօսելու պէս՝ առանց ամչնալու կրնամ անոր վրայ խօսիլ . . . բայց ապագայի մէջ աւելի մեծ երանութեան մ՚ակնկալութիւնդ չեմ կրնար իմանալ, Ալֆրէտ . . . : Հաւաստի եմ որ մեր երանութիւնը նոյն իսկ մեր յարաբերութեանց անմեղութեանը վրայ կ՚հիմնուի, և որչափ որ իմ կացութիւնը տարօրինակ ու կարելի է աննման է, այնքան ընկերութեան առջև իմ պարտաւորութիւններէս արձակուած եմ, այնքան ալ ես ինծի համար կանոնք կատարելու մէջ խիստ պէտք եմ ըլնիլ . . . :

— Ո՜հ, այո . . . այո, միտքդ կ՚հասկնամ, և անոր համար քու նահատակութեան պսակէդ ծաղիկ մը հանելով՝ անոր տեղ կսկիծ մը չեմ ուզեր դնել երբէք, քա՛ւ լիցի. բայց վերջապէս կրնան այնպիսի դէպքեր պատահիլ որով դու ազատ ըլնիս . . . : Ներէ եթէ նորէն այս խօսքը կ՚բանամ, բայց նոյն իսկ կոմսին վարած կեանքը զինքը որ և է մէկէ մ՚աւելի այսպիսի դէպքերու ենթակայ կ՚ընէ:

— Ո՜հ, գիտեմ, գիտեմ, և հաւատա՛ անոր համար օրագիրները միշտ դողալով կ՚բանամ առ ահի որ կրած անունս արիւնալի դատի մը մէջ՝ և ամուսինս կոչուած մարդը՝ անարգ մահուան մը դատապարտուած կ՚տեսնեմ . . . բայց այս պարագայի

մէջ ալ ենթադրելով որ ես անորմէ աւելի ապրիմ ինչպէս կը համարձակիս ինծի երջանկութեան վրայ խօսիլ. . . ։

—Ո՛հ. . . բայց նախ և յառաջ, Բօլին, դարձեալ դու ամենէ պաշտելի կնոջ պէս անբիծ կ՚համարուիս միշտ. . . վասն զի քանի որ կոմսը ինքը զքեզ իրմէ հեռացուց, ո՛չ իր անպատուութիւնը և ոչ իր արեան մէկ կաթիլը քու վրայ կրնայ ցայտել. . . իմ միտքս այդ ըսել չէր սակայն ։ Միթէ կարելի չէ՞ որ գիշերային յարձակումի կամ մենամարտութեան մը մէջ իր կեանքը կորսնցնէ նա. . . կիտեմ որ սոսկալի է այն երանութեան միակ յոյսը որ մարդու մը վերջին իր արեան հետ պիտի հոսի, կամ իր վերջին շունչին հետ բերնէն պիտի ելնէ. . . այլ հուսկ յետոյ նոյն իսկ քեզի համար. . . այդպիսի վախճան մը դիպուածին մէկ շնորհքը կամ նախախնամութեան մի մոռացօնը չէ՞։

—Եւ ա՛ն ատե՞ն, ըսաւ Բօլին հարցական եղանակաւ ։

—Ա՛ն ատեն, Բօլին, այն մարդը որ առանց թէութեան քու բարեկամը ու պաշտպան եղբայրը եղաւ, միթէ ուրիշ անուն մը առնելու իրաւունք չունենար ։

—Բայց այդ մարդը այդպիսի խնդիրք մ՚ընելու ատեն ինչ պարտաւորութեան մէջ մտնելը լաւ մը խորհած է մի ։

—Անտարակոյս, և անոր մէջ առանց վախի պատճառ մը նշմարելու շատ երանաւէտ խոստումներ գտած է ։

—Լաւ մը խորհած է որ ես Փրանսայէ աքսորուած եմ, աքսոր մը՝ որ կոմսին մահուամբ ալ պիտի չքակուի, և թէ անոր յիշատակին համար կրկին պիտի շարունակեմ այն պարտաւորութիւնները որ կենդանութեանը ատեն յանձն առած էի. . . ։

—Բօլին, ամէն բան մտածեցի. . . ։ Այս քեզի հետ անցուցած տարիս կենացս ամենէ երջանիկ տարին է, և ինչպէս որ արդէն քեզի ըսի, իրական կապ մ՚աշխարհիս այս կամ այն կողմէ չ՚կապեր զիս, ուստի, քու գտնուած երկիրը իմ հայրենիքը պիտ՚ ըլլի ։

—Լաւ ուրեմն, ըսաւ Բօլին այնպիսի անոյշ կերպով որ խոստմունքէ մ՚աւելի ամէն յոյս կ՚պարունակէր, այս զգացումնե-

րով՝ Ճամբորդութենէդ դարձիր դու, գործը ապագային թողունք ու Աստուծոյ ապաւինինք։

Իր ոտքը ընկայ ու ծունկերը համբուրեցի։

Նոյն գիշեր Լոնտոնէ մեկնեցայ, կէս օր մօտ Հավրը հասայ, անմիջապէս սուրհանդակի կառք մը բռնեցի ու առաւօտեայ ժամը մէկին մեր տունն էի։

Մայրս տունը չէր, և իմացայ որ Գապրիէլլը քրոջս հետ Անկլիոյ դեսպանին՝ լորտ Տ... ի երեկոյթին գացած էր։ Հարցուցի և իմացայ որ մինակ չէին, Հորաս կոմսը եկած առած էր զիրենք։ Այս լսածիս պէս հագուեցայ շտապաւ, վարձու կառքի մը մէջ նետուեցայ ու դեսպանատուն գացի։

Հոն հասած ատեն՝ շատ մարդ արդէն մեկնած էր. սրահակները սկսեր էին պարպուիլ, բայց և այնպէս առանց տեսնուելու ներս մտնելու չափ բազմութիւն կար։ Շուտ մը տեսայ մայրս որ իր հոգւոյ սովորական մաքրութեամբը նստեր էր և քոյրս որ տղայական ուրախութեամբ մը կ'պարէր։ Որովհետև ինքզինքս հանդէսին մէջ անոնց ճանչցնելու մտքով չեկեր էի, դուռը ըսպասեցի, սակայն զատ՝ երրորդ անձ մ'ալ կ'փնտռէի որ պէտք չէր անկէ հեռի ըլլալ։ Իրօք հետապօտութիւնս երկար չտևեց. Հորաս կոմսը կռթներ էր դրան մը տախտակամածին՝ որու դիմացը ես կ'գտնուէի։

Տեսածիս պէս ճանչցայ զինքը, ճիշտ Բօլէնի նկարագրած մարդը ու Կրան-Բրէ աքքայարանին մէջ լուսնի լուսով տեսած անծանօթս էր նա, նոյն տժգոյն հանդարտ դէմքը և գանգուր մազերը ունէր՝ որ իրեն երիտասարդի տեսք մը կ'տային, սև աչերով՝ որ իր գծագրութեանը այլանդակ երևոյթ մը կ'ընծայէին, վերջապէս ճակտին վրայ կ'տեսնուէր այն կնճիռը որ եթէ ոչ խղճի տագնապով՝ գոնէ իր հոգերովը աւելի խորունկցած էր տարիէ մը յետէ։

Հակապարը լմնցածին պէս՝ Գապրիէլլը գնաց մօրը քով նստաւ, ես ալ իսկոյն ծառայ մը ղրկեցի իրենց իմաց տալու համար որ մուշտակներու և վերարկուներու սրահը մէկը զիրենք կ'սպասէր։

Մայրս ու քոյրս զիս տեսածնուն պէս՝ զարմանքի և ուրախութեան ձայն մը ձգեցին, սենեկին մէջ առանձին ըլնելնուս՝ գըրկեցի զիրենք։ Մայրս չէր կրնար հաւատալ իր աչքերուն ու ձեռքերուն որոնցմով զիս կ՚առնէր ու սրտին վրայ կ՚ձնշէր։ Այնքան փութով եկած էի որ՝ հազիւ նամակը ձեռքս անցած կ՚կարծէին, և իրօք քսան և չորս ժամ յառաջ Լօնտօն կ՚գտնուէի տակաւին։

Ա՛լ մայրս և քոյրս սրահը դառնալ չէին ուզեր, ուստի իրենց վերարկուները խնդրեցին և մուշտակները հագնելով հրաման ըրին ծառային որ կառքը մօտեցնէ, ան ատեն Կապրիէլլը մօրս ականջին քանի մը խօսք ըսաւ։

— Աղէկ ըսիր, վրայ բերաւ մայրս. Հօրաս կոմսը չառինք . . . ։

— Հոգ չէ, ըսի. վաղը այցելութիւն մը կ՚ընեմ իրեն և ձեզի համար ներում կ՚խնդրեմ։

— Ահաւասիկ է նա, ըսաւ Կապրիէլլը։

Արդարև կոմսը տեսնելով որ այս տիկնայքը սրահէն ելեր ու ետ չ՚դարձեր էին, զանոնք փնտռելու ելեր՝ և մեկնելու պատրաստ գտեր էր։ Կ՚խոստովանիմ որ այս մարդուն մեզի մօտենալը տեսած ատենս՝ բոլոր մարմնոյս վրայէ սարսուռ մ՚անցաւ։ Մայրս զգաց որ թեւս իրենին տակ կ՚կարկամէր, ու կոմսին և իմ նայուածքիս իրարու հանդիպիլը տեսնելով՝ վտանգը իմացաւ այն բնական գրգռումով որ մայրերու յատուկ է, և մենք բերաննիս չը բացած։

— Ներեցէք, ըսաւ կոմսին, հրամանքը տղաս է որ գրեթէ տարիէ մը յետէ տեսած չէինք և Լօնտօնէ կ՚գայ։

Կոմսը խոնարհութիւն մ՚ըրաւ։

— Տիկին, միթէ այս վերադարձը միայն ինծի համար վշտաւիթ պիտ՚ ըլնի, ըսաւ նա անոյշ ձայնով մը, և զձեզ տունը տանելու երանութենէ զիս պիտի զրկէ՞ այն։

— Կարելի է, պարոն, պատասխանեցի հազիւ ինքզինքս զսպելով, վասն զի իմ գտնուած ատենս՝ մայրս ու քոյրս ուրիշ [illegible] պէտք չունին։

— Բայց հրամանքը Հորաս կոմսն է, վրայ բերաւ մայրս աշխուժիւ ինծի դառնալով։

— Պարոնը կ՚ճանչեմ, ըսի այնպիսի շեշտով մ՚որու մէջ ամէն նախատինք ամփոփելու աշխատեր էի։

Ասոր վրայ զգացի որ մայրս ու քոյրս կ՚դողային ըստ կարգէ, իսկ Հորաս կոմսը սոսկալի կերպով դեղնեցաւ առանց այլայլութեան ուրիշ նշան մը յայտնելու։ Մօրս տագնապը տեսաւ և այնպիսի ազնուութեամբ ու քաղաքավարութեամբ՝ որ կարելի է ես պէտք էի ցուցուցած ըլլալ, խոնարհութիւն մ՚ըրաւ ու գնաց։

Մայրս ետեւէն նայեցաւ անձկանօք, և աներևոյթ եղածին պէս,

— Երթանք, երթանք, ըսաւ զիս դէպ ՚ի դուռը քաշելով. սանդուղը իջանք և կառքը հեծնելով տուն դարձանք առանց խօսք մը փոխանակելու։

ԺԷ

Սակայն դիւրին է երևակայել որ սրտերնիս տարբեր տարբեր զգացումներով լի էր։ Տունը հասածնուս պէս՝ մայրս Կաբրիէլլին նշան ըրաւ որ իր սենեակը քաշուի, և խեղճ քոյրս ըստ իր հին սովորութեան՝ նկա ճակատը ինծի ներկայացուց, բայց հազիւ թէ զինքը դրկեր էի ու շրթներս եղբայրական համբոյրս կ՚քաղէին, երբ սիրտը փղձկելով սկսաւ լալ։ Ան ատեն աչքերս իր վրայ իջնելու ատեն մինչև իր սրտի խորը թափանցեց ու գութս շարժեցաւ։

— Սիրելի քուրիկ, ըսի, ինձ մի՛ տրտնջար այնպիսի բանի մը համար որ ուրիշ կերպ չեմ կրնար ընել, դէպքերը տնօրինողը Աստուած է և անոնք զմարդիկ կ'կառավարեն։ Մեր հօրը մահուանէ 'ի վեր՝ ես քեզի համար քու առջեւդ պատասխանատու եմ, ուստի քու կեանքի վրայ հսկել և զայն երջանիկ ընել իմ պարտքն էր։

— Ո՛հ, այո՛, այո՛, մեր տէրը դու ես և հրամաններուդ կը հնազանդիմ, անհոգ եղիր։ Բայց առանց առարկան գիտնալու՝ ներսս վախ մը կ'զգամ և կ'լամ. չ'գիտեմ ինչո՛ւ։

— Ապահով եղիր, փառք Աստուծոյ որ քու վրայ կ'հսկէր, ամենէ մեծ վտանգը անցուցիր հիմա։ Արի՛, սենեակդ քաշուէ, և աղօթէ ինչպէս որ կ'աղօթէ անմեղ հոգի մը, աղօթքը վախը կ'փարատէ և արցունքդ կ'չորցնէ, արի՛։

Կապրիէլլը զիս գրկեց ու մեկնեցաւ։ Մայրս անոր ետեւէն նայեցաւ անձկութեամբ, ու երբ դուռը գոցուեցաւ,

— Ի՞նչ կ'նշանակէ այս ամենը, ըսաւ։

— Այն կ'նշանակէ որ, ըսի յարգալի այլ հանդարտ ձայնով, այդ ձեր ըսած ամուսնութիւնը անկարելի է և Կապրիէլլը չ'կրնար Հօրաս կոմսին հետ կարգուիլ։

— Բանն այն է որ գրեթէ կէս մը խօսքս տուած եմ, ըսաւ մայրս։

— Զքեզ խոստումէդ քակելը վրաս կ'առնում։

— Բայց վերջապէս ինչու համար ընելը պիտ՚ ըսես ինծի, առա՛նց պատճառի մը . . . ։

— Միթէ զիս այդչափ անմիտ կ'կարծես որ առանց պատճառ մ'ունենալու մարդուս խօսքին պէս նուիրական բան մ'ոտքի տակ առնում։

— Բայց զայն ինծի պիտ՚ ըսես, այնպէս չէ՞։

— Բոլորովին անկարելի է, մայր իմ, երդմամբ կապուած եմ։

— Գիտեմ որ Հօրասին դէմ շատ բաներ կ'զրուցեն, բայց դեռ բան մը չ'կրցած են փորձով հաստատել։ Միթէ այն զրպարտութեանց կ'հաւատաս։

— Չէ, աչքերուս կ'հաւատամ, մայր իմ, ես տեսայ...։

— Ո՛հ...։

— Մտիկ ըրէ, գիտես որ զքեզ ու քոյրս կ'սիրեմ, երկուքնիդ ալ գիտէք որ ձեր երանութեան համար թեթևօրէն հաստատ որոշում մը չեմ ըներ, և թէ 'ի վերջոյ այսպիսի մեծ պարագայի մէջ՝ զձեզ սուտով մը վախցնող մարդ չեմ, ուստի քեզի կ'ըսեմ և կ'երդնում որ եթէ ես ատենին չհասնէի՝ այս ամուսնութիւնը եղած ըլլէր, եթէ բացակայութեանս ատեն հայրս գերեզմանէն չելլներ այն մարդուն և քրոջս մէջ ահեղ պատուար մը ըլլալու, եթէ այս ժամուս քոյրս տիկին Հօրաս ալ Պէօյվալ կոչուէր, միայն մէկ բան ընել կ'մնար ինձ և կ'ընէի հաւատա՛, այսինքն քոյրս և զքեզ առնելով Փրանսայէ փախչիլ, մէկ մ'ալ յաւիտեանս հոն չ'դառնալու և օտար հողի վրայ մոռցուելու պայմանաւ, փոխանակ մեր հայրենիքի մէջ անպատիւ ապրելու։

— Բայց չե՞ս կրնար ըսել ինծի...։

— Երդում ըրած եմ... բան մը չեմ կրնար ըսել...։ Եթէ խօսիլ կարենայի, իմ մէկ խօսքով քոյրս ազատ կ'ըլլէր։

— Միթէ քրոջդ համար վտանգ կա՞յ։

— Ո՛չ, քանի որ ես ողջ եմ դոնէ։

— Աստուա՛ծ իմ, Աստուա՛ծ իմ, կրկնեց մայրս, զիս ահ ու դողի մէջ կ'ձգես։

Տեսայ որ ուզածէս աւելի հասկցուցեր էի ակամայ։

— Մտիկ ըրէ, շարունակեցի, կարելի է այս ամէնը կարծածէս նուազ ծանր է։ Կոմսին և ձեր մէջ վերջնական կերպով բան մը լմնցած չէր, հասարակութիւնը բան մը չէր գիտեր, միայն տարաձայնութիւններ և ենթադրութիւններ կ'ըլլէին, այնպէս չէ՞։

— Այս գիշեր երկրորդ անգամն էր միայն որ կոմսը մեզի կ'ընկերանար։

— Լաւ ուրեմն, պատրուակ մը տուէք այցելութիւն մի՛ ընդունիր, և ինչպէս ուրիշներու՝ նոյնպէս կոմսին համար դուռդ գոց պահէ, իր այցելութեանց աւելորդ ըլլալը իմացնելը ես վրաս կ'առնում։

— Ալֆրէտ, ըսաւ մայրս զարհուրած, մանաւանդ խոհեմութիւնը ձեռքէ մի՛ թողուր, վարպետութեամբ և զգուշեաւ վարուէ։ Կոմսը անանկ մէկը չէ որ առանց հաւանական պատճառ մը տալու՝ կարելի ըլնի ճամբել։

— Անհոգ եղիր, բոլոր պէտք եղած ձևերը 'ի գործ կ'դնեմ, հաւանական պատճառ մ'ալ կ'ցուցնեմ իրեն։

— Ի՛նչպէս որ կ'ուզես այնպէս ըրէ, Ալֆրէտ, ընտանիքիդ մեծը դուն ես, և ես քու կամքին հակառակ՝ բան մը չեմ ըներ. բայց Աստուծոյ սիրոյն, կոմսին ըսելիք ամէն մէկ խօսքդ կշռէ, և եթէ մերժես, կրցածիդ չափ մերժումդ մեղմացուր։

Այս խօսքերուն վրայ տեսնելով որ խուցս քաշուելու համար մոմերէ մէկը կ'առնէի,

— Այո՛, իրաւունք ունիս, շարունակեց, մոռցայ որ յոգնած ես։ Սենեակդ գնա՛, վաղը ասոնց վրայ խորհելու ատեն ունինք։

Իրեն մօտեցայ ու զինքը գրկեցի, բայց անիկա ձեռքս բռնելով աւելցուց.

— Խօսք կ'տամ որ կոմսին հպարտութիւնը վիրաւորելէ պիտի զգուշանամ։

— Կ'խոստանամ, մայր իմ, ըսի, և զինքը դարձեալ գրկելով սենեակս ելայ։

Մայրս իրաւունք ունէր, շատ յոգնած էի, ուստի խուցս քաշուելուս պէս՝ պառկեցայ ու երկրորդ օրը մինչև առաւօտեայ ժամը տասը քնացայ անընդհատ։

Արթնցած ատենս՝ կոմսէն նամակ մը գտայ ինչպէս որ կ'յուսայի, բայց չէի կարծեր որ այնքան հանդարտ ու խոհեմ կերպով գրուած ըլնէր, քաղաքավարութեան ու մեծարանքի օրինակ մ'էր այն, ահաւասիկ.

« Պարոն,

« Որչափ որ փափաքս մեծ էր այս նամակը ձեր ձեռքը շուտով
« հասցնելու, բարեկամի կամ ծառայի միջոցաւ չուզեցի ձեզի
« ղրկել զայն։ Ղրկելու այս միջոցը՝ որ ընդհանրապէս սովորու-

«թիւն է ընտրել այսպիսի պարագայի մէջ, ձեզի սիրելի եղող
«անձերու կասկածը կրնար գրգռել, անձերու՝ զորս կ՚յուսամ
«որ կ՚ներէք եթէ ես ալ ինծի ո՛չ օտար և ոչ անտարբեր կ՚նը-
«կատեմ տակաւին, երէկ գիշեր լորտ Ծ․․․ի տունը անցած
«դէպքին հակառակ։

«Այլ դիւրաւ կրնաք իմանալ, պարոն, որ մէջերնիս անցած
«քանի մը խօսքերը բացատրութեան մը կարօտ են, հետևաբար
«արդեօք կ՚հաճի՞ք որոշել այն ժամն ու տեղը որ այդ բացատրու-
«թիւնը կարենաք ինծի տալ, կարծեմ թէ գործին տեսակը կը
«պահանջէ որ գաղտնի ըլլի այն և օտար վկաներ չունենայ,
«թէ որ կ՚ուզէք սակայն հետս երկու բարեկամ ալ կ՚բերեմ։

«Ձեզ արդէն իբրև եղբայր նկատելուս փորձը կարծեմ ե-
«րէկ տուի, հաւատացէք որ շատ դժուար կ՚գայ ինծի այդ ա-
«նունէ հրաժարիլ, և թէ բոլոր իմ յոյսերը և զգացումները
«ոտաթուր կոխելու պիտի ստիպուիմ եթէ երբէք ձեզ ոսոխի
«կամ թշնամիի տեղ դնեմ։

«Կոմս Հորաս»

Անմիջապէս այս պատասխանը գրեցի․

«Պարոն կոմս,

«Չէիք վրիպած, ձեր նամակին կ՚սպասէի իրօք, և սրտանց
«շնորհակալ եմ ձենէ այն զգուշութեան համար որ բանեցուցեր
«էիք նոյնը ձեռքս հասցնելու համար։ Բայց որովհետև ձեզի
«համար նոյն զգուշութիւնը ընել աւելորդ է և պէտք է որ նա-
«մակս շուտով ընդունիք, ներեցէք որ պատասխանը ծառայի
«ձեռքով ղրկեմ ձեզ։

«Ինչպէս որ կ՚կարծէք, մեր մէջ բացատրութիւն մը հար-
«կաւոր է, և եթէ կ՚հաճիք, նոյն իսկ այսօր կրնայ տեղի ու-
«նենալ այն։ Ես ձիով պիտ՚ ելնեմ, ու կէս օրէն մինչև ժամը
«մէկ Պուլօնեի անտառը պիտի շրջիմ Լա Միւէթ ծառուղոյն
«մէջ։ Աւելորդ կ՚համարիմ, պարոն կոմս, ըսել թէ շատ գոհ

«պիտ՚ ըլնիմ եթէ զձեզ հոն գտնեմ։ Իսկ վկաներուն գալով՝
«բոլորովին համամիտ եմ ձեզ, այս առջի տեսութեան մէջ ա-
«ւելորդ են։

«Կ՚մնայ ինձ իմ զգացումներուս վրայ խօսիլ ձեր գրութեան
«կէտ առ կէտ պատասխանած ըլնելու համար։ Թէև սրտանց
«կ՚փափաքէի, պարոն, որ ձեր վրայ ունեցածներս սրտէս բղխած
«ըլնէին, բայց դժբաղդաբար խղճէս բղխած են։

«Ալֆրէտ տը Նէրվալ»

Այս նամակը գրելէ և ղրկելէ ետքը՝ անմիջապէս մօրս քովը իջայ որն որ իրօք ծառաներէ տեղեկացած էր որ արդեօք Հօրաս կոմսին կողմէ ինծի փնտռող մ՚եղած էր, բայց անոնցմէ բացասական պատասխան մ՚առած ըլնելուն՝ աւելի հանդարտեր էր։ Իսկ Կապրիէլլը իր սենեակը մնալու հրաման խնդրեր ու ստացեր էր։ Ճաշէն ետքը ուզած ձիս բերին, և ինչպէս որ ապսպրեր էի, թամբը հրացանի գրպաններով զարդարուած էր ու երկու հատ մենամարտութեան լեցուն ատրճանակներ զետեղեցի, վասն զի չէի մոռցած որ կոմսը երբէք առանց զէնքի դուրս չէր ելներ։

Այնքան մեծ էր անհամբերութիւնս որ ժամը տասն և մէկը քառորդ անցած հոն էի։ Բոլոր ծառուղւոյն երկայնքը ժուռ եկայ, և դառնալու ատեն՝ միւս ծայրը ձիաւոր մը տեսայ, կոմսն էր այն։

Զիրար ճանչցածնուս պէս՝ սկսանք արշաւել և ճամբուն մէջ տեղ իրարու հանդիպեցանք, այս միջոցին դիտեցի որ ան ալ ձիուն թամբին քովերը գրպաններ ունէր։

— Կ՚տեսնէք, ըսաւ կոմսը քաղաքավարութեամբ գլխ ողջունելով և ժպտելով, կ՚տեսնէք որ զձեզ տեսնելու փափաքս ձերինին կ՚հաւասարի, վասն զի երկուքնիս ալ ժամանակէն յառաջ եկանք։

— Այդ պատիւը ունենալու համար քսան և չորս ժամուան մէջ հարիւր մղոն ճամբայ քալեցի, պարոն կոմս, պատասխանեցի

ես ալ խոնարհելով, կ՚տեսնէք որ ես ալ ձենէ ետ չեմ մնար։

— Վստահ եմ որ այդքան աճապարանօք զձեզ հոս բերող պատճառները ինէ ծածուկ գաղտնիքներ չեն, և թէև զձեզ ճանչնալու ու ձեռքերնիդ սեղմելու փափաքս, եթէ կարելի է, ատկէ աւելի կարճ միջոցի մէջ այդպիսի ճամբորդութիւն մ՚ընելու զիս դիւրաւ կընար մղել, անկարելի է ինծ հաւատալ որ դուք ալ նոյն նպատակով Անկլիաէ հոս եկած ըլլաք։

— Իրաւունք ունիք, պարոն կոմս։ Աւելի կարևոր պատճառներ, ընտանեկան շահեր՝ որոնց մէջ մեր պատիւը կընար վտանգիլ, պատճառ եղան որ Լօնտօնէ Բարիզ գամ։

— Ձեր գործածած բառերը, կրկնեց կոմսը դարձեալ խոնարհելով և այնպիսի ժպիտով մ՚որ երթալով դառն երևոյթ մը կ՚առնուր, յոյս կ՚տայ ինծի որ այս վերադարձը տիկին տը Նէրվալի ձեզ գրած նամակին հետևանքը չէ բնաւ, այն նամակին՝ որ իմ և օրիորդ Կապրիէլլի մէջ ամուսնութեան խորհուրդ մ՚ըլլալը կ՚իմացնէր։

— Կ՚սխալիք, պարոն, պատասխանեց ըստ կարգէ ես ալ խոնարհելով, վասն զի մի միայն այդ ամուսնութիւնը արգիլելու համար եկայ, ամուսնութիւն մ՚որ չ՚կընար տեղի ունենալ։

Կոմսը դեղնեցաւ և իր շրթունքները սեղմուեցան, բայց գրեթէ նոյն հետայն իր սովորական հանդարտութիւնը գտնելով,

— Կ՚յուսամ որ, ըսաւ, կ՚յարգէք այն զգացումը որով ձեր տուած տարօրինակ պատասխանները պաղարիւնութեամբ մտիկ կ՚ընեմ։ Այս պաղարիւնութիւնը ձեզի հետ խնամութիւն ունենալու բաղձանքիս ապացոյցն է, և այս բաղձանքը այնքան մեծ է, պարոն, որ հետազօտութիւնս մինչև վերջը տանելու անխոհեմութիւնը պիտ՚ ունենամ։ Արդ կընամ ըսել թէ ինչ առթիւ գրգռած եմ այդ կոյր հակակրութիւնը զոր այդքան անկեղծօրէն կ՚յայտնէք։ Եթէ կ՚հաճիք, քալենք, քալելով խօսելնիս կ՚շարունակենք։

Ձիուս քալուածքը իրենին յարմարցուցի, և այսպէս երկու բարեկամներու պէս սկսանք ծառուղւոյն մէջ յառաջանալ։

— Ականջս ձեզի է, պարոն, ըսաւ կոմսը։

— Նախ և յառաջ, պարոն կոմս, պատասխանեց, ներեցէ՛ք որ ձեր վրայ ունեցած զգացմանս վրայ ձեր դատումը ուղղեմ, ունեցածս կոյր հակակրութիւն մը չէ, այլ համոզման վրայ հիմնուած արհամարհանք մը։

Կոմսը համբերութիւնը հատած մարդու մը պէս՝ ասպատաններուն վրայ ելլու կանգնեցաւ, ետքը ձեռքը ճակտին տարաւ և ձայնով մ՚որ մէջ ամենափոքր փոփոխութիւն մը դժուար էր նշմարել, ըսաւ.

— Այսպիսի զգացումները այնքան վտանգաւոր են, պարոն, որ մարդ անոնց առարկան եղողը կատարեալ չճանչցած՝ չընդունիր և չյայտներ։

— Եւ ո՞վ կ՚ըսէ թէ ես հրամանքնիդ կատարելապէս չեմ ճանչնար, պատասխանեց իրեն դառնալով։

— Սակայն, եթէ յիշողութիւնս զիս չխաբեր, կրկնեց կոմսը, երէկ առաջին անգամ էր որ ձեզ պատահեցայ։

— Այսու ամենայնիւ գիպուածը կամ նախախնամութիւնը զձեզ արդէն իրարու մօտեցուցած էր, բայց այս ալ իրաւ է որ գիշեր էր և դուք զիս չտեսաք։

— Յիշատակներուս օգնեցէ՛ք, ըսաւ կոմսը, հանելուկներու մէջ խիստ դեռավարժ եմ։

— Սեպտեմբերի քսան և եօթէն քսան ու ութ լուսնալու գիշերը Կրան-Բրէի արքայարանին աւերակներուն մէջ էի, պարոն։

Կոմսը դողաց և ձեռքը թամբին գլխանակը տարաւ, բայց տեսնելով որ ես ալ նոյն շարժումը կ՚ընէի,

— Եւ ետքը, վրայ բերաւ ինքզինքը անմիջապէս զսպելով։

— Ետքը տեսայ որ գետնափորէն ելաք և բանալի մը թաղեցիք։

— Եւ բոլոր այս գիտնալէ ետքը ինչ որոշեցիք։

— Որոշեցի չ՚թողուլ զձեզ որ ինչպէս օրիորդ Բօլինը՝ նոյնպէս ալ Կապրիէլլը տը Նէրվալը սպաննել փորձէք։

— Ի՞նչ, Բօլին մեռած չէ՞, գոչեց կոմսը ձին կեցնելով և

միայն այս անգամ մոռնալով այն դժոխային պաղարիւնութիւնը որ վայրիկ մը կորուսած էր ։

— Ո՛չ, պարոն, պատասխանեցի ըստ կարգէ կանկ առնլով, ձեր գրած նամակին, տուած թոյնին և իր վրայ դրած երեք գունդերուն հակառակ՝ զորս ես ձեր թողած բանալիով բացի, Բօ-լին մեռած չէ ։ Հիմա հասկցա՞ք ։

— Կատարելապէս, պարոն, ըսաւ կոմսը ձեռքը գրպանակին մէկուն մէջ պահած, բայց միայն մէկ բան մը չեմ հասկնար, ինչպէս կ՚ըլլի որ այդ գաղտնիքները գիտնալով և ապացոյցներ ալ ունենալով հանդերձ՝ զիս ոստիկանութեան չմատնեցիք պարզապէս ։

— Նուիրական երդում մ՚ըրած եմ, պարոն, հետևաբար պատուաւոր մարդու մը պէս զձեզ մենամարտութեամբ մեռցնելու ստիպուած եմ ։ Ուստի ատրճանակները մի՛ խառնէք, վասն զի թէ որ զիս սպաննէք, կարելի է ձեր գործերը կ՚աւրէք ։

— Իրաւունք ունիք, ըսաւ կոմսը գրպանակները կոճկելով և ձին քալեցնելով ։ Ե՞րբ պիտի մենամարտինք ։

— Վաղը առտու, եթէ կ՚հաճիք, վրայ բերի ես ալ իմինս սանձը ձգելով ։

— Շատ լաւ, ո՞ւր ։

— Ի Վէրսայլ, թէ որ տեղը կ՚հաւնիք ։

— Խիստ աղէկ, իմ վկաներով ժամը ինընին զձեզ կ՚սպասեմ Հէլվէտիան շատրուանին քով ։

— Ձեր վկաները Մաքս և Հէնրի պարոններն են, այնպէս չէ՞ ։

— Այո՛, միթէ անոնց դէմ բան մ՚ունի՞ք ։

— Ան ունիմ որ եթէ կ՚հաճիմ մարդասպանի մը հետ մենամարտիլ, դէթ չեմ ուզեր որ անիկա իր երկու մեղսակիցները իրեն օգնական ունենայ ։ Եթէ կ՚ներէք, ուրիշ կերպ կ՚ընենք ։

— Ձեր պայմանները առաջարկեցէք, պարոն, ըսաւ կոմսը շուրթերը արիւնելու չափ խածնելով ։

— Քանի որ այս մենամարտը ինչ ելք որ ունենայ՝ գաղտնի պիտի մնայ, մեր վկաները Վէրսայլի պահանոցին պաշտօնակալ-

Զերէն կ՚ընտրենք որոնց անծանօթ կ՚մնանք, կուխնուս պատճա-ռը չենք յայտներ և անոնք մեզ հանդիսատես կ՚ըլլին սպանու-թեան ամբաստանութեան առջեր առնելու համար, կ՚ընդունինք։

— Պատուականապէս, պարոն։ Եւ ինչ զէնք կ՚ընտրէք։

— Զէնքի ընտրութեան գալով՝ կ՚խորհիմ որ եթէ սուրով մե-նամարտինք, կրնանք խեղճ և տկար կեղեքուած մ՚ընել իրարու որ կարելի է կուխնուս շարունակութեանը արգելք ըլլի, հետևա-բար ատրճանակը նախապատիւ կ՚համարիմ։ Դուք ձեր սնտուկը բերէք, ես ալ իմս կ՚բերեմ։

— Բայց, պատասխանեց կոմսը, քանի որ երկուքնիս ալ մեր զէնքերը ունինք և պայմանները որոշեցինք, ինչու վաղուան կը թողունք այնպիսի գործ մ՚որ այսօր կրնանք լմնցնել։

— Որովհետև ընելիք քանի մը պատրաստութիւններ ունիմ ո-րոնց համար այս միջոցը հարկաւոր է։ Կարծեմ թէ իմ ձեզի հետ բռնած ընթացքս այդ թոյլտուութիւնը ստանալու իրաւունք կ՚տայ ինձ։ Իսկ եթէ վախ մ՚ունիք, գլխովին անհոգ եղէք, պարոն, կ՚կրկնեմ ձեզ որ երդում ըրած եմ։

— Այդ բաւական է, պարոն, պատասխանեց կոմսը խոնար-հելով, ուրեմն վաղը ժամը իննին։

— Ժամը իննին, կրկնեցի, և վերջին անգամ իրար բարևելէ ետքը արշաւակի հեռացանք իրարմէ հակառակ ուղղութեամբ։

ԺԸ

Ընելիք կռուիս ելքը կասկածելի ըլլալուն վրայ ինքզինքս չէի խաբեր, կոմսին պաղարիւնութիւնը գիտէի, կրնայի մեռնիլ, հետեւաբար պէտք էի Բոլենի կացութիւնը ապահովել։

Թէեւ բոլոր այս բաները պատմած միջոցիս իր անունը անգամ չարտասանեցի, աւելորդ կ՚համարիմ ըսել թէ անոր յիշատակը վայրկեան մը մտքէս հեռացած չէր։ Մայրս ու քոյրս տեսած ատենս սրտիս մէջ արթնցած զգացումները անոր համար ունեցած զգացմանս քով գացեր՝ բայց զայն չնուազեցուցած էին, և մանաւանդ զանիկա որքան սիրելս վրաս եկած վշտալի տպաւորութենէ խմցայ երբ գրիչը ձեռքս առնելով մտածեցի որ կարելի է վերջին անգամ կ՚գրէի անոր։ Նամակը լմնցուցածիս պէս՝ տասը հազար փրանքնոց եկամուտքի դաշնագիր մ՚ալ աւելցուցի, և ամէնը մէկէն պահարանին մէջ դնելով ուղղեցի. Առ բժիշկ Սէրսի, Կրօֆօր–Սքուայր, ՚ի Լօնտօն։

Օրուան մնացորդը և գիշերուան մէկ մասը այս տեսակ պատրաստութիւններով անցան, առաւօտեայ ժամը երկուքին պառկեցայ՝ ծառայիս ապսպրելով որ վեցին արթնցնէ զիս։

Ծառան պատուէրս կատարեց ճշտիւ, այնպիսի մարդ մ՚էր նա որու վրայ կրնայի ապահով ըլլալ, Ալմանիայի թատրերու մէջ տեսնուող սպասաւորներէ մէկն էր զոր հայր մ՚իր որդւոյն կ՚կտակէ, ես ալ զան հօրմէս ժառանգեր էի։ Բժշկին ուղղուած նամակը անոր յանձնեցի հրամայելով որ եթէ կռուին մէջ մեռնիմ, անձամբ Լօնտօն տանի զայն։ Այս ճամբորդութեան ծախուցը համար իրեն չորս հազար փրանք կ՚թողուի, իսկ եթէ կռուէն

ողջ առողջ ելնէի՝ այն գումարը իբրև պարգև պիտի մնար իրեն։ Ասկէ զատ՝ ցուցուցի այն գրոցը ու մօրս իմ վերջին բարևները կ'տայի եթէ բաղդը ինծի անյաջող ըլնէր, պատուիրեցի նաև որ մինչև երեկոյեան ժամը հինգը ուղեկառք մը պատրաստ ունենայ, և եթէ նոյն ատեն ես տակաւին ետ դարձած չըլնէի, Վէրսայլ գայ ու իմ վրայ տեղեկութիւն առնու։

Այս զգուշութիւնները ընելէ ետքը ձի հեծայ և ժամը ինին քառորդ մնալով իմ երկու վկաներով ժամադրութեան տեղն հասայ։ Ինչպէս որ կոմսին հետ որոշած էինք, ինծ բոլորովին անծանօթ երկու հե—աք պաշտօնակալներ էին ասոնք որ ամենևին իրենց ըրած խնդիրքս ընդունելու չ'դեղեր էին, միայն բաւական համարեր էին գիտնալ թէ այս գործին մէջ նշանաւոր ընտանիքի մը պատիւը 'ի խաղու էր, և առանց ուրիշ հարցում մ'ընելու ընդուներ էին։

Գաղղիացիէն ուրիշ մարդ չ'կայ երկրի վրայ որ պարագային համեմատ ամենէ շատախօս ու միանգամայն ամենէ խորհրդապահ ըլնի։

Հազիւ թէ հինգ վայրկենէ 'ի վեր կ'սպասէինք երբ կոմսն ալ իր օգնականներով (second) եկաւ, յարմար ասպարէզ մը սկըսանք փնտռել և շուտով գտանք մեր վկաներու շնորհիւ որ այս տեսակ տեղեր գտնելու սովորած էին։

Հոն մեր պայմանները յայտնեցինք անոնց ու աղաչեցինք որ ատրճանակները քննեն։ Կոմսինները Լը Բաժի և իմիններս Տը Վէգմի զէնքեր էին, երկուքն ալ կրկին ըլթակով (detente) ու մի և նոյն գնդաչափով, ինչպէս որ են գրեթէ մենամարտութեան բոլոր ատրճանակները։

Կոմսը այս պարագայի մէջ իր քաղաքավարութեան ու քաջութեան համբաւը սուտ չհանեց, բոլոր առաւելութիւնները ինծի ուզեց թողուլ, բայց մերժեցի, և վճռուեցաւ որ տեղերու ու մարտին կարգը բաղդը որոշէ։ Հեռաւորութեան սահման քսան քայլ որոշուեցաւ ու ամէն մէկերնուս համար ուրիշ լեցուն հրացանով մը նշանակուեցաւ որպէս զի կռիւը մի և նոյն շրջանին մէջ կա-

ընմանք շարունակել, եթէ առաջին գնտակներէ և ոչ մէկը մահացու ըլնէր:

Երկու անգամին ալ բաղդը կոմսին նպաստաւոր եղաւ, նախ տեղւոյն ընտրութիւնը և ետքը կրակ ընելու առաջնութիւնը անոր ընկաւ. անմիջապէս արևուն դիմացը գնաց կեցաւ նա ամենէ գէշ դիրքը առնելով ինքնին, այս դիտողութիւնը ըրի իրեն, բայց անիկա խոնարհեցաւ պատասխանելով թէ քանի որ դիպուածը տեղւոյն ընտրութիւնը իրեն ձգած էր, կ'ուզէր իր հանած կողմը կենալ, ասոր վրայ ես ալ որոշուած հեռաւորութեամբ իմ տեղս գացի:

Այս միջոցին վկաները զէնքերը լեցնելու զբաղած ըլնելնուն՝ կոմսը զննելու ժամանակ ունեցայ, ու պէտք եմ ըսել որ ամենէ քաջ մարդու մը պաղ և հանդարտ կերպարանը ունէր նա, ձև մը չըրաւ և բառ մը չարտաբերեց որ վայելչութեան դէմ ըլնի:

Քիչ մ'ետքը վկաները մեզի մօտեցան, ամէն մէկերնուս ատրճանակ մը ներկայացուցին և ուրիշ մ'ալ ոտքերնուս տակ դնելով հեռացան: Ան ատեն կոմսը երկրորդ անգամ հրաւիրեց զիս որ ես կրակ ընեմ յառաջ. երկրորդ անգամ մերժեցի: Երկուքնիս ալ մեր յատուկ վկաներու խոնարհութիւն մ'ըրինք զանոնք բարևելու համար, ետքը գնտակը ընդունելու պատրաստուեցայ կրցածիս չափ կողմնակի կենալով և դէմքիս վարի դին ատրճանակիս կոթովը ծածկելով, այնպէս որ անոր փողը կուրծքիս վրայ կ'ըյնէր ուսիս և թևիս մէջ տեղի պարապին մէջ: Հաղիւ թէ այս զգուշութիւնները ըրեր էի երբ վկաներն ալ ըստ կարգէ զմեզ ողջունեցին և մէջերնէն երիցագոյնը նշանը տուաւ — Արէք, պարոններ ըսելով:

Իսկոյն բոցին փայլիլը տեսայ. կոմսին ատրճանակին ձայնը լսեցի ու կրկին ցնցուն մը զգացի կուրծքիս և թևիս վրայ, գնտակը ատրճանակիս փողին հանդիպեր՝ և անկէ շեղելով ուսերուս միսերուն մէջէ անցած էր:

Կոմսը դեռ զիս կանգուն տեսնելով զարմացաւ:

— Վիրաւորուած էք, ըսաւ դէպ առջև քայլ մ'ընելով:

— Բան մը չէ , ըսի ձախ ձեռօքս ատրճանակս առնլով ։ Կարգը իմս է , պարոն ։

Կոմսը պարպուած ատրճանակը նետեց և միւսը ձեռքը առնելով տեղը կեցաւ ։

Ծանր և պաղ կերպով մը նշան առնելէ ետքը կրակ ըրի ։ Նախ կարծեցի որ դպցած չէի , վասն զի կոմսը անշարժ կեցաւ և տեսայ որ երկրորդ ատրճանակը կ՚վերցնէր ․ բայց փողը դեռ իմ բարձրութեանս չհասած՝ վրան ջղային դող մ՚եկաւ ու զէնքը ձեռքէն ընկաւ , խօսիլ ուզեց , բայց բերնէն ումպ մ՚արիւն եկաւ և գլխացեալ գետինը ընկաւ ․ գնտակը կուրծքին մէջէն անցած էր ։

Վկաները նախ կոմսին և ետքը ինծի մօտեցան ։ Մէջերնին վիրաբուժապետ մը կար , անոր աղաչեցի որ հակառակորդս խնամէ զոր ինէ աւելի կարեւէր խոցուած կ՚կարծէի ։

— Աւելորդ է , պատասխանեց նա գլուխը ցնցելով , ալ խնամքի պէտք չունի ։

— Պատուաւոր մարդու պէս ըրի՞ , պարոններ , հարցուցի իրենց ։

Խոնարհութիւն մ՚ըրին ։

— Ան ատեն , տօքթէօր , ըսի հագուստս հանելով , այս կեղեքուածին վրայ հաճեցէք բան մը դնել արիւնը արգիլելու համար , վասն զի հիմա անմիջապէս պէտք եմ մեկնիլ ։

— Աղէկ միտքս եկաւ , ըսաւ պաշտօնակալներէ երիցագոյնը երբ վիրաբոյժը վէրքս պատելը կ՚լմնցնէր , Քօլէնքուռ մարմինը ուր տանելու է ։

— Դուրպոն փողոցը թիւ 16 , պատասխանեցի այս բարի մարդուն պարզմտութեան վրայ ակամայ ժպտելով , Դ ․ տը Պէօզվալի ապարանքը ։

Այս խօսքերուն՝ ձիուս վրայ ցատկեցի զոր սպասաւորներէ մէկը բռներ էր կոմսինին հետ , ու վերջին անգամ մ՚ալ իրենց բարի և ուղղամիտ ներկայութեան համար այս պարոններէ շնորհակալ ըլլալէ ետքը՝ ձեռօք բարեւեցի զիրենք և Բարիզի ճամբան բռնեցի արշաւակի ։

Աղէկ ժամանակին հասայ, մայրս յուսահատութեան մէջ էր՝ վասն զի տեսնելով որ ճաշի իջած չէի, սենեակս ելեր՝ և գրասեղանիս գզրոցներէն մէկուն մէջ իրեն ուղղուած գիրը գտեր էր։

Ձեռքէն յափշտակեցի զայն և առ Բօլին գրած նամակիս հետ կրակը նետեցի, ետքը զինքը գրկեցի ինչպէս որ կ՚գրկես մայր մը զոր քիչ մնացեր էր որ յաւիտենապէս չտեսնես և որմէ պիտի բաժնուիս առանց գիտնալու թէ երբ պիտի տեսնես մէկ մ՚ալ։

ԺԹ

Պատմած տեսարանէս տասը օր ետքը, Բիքէտիլլի մեր պզտի տունը թէյի սեղանի մը քով նստած էինք, երբ Բօլին որ անկլիական լրագիր մը կ՚կարդար, սոսկալի կերպով դեղնեցաւ յանկարծ, լրագիրը ձեռքէն թողուց և ձայն մը ձգելով մարեցաւ։

Զանգակը զարկի ուժգին, սենեկապետուհիները վազեցին ու զինքը վերցնելով իր սենեակը տարին։ Մինչդեռ անոնք զինքը համուեցնելու ետեւէ էին, ես վար իջայ բժիշկը կանչել տալու և նոյն լրագրին վրայ իր նուաղման պատճառը տեսնելու համար։ Հազիւ թէ զայն բացեր էի երբ նայուածքս հետեւեալ տողերուն վրայ ընկաւ որ Գուրիէ Ֆրանսէէն թարգմանուած էին։

«Երէկ չէ միւս օր՝ Վէրսայլի մէջ տեղի ունեցած մենամար-
«տի մը վրայ ամէնէ պլանդակ և անիմանալի տեղեկութիւններ
«կ՚առնունք սոյն ժամուս, մենամարտ մը՝ որու պատճառը սաս-
«տիկ ատելութեան մէջ ծնունդ կ՚առնու ըստ երեւոյթի։

«Երէկ չէ առջի օրը՝ այսինքն 5 օգոստոս 1833, երկու ե-
«րիտասարդներ՝ որոնք բարիզեան ազնուական ընտանիքներէ կ՚ե-

«ընէին, մեր քաղաքը եկան ամէն մէկը մինակուկ և առանց
«ծառայի։ Ասոնցմէ մին՝ Րօյալ Թաղի պահանոցը՝ և միւսը Րէ-
«ժանսի սրճարանը երթալով՝ երկու պաշտօնակալներու աղաչե-
«ցին որ մենամարտութեան ասպարէզը իրենց ընկերանան։ Ամէն
«մէկը իր զէնքերը հետը ունէր, կուսյն թէութիւնները որոշ-
«ուեցան և երկու սուրները իրարմէ քանի քայլ հեռաւորութեամբ
«մէկ մէկու վրայ կրակ ըրին, երկուքէ մէկը անմիջապէս մեռաւ,
«իսկ միւսը որու անունը չ'գիտցուիր, իսկոյն Բարիզ գնաց ծանր
«վիրաւորուած, վասն զի իր թշնամոյն գնտակը ուսին միսե-
«րուն մէջէն անցած էր։ Այս մենամարտութեան նահատակի ա-
«նունն է Կոմս Հօրաս տը Պէօյվալ, միւսինը յայտնի չէ»։

Բօլին այս յօդուածը կարդացեր՝ և որքան որ ինքը ասոր պատրաստուած չէր, այնքան անոր ազդեցութիւնը մեծ եղեր էր։ Վերադարձէս 'ի վեր իր ամուսնոյն անունը առզած չէի, և որ աւելին է՝ թէև իրեն ազատութիւն տուող դէպքը օրին մէկը իրեն յայտնելու պէտքը կ'զգայի առանց իր ազատութեան պատճառը իրեն ճանչցնելու, բայց դեռ յայտնութեան միջոցի մը վրայ խորհած չէի՝ չմտածելով որ լրագիրները խոհեմութեանս առաջը պիտի առնուին յանկարծական ու կոշտ կերպով մ'իմացընելով լուր մ'որ մանաւանդ Բօլինի՝ (որու առողջութիւնը միշտ խախուտ էր) բռնելու համար ուրիշ կնոջմէ մ'աւելի զգուշութեան կ'կարօտէր։

Այս միջոցին՝ բժիշկը ներս մտաւ, ըսի իրեն որ սաստիկ յուզմունք մը Բօլինի վրայ նոր տագնապ մը բերեր էր։ Երկուքնիս մէկէն անոր սենեակը ելանք, երեսը սրսկուած ջուրերը և հոտուտալ տուած աղերնին օգուտ չէին ըրած ու դեռ սթափած չէր նա, բժիշկը արիւն առնելու խօսք ըրաւ և այս գործողութեան պատրաստութիւնները սկսաւ, այն ատեն արիութիւնս կորուսի ու կնիկի պէս դողալով պարտէզը փախայ։

Դրեթէ կէս ժամ հոն մնացի գլուխս ձեռքերուս մէջ առած՝ և ճակատս յուզուած հազար ու մէկ խորհուրդներով որ մտքիս մէջ կ'ծփային։ Բոլոր այս դէպքերուն մէջ քրոջս համար ունե-

ցած առելութեանս կրկնակի մղումին հետեւեր էի կրաւորապէս։ Այս մարդը կ՚ատէի այն օրէն ՚ի վեր որ Բօլէնի հետ ամուսնանալով իմ բոլոր երջանկութիւնս յափշտակեր էր, ու անձնական վրէժխնդրութեան մը պէտքը և բարոյական վշտին փոխարէն նիւթական չարիք մը հատուցանելու փափաքը՝ գրեթէ ակամայ մղեր էին զիս և ուզեր էի այս մարդը մեռցնել կամ մեռնիլ։ Հիմա որ գործը լմնցեր էր, անոր ամէն հետեւանքները առջիս կ՚պարզուէին։

Մէկը ուսիս զարկաւ, ետիս դարձայ, բժիշկն էր այն։

— Ի՞նչպէս եղաւ, ըսի ձեռքերս իրարու միացնելով։

— Խեղճը գլուխը եկաւ։

Քովը երթալու համար ոտք ելայ անմիջապէս, բայց բժիշկը զիս արգիլելով,

— Մտիկ ըրէ, շարունակեց, այս դէպքը ծանր է, ամէն բանէ յառաջ հանգստեան պէտք ունի նա . . . այս ժամուս իր սենեակը մի՛ մտներ։

— Ինչո՞ւ համար, ըսի։

— Վասն զի պէտք չէ որ դարձեալ սաստիկ այլայլութիւն մը կրէ նա։ Քու անոր քով ունեցած դրքիդ վրայ երբէք խօսք բացած չեմ և քենէ խոստովանութիւն մը չեմ խնդրեր, քոյրդ կ՚կոչես զայն. իբրև մարդ՝ բնաւ ինձ չ՚վերաբերիր գիտնալ թէ իրօք անոր եղբա՞յրն ես թէ ոչ. այլ իբրև բժիշկ՝ շատ պէտք ունիմ տեղեկանալու։ Քու ներկայութիւնը և նոյն իսկ ձայնը Բօլէնի վրայ զգալի ազդեցութիւն մ՚ունին . . . ։ Միշտ գիտած էի այս, և դեռ հիմա մինչդեռ ձեռքը բռներ էի, միայն քու անունը լսելով իր երակի զարկը սաստկացաւ յայտնի կերպով։ Ուստի արգիլեցի որ այսօր ինէ և իր սենեկապանուհիներէ զատ ուրիշ մէկը իր սենեակը մտնէ, պատուէրիս հակառակ մի՛ վարուիր։

— Վտանգաւո՞ր է ուրեմն, ըսի։

— Իրենին պէս խախտուած կազմուածքի մը համար ամէն բան վտանգաւոր է, պէտք էր կարող ըլլալ այնպիսի ըմպելիք մը տալ այդ կնոջ՝ որ անցեալը բոլորովին մոռցնէր իրեն, վասն զի անանկ վիշտ մ՚և յիշատակ մ՚ունի որ զինքը կ՚մաշեցնէ։

— Այո՛, այո՛, պատասխանեցի, ա՛լ ամէն բան գիտես, գիտութեան աչերով տեսեր ես դու. . . , ո՛չ քոյրս, ո՛չ կինս և ոչ սիրուհիս է նա, այլ հրեշտակային էակ մ՚որ ամէն բանէ աւելի կ՚սիրեմ և չեմ կրնար երջանկացնել և որ իմ թևերուս մէջ պիտի մեռնի իր կուսական և նահատակի պսակով. . . ։ Պատուէրդ կ՚բռնեմ, տօքթէօր, տղայի մը պէս պիտի հնազանդիմ քեզ և միայն հրաման տուած ատեն անոր սենեակը պիտի մըտնեմ, բայց երբ պիտի տեսնունինք կրկին ։

— Այսօր նորէն պիտի գամ. . . ։

— Եւ ես ի՛նչ պիտի ընեմ, Տէ՛ր Աստուած . . . ։

— Աղէ՛, արիացի՛ր . . . մարդ եղի՛ր . . . ։

— Եթէ գիտնայիր որքան կ՚սիրեմ զանի ։

Բժիշկը ձեռքս սեղմեց, մինչև դուռը ընկերացայ իրեն, ետքը ինէ բաժնուած տեղը անշարժ կեցայ ։ Ի վերջոյ այս անզգայութենէ սթափելով մեքենաբար սանդուղներէ վեր ելայ, Բօլինի սենեկին դուռն մօտեցայ, և առանց ներս մտնել համարձակելու՝ ականջ դրի ։ Նախ կարծեցի որ կ՚նիրհէր, բայց քիչ մ՚ետքը քանի մը խեղդուած հեծծւններ ականջիս զարկին, ձեռքս բանալիին տարի, բայց տուած խոստումս չ՚դրժելու համար՝ ինքզինքս տնէն դուրս նետեցի, գտած առաջին կառքիս մէջ մտայ և Բէձէնթա-Բաղը գացի ։

Գրեթէ երկու ժամ խենթի պէս թափառեցայ հոն ժուռ եկողներու, ծառերու և արձաններու մէջ տեղ, ետքը ետ դարձայ ։ Դուռն վրայ ծառայի մը հանդիպեցայ որ վազելով դուրս կ՚ելնէր բժիշկը կանչելու համար, Բօլինի վրայ նորէն ջղային նեղութիւն մ՚եկեր ու անկէ ետքը զառանցանքի մէջ ինկեր էր ։ Այս անգամ չ՚կրցայ ինքզինքս բռնել և իր սենեակը սլացայ, ծունկի վրայ եկայ և ձեռքիս մէջ առի իր ձեռքը որ անկողնէն դուրս կախուեր էր, իմ ներկայութիւնը չնշմարեց նա, շնչառութիւնը ընդհատ և սպառած էր, աչերը գոց էին ու քանի մը առանց նշանակութեան և կիսհատ խօսքեր կ՚խուսափէին իր բերնէ ։

Բժիշկը վրայ եկաւ ։

— Ինձ տուած խոստումդ չմոռնցիր, ըսաւ։

— Բա՛րէ, զիս չճանչցաւ, ըսի։

Այսու ամենայնիւ, խօսած ատենս զգացի որ իր ձեռքը դողաց, տեղս բժշկին տուի որ անկողնոյն մօտենալով երակը քըննեց և ըսաւ որ երկրորդ անգամ արիւն առնել պէտք էր։ Այլ առնուած արեան հակառակ՝ անոր անհանգստութիւնը երթալով կ'աւելնար և իրիկուան դէմ ուղղային տենդ մ'եկաւ վրան։

Ութ օր ութ գիշեր, Բօլին այս սոսկալի զառանցանքին զոհ մնաց, մարդ չէր ճանչէր, միշտ ինքզինքը վտանգի մ'առջև կարծելով, օգնութեան կ'կանչէր։ Ետքը հիւանդութիւնը երթալով իր զօրութիւնը կորոյս, սաստիկ տկարութիւն մը, կատարեալ թուլութիւն մը յաջորդեց այս ցնորական եռանդին։ Վերջապէս յիսներորդ օրուան առտուն՝ քիչ մ'աւելի հանգիստ քունէ մ'ետքը աչերը բանալով ճանչցաւ զիս և անունս արտասանեց։ Ան ատեն իմ զգացածս անկարելի է ստորագրել, ծնկի վրայ եկայ և գլուխս իր անկողնոյն կռթնած՝ սկսայ տղայի մը պէս լալ։ Այս միջոցին բժիշկը եկաւ և վախնալով որ յուզմունքը Բօլինի վտանգաւոր կրնայ ըլլալ, պահանջեց որ դուրս ելնեմ, ուզեցի դէմ դնել, բայց Բօլին ձեռքս սեղմելով անոյշ ձայնով մ'ըսաւ.

— Գնա՛...։

Հնազանդեցայ, ութ օր և ութ գիշեր է 'ի վեր պառկած չէի, գացի անկողին մտայ, և իր վիճակի վրայ քիչ մ'ապահովուած՝ այնպիսի քնով մը քնացայ որու դրեթէ Բօլինի չափ պէտք ունէի։ Սակայն կամաց կամաց բարբոքախառն հիւանդութիւնը աներևոյթ եղաւ և երեք շաբաթ ետքը միայն մեծ տկարութիւն մը կ'մնար անոր վրայ, բայց այս միջոցին՝ առջի տարուան հինցած սամռքի ախտը յառաջացեր էր, ու բժիշկը նորէն նոյն դարմանը առաջարկեց մեզի, ուստի որոշեցի աշնան գեղեցիկ օրերը 'ի կիր առնելով Բօլինի հետ Հէլվէտիա շրջիլ և անկէ Նաբօլի երթալ ուր ձմեռը անցընելու միտք ունէի։ Ծրագիրս յայտնեցի իրեն, այս զուարճութեան վրայ հիմնած յոյսերուս վրայ տրտմագին ժպտեցաւ, ետքը տղայի մը հնազանդութեամբ ամէն բանի հաւանեցաւ։

Սեպտեմբերի առաջին օրերը ճամբայ ելանք, դէպ 'ի Օսթանտ Ֆլանտրէ անցանք և Րէնոսի եզերքներէ մինչև Պալ գացինք, ժուռ եկանք Պիէննի և Նէօշաթէլի լճերը, քանի մ'օր Ժընէվ կեցանք, վերջապէս տեսանք Օպէրլանտ, անցանք Պրինիկը, և Ալթօրֆէ կ'դառնայինք երբ չորս նահանգներու լճին ափունքներու վրայ՝ 'ի Ֆլիւէլէն՝ մեզ պատահեցար առանց մեզի հասնիլ կարենալու*։

Քեզի չպատմելնուս պատճառը ան է որ, Բօլին տեսնելով որ մեր նաւակը մտնել կ'ուզէիր, անունդ ինձ հարցուցեր և յիշեր էր որ ստէպ հանդիպեր էր քեզ, մերթ կոմսուհի Մ . . . ի մերթ իշխանուհի Պէլ . . . ի տունը, և միայն քու առջև գտնուելու գաղափարը իր գլխոյ այնպիսի ահարէկ երևոյթ մը տուեր էր որ վախցեր՝ և նաւաստիներուս հրաման տուեր էի որ թիերու ուժով հեռանանք՝ անքաղաքավարութեանս համար բոլոր ըսելիքներդ աչքս առնելով։

Բօլին նաւակին խորը պառկեցաւ, ես իր քովը նստայ և գլուխը ծնկուըներուս վրայ կռթնեց։ Ճիշտ անկէ երկու տարի յառաջ այսպէս վշտաբեկ և ինծի յենած՝ Ֆրանսայէ մեկներ էր՛, այն ատենէ 'ի վեր տուած խոստումս բռնելով իր վրայ եղբօր պէս հսկեր՝ և զինքը քրոջս պէս յարգեր էի, իմ միակ հոգը զինքը ցաւերէ հեռացնելով՝ իրեն զուարճութիւն մը հայթայթելը եղեր էր, ու իմ հոգւոյս ամէն փափաքները օր մ'իրմէ սիրուելու յուսոյն վրայ հիմնուած էին։

Երբ երկու հոգի երկար ատեն մէկ տեղ ապրած են, երբեմն երկուքին մտքին մէջ ալ մի և նոյն խորհուրդները կ'ծագին մի և նոյն կէտին։ Տեսայ որ Բօլինի աչքերը արցունքով կ'լեցուէին, հառաչանք մ'արձակեց նա, և ձեռքս որ իրեններուն մէջ էր՝ սեղմելով,

— Քանի բարեսիրտ ես, ըսաւ ինձ։

Այսպէս կատարելապէս իմ մտքէ անցածին պատասխանելը տեսնելով դողացի։

---

* Տես ներածումն։ Ծ. Թ.

— Կ՚կարծե՞ս որ ինչ որ պէտք էի ընել ըրի, ըսի իրեն ։

— Ո՛չ, պատասխանեց անի, դուն եղար իմ մանկութեան պաշտպան հրեշտակը որ վայրիկ մը թուած էր և զոր եղբօր մը անունով Աստուած նորէն ղրկեց ինծի ։

— Լա՛ւ, այս անձնուիրութեան փոխարէն՝ դու ինծի համար բան մը պիտի չընե՞ս ։

— Բա՛րէ, հիմա քու երանութեան համար ձեռքէս ինչ կը գայ, զքեզ սիրե՛լ... Ալֆրէտ, այս լճին, այս լեռներուն, երկնքին, բոլոր այս վսեմ բնութեան և զայն ստեղծող Աստուծոյ առջև, այո՛, Ալֆրէտ, կ՚սիրեմ զքեզ, և այս ըսելովս՝ քեզ նոր բան մ՚ըսած չեմ ըլնիր ամենևին ։

— Ո՛չ, այո՛, այո՛, գիտեմ, ըսի, բայց սիրելը միայն բաւական չէ, պէտք է որ քու կեանքը անքակտելի կապերով իմինիս կապուած ըլնի, պէտք է որ այն պաշտպանութիւնը զոր քու վրայ իբր շնորհք մը ստացայ, իրաւունք մը դառնայ ինծի համար ։

Տխուր ժպիտ մը սահեցաւ իր շուրթերու վրայ ։

— Ինչո՞ւ այդպէս կ՚ժպտիս ։

— Անոր համար որ, ըսաւ, դու միշտ երկրային ապագան կը տեսնես և ես երկնայինը ։

— Դարձեալ... ։

— Ալֆրէտ, պատասխանեց, ինքզինքնիս չխաբենք, պատրանքն է որ մարդուս վշտերը անբուժելի և դառն կ՚ընէ, եթէ ես քիչ մը ներսս պատրանք պահած ըլնէի, կ՚կարծես որ ողջ ըլնելս մօրս չէ՞ի խնայներ ։ Բայց ան ատեն քենէ ու մօրմէս երկրորդ անգամ մ՚ես բաժնուիլ հարկ պիտ՚ ըլնէր և կարի շատ էր այդ ։

Անոր համար յառաջմէ ես ինքզինքիս վրայ գութ ունենալով մեծ ուրախութենէ մը զրկեցի անձս յետին վիշտ մը խնայելու համար ինձ ։

Աղերսական շարժում մ՚ըրի ։

— Կ՚սիրեմ զքեզ, Ալֆրէտ, և այս երկու բառերը պիտի կըրկնեմ քեզ, քանի որ լեզուս կրնայ երկու խօսք արտաբերել ։ Աս-

կէ աւելի մի՛ խնդրեր ինէ և դու ալ հսկէ որ կսկիծով մը չմեռնիմ. . . ։

Այսպիսի համոզման մ՚առջև ինչ կրնայի ընել եթէ ոչ գլուխը թևերուս մէջ առնել, և անոր հետ լալ այն երանութեան վրայ զոր Աստուած կրնար տալ մեզի եթէ ուզէր, և այն թըշուառութեան վրայ՝ զոր ճակատագիրը մեզ սահմանած էր ։

Քանի մ՚օր Լիւսէրնը կեցանք, անկէ Ցուրիխ գացինք, ետքը Լճին վրայէ Բֆէֆէր իջանք ։

Ի մտի ունէինք հոն մէկ երկու շաբաթ կենալ, վասն զի կ՚յուսայի որ հանքային ջուրերը Բօլինի քիչ մ՚օգտակար պիտ՚ ըլլէին ։

Այս նպատակաւ այցելութեան գացինք այն բեղմնաւոր աղբիւրին որու վրայ կ՚հիմնէի այս յոյս ։

Ահա անկէ ետ դառնալու ատեն էր որ մթին դեռնափորին մէջ՝ նեղ կամրջին վրայ, քեզի հանդիպեցանք ։ Բօլին դրեթէ դպցաւ քեզի, և այս նոր պատահումը զինքը այնպէս յուզեց որ խելոյն մեկնիլ կ՚ուզէր ։

Դէմ դնելու չհամարձակեցայ և անմիջապէս Քոնսթանսի ճամբան բռնեցինք ։

Ա՛լ նոյն իսկ ես չէի կրնար տարակուսիլ, Բօլին զգալի կերպիւ կ՚տկարանար ։ Կ՚յուսամ որ երբէք. զգացած չես ու պիտի չ՚զգաս քեզ սիրելի եղող սրտի մը կամաց կամաց ձեռքիդ տակ հալիլը տեսնելու դառն տանջանքը, ամէն օր ձեռքդ երակին վրայ դրած՝ քանի մը տենդոտ հարուածներու աւելնալը համրելու՝ և ամէն անգամ սիրով և տրտմութեամբ խառն զգացումով, պաշտելի մարմին մը կուրծքիդ վրայ սեղմած միջոցիդ՝ մտքէդ ըսելու վիշտը, թէ՝ Աստուծոյ այս արարածը որ ապրի կ՚մտածէ ու կ՚սիրէ, տասն հինգ օրէն, կարելի է ամիս մը՝ ցուրտ դիակ մը պիտի դառնայ, անսէր ու անբարբառ ։

Քանի մեր բաժանման կէտը կ՚մօտենար՝ այնքան Բօլին իր մտքի և հոգւոյ գանձերը այս վերջին վայրկեաններու համար հաւքած էր կարծես թէ ։ Անշուշտ իմ սէրը անոր կենաց այս վերջալուսին աւելի բանաստեղծական երևոյթ մը կ՚ընծայէ, բայց

կ'տեսնես, 'ի Բֆէֆէր քեզ հանդիպելնէս ետքը՝ անցած վերջին ամիսը յիշողութեանս մէջ անմոռաց պիտի մնայ, ինչպէս որ մարգարէներուն մտքին մէջ անմոռաց կ'մնար Աստուծոյ պատգամը բերող հրեշտակներու տեսիլը։

Այսպէս Արօնա հասանք, թէև Բօլին յոգնած՝ բայց Իտալիոյ հովերու առաջին հոտերը այնքան կենդանացուցին զինքը որ միայն մէկ գիշեր մնացինք հոն, վասն զի մ'ալ բոլոր յոյսս Նաբօլիի վրայ դրած էի։ Բայց երկրորդ օրը այն աստիճանի տկար էր որ շատ ուշ կրցաւ անկողնէն ելնել, և ես ալ Սէսթօ Քալէնտէ երթալու համար կառք մը բռնելու տեղ՝ նաւակ մը վարձեցի։

Երեկոյեան ժամը հինգին մօտ Ճամբայ ելանք։

Քանի կ'մօտենայինք, արևու վերջին դաղջ և ոսկեզօծ Ճառագայթներու լուսով՝ պզտի քաղաքը բլուրներու ստորոտը կ'տեսնէինք և բլուրներու վրայ՝ իր նարինջենիներու, մրտենիներու և վարդաստաներու հեշտալի պարտէզները։ Բօլին զանոնք այնպիսի զմայլումով մը կ'դիտէր որ սկսայ յուսալ թէ իր գաղափարները աւելի զուարթ էին։

— Չե՞ս կարծեր որ, ըսի, այս տեղի կեանքը հեշտալի պէտք է ըլլայ։

— Չէ, պատասխանեց, այլ կ'կարծեմ որ հոս մեռնիլը նուազ ցաւալի է։ Միշտ գերեզմանները այսպէս երևակայած եմ, շարունակեց նա, հոտաւէտ պարտէզի մը մէջ տեղ ծառերէ և ծաղկըներէ պաշարուած, Ֆրանսայի մէջ մեր սիրելիներու յետին բնակարանին վրայ այնչափ հոգ չենք տանիր, անոնց առօրեայ անկողինը կ'զարդարենք ու յաւիտենական հանգստարանը կ'մոռնանք...։ Թէ որ քենէ յառաջ մեռնիմ, Ալֆրէտ, աւելցուց ժպտելով վայրկեան մը լռելէ ետև, և թէ որ կենացս միջոցին՝ ինծի տուած խնամքդ մահուընէս ետքն ալ տանիս, կ'ուզէի որ այս բանս չմոռնայիր։

— Ո՛հ, Բօլին, Բօլին, կրկնեցի զինքը թևերուս մէջ առնելով և ջղաձգութեամբ կուրծքիս վրայ սեղմելով, այսպէս մի՛ խօսիր, վասն զի կ'մեռցնես զիս։

— Շատ աղէկ, չեմ խօսիր, պատասխանեց, բայց, բարե-կամ, այս բանը անգամ մը քեզ ըսել կ'ուզէի, վասն զի գիտեմ որ ա՛լ ետքը չես մոռնար զնա ։ Սակայն իրաւունք ունիս, ա՛լ աս խօսքը կոցենք . . . ։ Ասկէ զատ՝ ինքզինքս աւելի աղէկ կ'զգամ, Նաբօլի ինծի օգուտ պիտ՛ ընէ, շատոնց այս քաղաքը տեսնելու փափաքը ունիմ . . . ։

— Այո՛, շարունակեց զինքը ընդմիջելով, այո՛, 'ի մօտոյ հոն կ'հասնինք ։ Ձմեռուան համար Սօրէնթէի կամ Բէզինայի մէջ պզտի տուն մը վարձենք, ձմեռը հոն կ'անցընես արեւուն տա-քութիւնը վայելելով որ երբէք մարը չմտներ, ետքը գարնան նոր հոգի կ'առնուս բոլոր բնութեան հետ եւ կ'կենդանանաս . . . ։ Բայց ի՞նչ ունիս, Տէր Աստուած . . . ։

— Ո՛հ, որչափ կ'տառապիմ, ըսաւ Բօլին կարկամելով եւ ձեռ-քը կուրծքը տանելով ։ Տե՛ս, Ալֆրէտ, մահը մեր երեւակայա-կան երազներէ անգամ կ'նախանձի եւ այս ցաւերը ինծի կ'ղրկէ զմեզ արթնցնելու համար . . . ։

Լուռ մնացինք մինչեւ ցամաք հասնելնիս ։ Բօլին քալել ուզեց, բայց այնքան տկար էր որ ծնկուըները կորացան ։ Մութը սկսեր էր կոխել, ուստի թեւերուս մէջ առի զինքը եւ մինչեւ հիւրատու-նը տարի ։ Իր սենեկին քով սենեակ մը բռնեցի ։ Շատոնց հետէ մէջերնիս այնպիսի սուրբ եւ եղբայրական բան մը կար որ մօրը աչքին տակ քնանալու պէս՝ իմ առջիս կ'քնանար ։ Ետքը տես-նելով որ իր հիւանդութիւնը այսքան ծանրացած չէր երբէք եւ զգալով որ երկրորդ օրը Ճամբան շարունակելը անկարելի պիտ՛ ըլլէր, կառքովս բանբեր մը ղրկեցի Միլան Սքարբա բժիշկը Սէսթօ բերելու համար ։

Կրկին Բօլինի քով ելայ ․ պառկած էր, անկողնոյն վերեւը նստայ ։ Կարծես թէ ինձ հարցնելիք բան մ'ունէր նա եւ չէր հա-մարձակեր ։ Քսան անգամ իր նայուածքը վարանման անլուր ըղ-ձացումով մ'իմ վրայ յառած տեսայ ։

— Ի՞նչ կ'ուզես, ըսի, բան մը հարցնել կ'փափաքիս եւ չես համարձակիր ։ Արդէն քանի՛ մ'անգամ է որ այդպէս ինձ նայիլդ կ'տեսնեմ, միթէ քու բարեկամը եւ եղբայրը չեմ ես ։

— Ո՛չ, տակէ շատ աւելին ես, պատասխանեց, և ինչ ըլնելդ բացատրող անուն մը չ'կայ։ Այո՛, այո՛, կասկած մը զիս կ'տանջէ, սոսկալի կասկած մը։ Ետքը կ'հարցնեմ... այնպիսի ատեն մ'որ սուտ ըսելու չհամարձակիս։ Բայց դեռ ատենը չէ... Երեսդ կ'նայիմ կարելի եղածին չափ զքեզ շատ տեսնելու համար ... կ'նայիմ որովհետև կ'սիրեմ զքեզ։

Գլուխը առի ուսիս վրայ դրի, գրեթէ մէկ ժամ այսպէս մնացինք, և բոլոր այս միջոցին զգացի որ իր ոգեսպառ շունչը այտս կ'թրջէր ու սիրտը կուրծքիս դէմ կ'խայտար։ Վերջապէս հաւաստեց զիս որ աւելի հանգիստ կ'զգար ինքզինքը և աղաչեց որ սենեակս քաշուիմ։ Իրեն հնազանդելու համար ոտք ելնելու վրայ էի ու այն կէտին որ ըստ սովորականի բերանս ճակտին կը մօտեցնէի՝ թևերը վիզս նետեց և շուրթերը խիններուս վրայ կութնցնելով,

— Կ'սիրեմ զքեզ, մնջեց համբոյրի մը մէջ և ընկաւ գլուխը անկողնոյն վրայ։

Ձինքը թևերուս մէջ առնել ուզեցի, բայց մեղմիկ մը զիս անդին հրեց առանց աչքերը բանալու։

— Թող զիս, Ալֆրէտ, ըսաւ, կ'սիրեմ զքեզ... լաւ ու... երջանիկ եմ...։

Սենեկէն դուրս ելայ, վասն զի այս տենդային համբոյրը զիս այնպիսի եռանդուն այլայլութեան մէջ դրած էր որ չէի կրնար հոն կենալ։ Սենեակս զայի միջնադուռը կէս բաց թողլով որպէս զի ամենափոքր ձայն մը լսած ատենս ներս սլանամ, ետքը անկողնին մօտենալու տեղ՝ միայն հագուստս հանեցի և պատուհանը բացի քիչ մը զովանալու համար։ Սենեկիս դուռը այն մօդական պարտէզներուն վրայ կ'նայէր զորս լճին վրայէ տեսեր էինք Սէսթօ մօտենալու ատեն։ Նարնջենիներու և վարդատարղերու անտառակներու մէջէն, լուսնի լուսոյն՝ ստուերներու պէս ճերմակ քանի մ'արձաններ կ'երևէին, որոնցմէ մէկուն վրայ աչքերս շատ սևեռելէն՝ ինձ յանկարծ այնպէս երևցաւ որ կ'կենդանանար այն և ձեռքովը նշան կ'ընէր գետինը ցուցունելով, երթալով

այս երեւոյթը այնքան սաստկացաւ որ կարծեցի թէ անունս կ՚կանչէր նա, երկու ձեռքս ճակատս տարի, ինձ կ՚թուէր որ խելքս գլխէս կ՚երթար։

Երկրորդ անգամ աւելի աղէտալի ձայնով մ՚անունս լսելով դողացի ու սենեակս մտայ իսկոյն եւ ականջ դրի, երրորդ անգամ անունս ականջիս զարկաւ բայց աւելի տկար կերպով։ Ձայնը քովի սենեկէն կ՚գար, զիս կանչողը Բօլին էր, սենեակը սլացայ։

Իրօք ինքն էր . . . ինքը ողեսպառ՝ եւ որ չուզելով առանձին մեռնիլ ու տեսնելով որ իրեն չէի պատասխաներ, իր հոգեվարքին մէջ զիս փնտռելու համար անկողնէն ելեր ու սենեկին յատակին վրայ ծնկի վրայ էր։ Դէպ՝ իրեն վազեցի գլուխը թեւերուս մէջ առնելու համար, բայց նշան ըրաւ որ հարցնելիք ունէր . . .։

Ետքը չ՚կրնալով խօսիլ եւ զգալով որ մահը կ՚մօտենար, ձեռքով շապիկիս թեւը բռնեց քաշեց զայն, երեք ամիս յառաջ Հօրաս կոմսին գնտակը ըրած վէրքը՝ որ հազիւ գոցուած էր բացաւ, եւ մատով սպին ցուցնելով՝ ձայն մը ձգեց, կռնակի վրայ ինկաւ ու աչքերը գոցեց։ Անկողին տարի գլուխը ու իր վերջին հառաչը չ՚կորսնցնելու եւ վերջին շունչը քաղելու համար հազիւ շուրթերս իրեններուն մօտեցնելու ժամանակ ունեցայ։

. . . .

Բօլինի կամքը կատարուեցաւ՝ լճին վրայ բարձրացող այն պարտէզներու մէկուն մէջ՝ նարինջենիներու հոտերու մէջ տեղ՝ մըրտենեաց ու վարդասարդերու շուքին ներքեւ կ՚նիրհէ անիկա։

— Գիտեմ, պատասխանեցի Ալֆրէտին, վասն զի Սէնթօ
մեկնելէդ չորս օր ետքը ես հոն հասայ եւ առանց գիտնալու թէ
այն շիրիմը զոր կ՚ամփոփէր, գացի աղօթեցի։

ՎԵՐՋ